

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA FELYETON JANRININ
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ TİPOLOGİYASI**

İxtisas: 5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid

Elm sahəsi: Filologiya

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: _____ **Günəl Vidadi qızı Əhmədova**

Elmi rəhbər: _____ Filologiya elmləri doktoru, professor

Tahirə Qəşəm qızı Məmməd

Bakı - 2024

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. FELYETON JANRININ İDENTİFİKASIYASI, YARANMASI VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏŞƏKKÜLÜ.....	13
1.1. Janrın identifikasiyası, poetikası və sənətkarlıq xüsusiyyətləri.....	13
1.2. Janrın yaranması və Azərbaycan ədəbiyyatında təşəkkülü.....	30
II FƏSİL. FELYETON JANRININ İDEYA-MƏZMUN TİPOLOGİYASI.....	44
2.1. Janrın ictimai-siyasi məzmunu və gülüşün felyetondakı funksiyası.....	44
2.2. Felyeton janrında Vətən və millətin müstəqilliyi, tərəqqisi ideyasının inikası problemi.....	58
III FƏSİL. FELYETON JANRININ FORMA TƏSNİFATI.....	84
3.1. Nəsrilə yazılan felyetonlar.....	84
3.2. Dramatik nitq komponentləri əsasında yazılan felyetonlar.....	90
3.3. Mənzum felyetonlar.....	100
3.4. Silsilə, davamedici və balaca felyetonlar.....	109
NƏTİCƏ.....	115
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	118

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Felyetonlar haqqında ədəbi-nəzəri aspektdə tədqiqatların azlığı onun bu baxımdan daha ətraflı şəkildə araşdırılmasını zəruri edir. Ədəbiyyatşünaslığımızda felyetonun janr sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Çünki felyetonlardan bəhs olunan əksər tədqiqatlarda onun konkret sərhədləri dəqiqləşdirilməmiş, ümumi xarakterli araşdırmalar aparılmışdır. Onun konkret janr sərhədləri, əsas xüsusiyyətləri, digər janrlarla oxşar və fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılması vacibdir. Bu baxımdan dissertasiyada felyetonun nəzəri kontekstdə tədqiqinə xüsusi yer verilmişdir.

Dünya ədəbiyyatında felyetonun ilk nümunələri XVIII əsrdən yaranmağa başlamışdır. Bu dövrdə tam şəkildə felyeton adı altında olmasa da, felyeton tipli nümunələrə rast gəlmək mümkündür. Lakin bir janr kimi felyetonun formalaşması XIX əsrə təsadüf edir. Bunun əsas səbəblərindən biri mətbuatın zəngin inkişaf yoluna qədəm qoymasındadır. Mətbuatda həmin dövrdə baş verən hadisələrin geniş əksini tapmasında felyeton janrının da böyük rolu vardır. O, yalnız bir publisistik janr deyil, eyni zamanda öz bədii xüsusiyyətləri ilə də diqqət cəlb edən bir janrdır. Beləliklə, biz deyə bilərik ki, felyeton janrı mətbuata böyük töhfə vermiş janr kimi səciyyələndirilə bilər.

Ədəbiyyat tarixi hadisələrin, ictimai-siyasi proseslərin təsirsiz ötürmədiyi bir sahədir. Bədii-publisistik əsərlərdə həyatda baş verən müxtəlif hadisələr öz əksini tapır. Bununla da yazıçı zamanın kəskin məqamlarını, vəziyyətlərini oxucuların mütləqinə təqdim edir. İctimai-siyasi proseslər nə qədər gərgin və kəskin xarakter daşıyarsa, bədii-publisistik yazılar da bir o qədər kəsərli, maraqlı və dolğun alınar. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri də öz gərgin və ziddiyyətli siyasi-ictimai ab-havası ilə fərqlənir. Bu, təbii ki, yazılan əsərlərə də öz təsirini göstərirdi. Həmin dövrdə yaşayan ədiblərimiz də bu zaman meydana gələn hadisələrə, sözsüz ki, laqeyd qala bilməzdilər. Buna görə də onlar öz mövqelərini əsərləri vasitəsilə ifadə edirdilər. Ədəbiyyat bu baxımdan zamana, tarixə yön verən bir açardır.

Burada bədii publisistikanın rolu danılmazdır. Həmin dövrdə dünyada mətbuatın inkişaf etməsi Azərbaycanda da sözün, publisistikanın çiçəklənməsinə təkan vermişdir. XVIII əsrin sonu və XIX əsrdə dünya mətbuatında yaranan yeni Avropa mənşəli müxtəlif janrlar bir qədər sonra – XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda da təşəkkül dövrünü yaşamağa başlamışdır. Felyeton, pamflet kimi mətbuat janrları meydana gəlmiş və inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur.

Yeni janrların yaranması fonunda ədəbiyyatda və publisistikada bir oyanma baş verir, bu sahələr daha da zənginləşir. Yaranan yeni janrlar ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq hüququ qazanır, ədəbiyyatda və mətbuatda öz sözünü deyir. Ədiblərimiz də bu yeni janrlara müraciət edir və həmin janrların maraqlı və özünəməxsus nümunələrini yaradırlar. Heç təsadüfi deyil ki, XX əsrin əvvəllərində də yeni janrlar bu baxımdan zəngin inkişaf yolu keçmişdir. Dünya mətbuatının inkişafı Azərbaycana da sirayət etmiş, Avropa mənşəli janrlar ədəbiyyatımıza öz töhfəsini vermişdir.

Ədəbiyyatımıza gələn yeni janrlar artıq milli xüsusiyyətlər kəsb etməyə başlamış, həmin janrların milli nümunələri yaranmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaranıb inkişaf etməyə başlayan felyeton da Avropa mənşəli bir janr olmasına baxmayaraq, ədəbiyyatımızda öz milli koloriti ilə seçilən nümunələri ilə diqqəti cəlb edir. Professor Tahirə Məmmədinin irəli sürdüyü nəzəri müddəa felyetonların da həmin aspektdə dəyərləndirilməsi üçün əhəmiyyətlidir: *“Hər hansı bir millətin, xalqın formalaşana qədər və daha sonra keçdiyi bir yol var. Əgər yaranan mətn özündə bu yolun izlərini, yaddaşını, mədəni kodlarını dominant şəkildə qoruyub saxlayırsa o, öz milli kimliyi ilə həmin xalqın ədəbiyyatına məxsusdur. Kənar mühitdə formalaşan ədəbi cərəyandan, janr və formadan bəhs edərkən onun alınma olmasına əsaslanaraq bəzən milli hadisəyə çevrilə bilməyəcəyi haqda təəssürat yaranır. Lakin mətnin strukturunu təşkil edən elementlərin və elementlərarası münasibətlərin, mətnin yaddaş qatlarının incələnməsi bu qənaətin yanlışlığını sübut edir”* [60, s. 10].

Felyetonların araşdırılmasına Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bir qədər yer verilsə də, felyetonlarla bağlı ayrıca tədqiqat əsəri çox azdır. Problemin daha

dərindən tədqiqinə ehtiyac vardır. Müəyyən tədqiqatların içərisində qısa şəkildə bu janrla bağlı mülahizələrə yer verilmişdir.

Azərbaycanda mətbuatın yaranması və inkişafı yeni janrların ədəbiyyatımıza qədəm qoymasına təkan vermişdir. Xüsusilə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində bir çox yeni janr mətbuatda öz yerini almağa başlamışdır. Bu janrlar içərisində Avropa mənşəli janrlar da vardır ki, onlar Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir hadisə kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Avropadan ədəbiyyatımıza keçməsinə baxmayaraq, bu janrlar bizim ədəbiyyatımıza doğmalaşmış, milli xüsusiyyətlər kəsb edərək vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Belə janrlar sırasında felyetonlar özünəməxsus rola malikdir. Müəyyən bir zaman kəsiyində çox istifadə olunsa da, hazırda elə janrlar var ki, müasir dövrümüzdə onlara çox az müraciət edilir. Felyetonlar da belə janrlardandır. XIX-XX əsrlərdə mətbuatda çox rastlanan bu janrın dirçəlməsi və müxtəlif mətbu orqanlarda – saytlarda, qəzetlərdə, jurnallarda istifadə olunması həm mətbuatın inkişafına, həm də ədəbiyyatımızın zənginləşməsinə xidmət edə bilər. Buna görə də, janrın araşdırılıb öyrənilməsi jurnalistlərin və jurnalistika sahəsində təhsil alan tələbələrin bu janra müraciət etməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəlki dövrlərin publisistlərinin parlaq nümunələrini yaratdıqları felyeton janrının süqutunu yox, inkişafını görmək və bu inkişafa bir zərrə də olsa, xidmət etmək Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatının görkəmli sənətkarlarının ruhu qarşısındadır. Biz onların zirvələrə qaldırdıqları, böyük inkişaf yoluna gətirdikləri felyeton janrını dirçəltməli, geniş kütlələrə bu janr vasitəsilə həqiqətləri çatdırmalıyıq. Dissertasiya bu cəhətdən də olduqca aktualdır.

Felyeton janrı haqqında müəyyən tədqiqatlar mövcuddur. Amma say etibarilə onların artmasına böyük ehtiyac vardır.

Akademik İsa Həbibbəyli “Satira ədəbi növü kimi” məqaləsində haqlı olaraq felyetonu satira janrlarına daxil edir və onu bu kontekstdə dəyərləndirir [46].

1966-cı ildə Yusif Yusifov “Azərbaycan ədəbiyyatında felyeton janrının inkişafı (1930-1940-cı illər)” [183] mövzusunda dissertasiya işini müdafiə etmişdir. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda müdafiə olunan dissertasiyada 1930-1940-cı illərdə yazılan felyetonlar təhlilə cəlb olunmuşdur.

Sabir Əmirovun “Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonları (1905-1906-cı illər)” [160] adlı namizədlik dissertasiyası da felyetonlarla bağlı tədqiqatlardandır.

Veydəddin Pirəliyev “Jurnalistikaşünaslığın əsasları” kitabında müxtəlif mətbuat janrlarından söz açır və burada felyeton janrından da bəhs edir. Nazim Axundovun “Azərbaycan satira jurnalları (1906–1920-ci illər)” [3] tədqiqatında felyetonlar haqqında mülahizələrə və Azərbaycanda çap olunan satirik jurnalların səhifələrində işıq üzü görün felyetonların təhlilinə yer verilmişdir. Salidə Şərifovanın “Azərbaycan nəsr janrlarının təşəkkül və formalaşma prosesi (XX əsrin əvvəllərinə qədər)” [93] monoqrafiyasında felyeton janrı ilə bağlı ayrıca bir bölmə vardır. S.Şərifovanın “Qərb və Şərq ədəbiyyatında janr qarışıqlığı və ədəbi təsirin nəzəri problemləri (Теоретические проблемы жанрового смешения и литературного влияния в западной и восточной литературе)” [182] adlı tədqiqatında da felyeton janrından bəhs edilir.

Professor Tahirə Məmməd “Üzeyir Hacıbəylinin kiçik həcmli dramlarında forma və məzmun, janr problemi” [61] adlı tədqiqatında felyeton janrından söz açmış, bir çox tədqiqatçının söylədiyi “janrın ömrünü tamamlaması” fikri ilə razılaşmamışdır.

Simuzər Əliyevanın ingiliscə çap olunan “Azərbaycan ədəbiyyatında felyeton janrı: tarixi və inkişafı (Column genre in Azerbaijan literature history and development)” [131] adlı məqaləsində felyeton janrından söz açılır. Lakin burada müəllif felyetonu ingiliscə “feuilleton” termini ilə yanaşı, “column” termini ilə də verir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, “column” daha çox mətbuatda çap olunan məqalələri ümumi şəkildə ifadə edir. “Column” adı altında təkcə felyetonlar deyil, digər mətbu əsərlər də nəzərdə tutulur. İngiliscə yazılarda felyetondan bəhs edərkən “feuilleton” terminindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Pərvin Hüseynovanın “XX yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycan satirik nəsrində milli istiqlal ideyalarının bədii əksi” [49] adlı dissertasiyasında XX əsrin əvvəllərində mətbuatda dərc olunmuş felyetonları tədqiq etmişdir. Burada 1930-cu illərə qədər olan felyetonlar tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Zöhrə Fərəcovanın “İrşad” qəzetində ədəbiyyat məsələləri” [36] adlı dissertasiyasında “İrşad” qəzetində çap olunan felyetonlar da təhlil edilmişdir.

Samirə Quliyevanın “Ömər Faiq Nemanzadə yaradıcılığında felyeton” [54] adlı məqaləsi də felyetonlarla bağlıdır.

Türkiyədə felyeton haqqında araşdırmalar olduqca məhduddur. Felyeton janrı haqqında yazılan tədqiqatları araşdırarkən Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında felyeton haqqında yazılan bir neçə məqaləyə rast gəldik. Amma bunlardan birində janrın adı felyeton şəklində qeyd olunsa da, digər bir məqalədə felyeton janrından bəhs edərkən “tefrika” terminindən istifadə olunmuşdur. Erdoğan Uyğurun “Molla Nəsrəddin” dərgisində felyetonlar” [125] məqaləsi bu janrın yaranması, əsas xüsusiyyətləri və “Molla Nəsrəddin” jurnalında rolu haqqında ətraflı fikrin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ömər Faruk Yücelin “Gazetecilik və edebiyatın gelişmesinde ‘Tefrika’nın rolü ve işlevi üzerine bir değerlendirme” [127] adlı məqaləsində “tefrika” terminindən istifadə edilmişdir. Burada müəllif tefrika dedikdə həm mətbuatda çap olunan qısa, satirik yazıları, həm də qəzet və ya jurnallarda hissə-hissə çap olunan roman və ya hekayələri də nəzərdə tutmuşdur. Hazırda Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında “tefrika” termini əsasən mətbu orqanlarda hissəli şəkildə işiq üzü görün romanlar üçün istifadə olunur. Bu tip əsərlərə dünya ədəbiyyatşünaslığında roman-felyetonlar deyilir. Burada felyeton bir janr kimi yox, mətbuatda bir əsərin ayrı-ayrı hissələr şəkildə çap olunma formasını ifadə edir.

Rusiyada felyetonlar haqqında aparılan tədqiqatlara Y.Tınyavova və B.Kazanskinin redaktorluğu ilə çap olunan “Felyeton (Фельетон)” [180] adlı məqalələr toplusu (kitabda İ.Qruzdyev, A.Daktil, Y.Jurbina, D.Zaslavski, A.Zuyev, M.Koltsov, Y.Oksman, N.Poqodin, Q.Rıklin, V.Serj, B.Tomaşevski və V.Şklovskinin felyetonla bağlı məqalələri toplanmışdır), Y.Jurbinanın “40-cı illərin qəzetlərində felyeton (Фельетон в газете 40-х годов)” [164], “Felyeton sənəti (Искусство фельетона)” [165], “Bədii və publisistik janrların nəzəriyyəsi və təcrübəsi (Теория и практика художественно-публицистических жанров)” [163], D.Zaslavskinin “Felyetonun mənşəyi və keçdiyi yollar (Истоки и пути фельетона)” [166], M.Koltsovun “Qəzətdə yazıçı (Писатель в газете)” [170], L.Yerşovun

“Mayakovskinin mənzum felyetonu (Стихотворный фельетон Маяковского)” [162], T.Çeltsova və A.Çernikovun “Felyeton siyasi diskurs janrı kimi (Фельетон как жанр политического дискурса)” [181], İ.Kozlovun “Uralskiy Rabochiy” və “Uralskaya Nov” qəzetlərində P.Y.Blinovskinin mənzum felyetonları: janr və tarixi kontekst (Стихотворные фельетоны П. Я. Блиновского в газетах «Уральский рабочий» и «Уральская новь»: жанр и исторический контекст” [169] məqaləsi və s. daxildir. S.Prokopyevanın və Y.Nikonovanın “Dominant pragmatik münasibətə görə felyetonların tipologiyası” (Типология фельетонов в соответствии с доминирующей прагматической установкой)” [175] adlı məqaləsində felyetonların tipologiyası tədqiq edilir. A.Mazurovun da felyetonlarla bağlı tədqiqatları vardır. Onun “F.V.Volxovskinin felyeton yaradıcılığı regional Sibir dövrü nəşrləri kontekstində (Фельетонное творчество Ф.В.Волховского в контексте региональной Сибирской периодики)” [172] adlı namizədlik dissertasiyası və “F.V.Volxovskinin felyetonlarında sənədli təməl və faktlarla iş (1882-1884-cü illərin nəşrlərindən istifadə etməklə (Документальная основа и работа с фактами в фельетонах Ф.В.Волховского (на примере публикаций 1882-1884 гг.))” [173] adlı məqaləsi felyetonların tədqiqinə həsr olunmuşdur. A.İstominanın “Siyasi felyeton janrının xüsusiyyətləri (Характеристики жанра политического фельетона)” [167] məqaləsi felyeton janrı haqqında yazılan maraqlı məqalələrdəndir. Müəllif 2008-ci ildə eyniadlı dissertasiya işini [168] müdafiə etmişdir. Y.Severininin da felyeton janrı ilə bağlı tədqiqatları olduqca əhəmiyyətlidir. Onun “Felyeton jurnalist diskursunun “Hibrid” janrı kimi (almandilli mətbuatın materialı əsasında) (Фельетон как «Гибридный» жанр публицистического дискурса (на материале немецкоязычной прессы))” [176], “Felyeton ictimai rəyə təsir vasitəsi kimi (Фельетон как средство воздействия на общественное мнение)” [177], “Müasir almandilli felyetonun hibrid xüsusiyyətləri (Гибридные характеристики современного немецкоязычного фельетона)” [178] məqalələri felyetonlar haqqında ətraflı məlumat əldə etmək üçün mühüm mənbələrdəndir. V.Qovolçiner və T.Vesnininin “Bir ədəbi hadisə kimi felyetonda komikliyin mənşəyi və funksiyaları (Истоки и функции комического в фельетоне как явления литературы)” [161]

məqaləsində felyeton janrının komik mahiyyətindən söz açılır. A.Maraçeva və A.Molodtsovanın “Satirik jurnalistikanın janrı kimi felyetonun xüsusiyyətləri (Особенности фельетона как жанра сатирической журналистики)” [174] məqaləsi də bu baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Felyeton haqqında ingilisdilli mənbələrə Y.Kovalın “Filip Kapelhorodskinin felyetonlarının mövzuları və məsələləri (Topics and issues of Pylyp Kapelhorodskiyi’s feuilletons)” [145] adlı tezisini, D.Jernokleyevin “Dostoyevski, felyeton və etiraf (Dostoyevskii, the feuilleton and the confession)” [159], T.Şavladze və M.Maxaradzenin “Müasir ingilis felyetonu (Modern English feuilleton)” [153], P.MakBraydın “Serial yalanı: Felyeton və ornamental obraz (Serial Untruth: The Feuilleton and the Ornamental Image)” [147], B.Teriaultun “Felyeton. Ziqfrid Krakauerdən ilhamlanan bir janrın tərcümeyi-halı (Feuilleton. Biography of a genre inspired by Siegfried Kracauer)” [155] məqaləsi, Rut Kirsten Seppinin “1920-ci illərin əvvəllərində Vyana felyetonu: ədəbi janra töhfə kimi Berta Paulinin bioqrafik skeçlərinin təsviri və təhlili (Viennese feuilleton during the early 1920s: description and analysis of Bertha Pauli’s biographical sketches as contributions to a literary genre)” [152] adlı tədqiqatını misal göstərə bilərik.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan felyetonlarıdır. Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda müxtəlif mətbu orqanlarda çap olunan felyetonların timsalında felyetonun janr identifikasiyası, təşəkkülü, felyetonların forma və məzmun xüsusiyyətlərinin araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi felyeton janrının identifikasiyası, bu janrın ədəbiyyatımız üçün əhəmiyyəti və onun forma və məzmun xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bunun üçün yerinə yetirilməsi vacib olan vəzifələr aşağıdakılardır:

- Felyetonun janr xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- Felyetonun janr sərhədlərinin müəyyənləşdirməsi;
- Felyeton janrında baş verən dəyişmələrin, felyetonun müxtəlif formalarının təhlili;

- Felyetonun hibrid janr kimi həm bədii, həm də publisistik əhəmiyyət kəsb etməsinin əsaslandırılması;
- Felyetonun ideya-məzmun özəlliklərinin araşdırılması;
- Felyetonlarda ictimai-siyasi proseslərin işıqlandırılmasının tədqiqi;
- Felyetonlarda vətən və millət idealının əks olunmasının təhlili;
- Felyeton janrının forma təsnifatının aparılması;
- Nəsrə, nəzmlə və dramatik nitq komponentləri əsasında yazılan felyetonların nəzəri kontekstdə analiz edilməsi.

Tədqiqat metodları. Bu tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi zamanı müqayisəli, tarixi-müqayisəli, müqayisəli-tipoloji, semiotik, analiz, sistemləşdirmə tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardır:

- Felyeton Avropa mənşəli janr olmasına baxmayaraq, ədəbiyyatımız və mətbuatımız üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Bu janr ədəbiyyatımıza daxil olaraq milli xüsusiyyətlər qazanmış və mətbuatımızın mühüm janrlarından biri kimi öz layiqli yerini almışdır. Məhz bu xüsusiyyətləri ilə ədəbiyyatımıza doğmalaşmışdır.
- Felyeton hibrid janrdır. O, həm bədii, həm də publisistik xüsusiyyətləri ilə seçilir.
- Felyetondan bəhs edərkən çox vaxt “janrın ölümü” məsələsindən söz açılır. Lakin felyeton janrı hazırda həm ənənəvi formada, həm yeni formalarda (məsələn, felyeton-dialoq, felyeton-məktub, felyeton-müsahibə, skeç-şou mətnləri və s. kimi nəzərə çarpır) öz ömrünü davam etdirir. “Felyetonun ölümü” fikri onun müxtəlif formalarda təzahürü ilə bağlıdır. Lakin apardığımız tədqiqat nəticəsində qeyd etmək olar ki, felyetonlar müasir dövrümüzdə də mövcuddur.
- Felyeton kəsb etdiyi ictimai-siyasi məzmunu ilə seçilir. Dövrün sosial, siyasi problemlərinə işıq salır.
- Felyetonların əsasında gerçək faktlar durur.

- Azərbaycan felyetonlarında vətənin, millətin müstəqilliyi və tərəqqisi aparıcı ideya kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır.
- Felyetonların nəsrə, nəzmlə və dramatik nitq komponentləri ilə formalaşan növləri var.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bu dissertasiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan ədəbiyyatında felyeton janrı bütövlükdə tədqiqat obyektini kimi seçilmişdir. Konkret nəzəri müddəalarla felyeton janrının əsas xüsusiyyətləri, inkişafı və tipologiyası əsaslandırılmış, janrın Azərbaycan ədəbiyyatı üçün əhəmiyyəti və ədəblərimizin bu janra müraciəti araşdırılmışdır. Burada felyetonun janr identifikasiyası, Azərbaycan ədəbiyyatında felyetonun təşəkkülü, ideya-məzmun və forma tipologiyası tədqiqata cəlb olunmuşdur. Felyeton janrında yazılan əsərlərin dərc olunduğu mətbu orqanlar tədqiq olunmuş, bu janrın mətbuatda tutduğu yer və daşdığı əhəmiyyət analiz edilmişdir. Eyni zamanda burada ilk dəfə olaraq hazırda felyeton janrının mövcud olub-olmaması problemi də araşdırılmış, bu haqda mühüm elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Felyeton janrının mətbuatımız və ədəbiyyatımızda yeri və rolu danılmazdır. Bu janrın konturları dəqiq müəyyənləşdirilməli, problemə konkret nəzəri yanaşma formalaşmalıdır. Dissertasiya işində aparılan təhlillər və əldə edilən elmi nəticələr gələcəkdə də bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması üçün zəmin yarada bilər. Çünki hazırda felyeton haqqında araşdırma aparmaq istəyən tədqiqatçı mənbə azlığı ilə üzləşir. Bu tədqiqat işi həmin problemin aradan qaldırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu dissertasiya gələcəkdə həmin sahədə aparılacaq tədqiqatlar üçün mühüm bir mənbə kimi istifadə edilə bilər. Bu dissertasiya felyetonların araşdırılması istiqamətində yeni tədqiqatların aparılmasına təkan verməsi baxımından da olduqca vacibdir.

Dissertasiya həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də jurnalistika ilə maraqlananlar, eyni zamanda bu sahədə təhsil alan tələbələr, magistrantlar və doktorantlar üçün mühüm bir vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları Azərbaycan Respublikası yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda,

eləcə də xarici ölkələrin nüfuzlu elmi jurnallarında çap olunan məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Müəllif dissertasiya ilə bağlı ölkə daxilində və xaricdə keçirilən konfranslarda məruzələrlə çıxış etmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi “Giriş”, 3 fəsil, “Nəticə” və “İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı”ndan ibarətdir.

I FƏSİL

FELYETON JANRININ İDENTİFİKASIYASI, YARANMASI VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏŞƏKKÜLÜ

1.1. Janrın identifikasiyası, poetikası və sənətkarlıq xüsusiyyətləri

Felyeton satirik xüsusiyyətləri ilə diqqət çəkən ədəbi-publisistik janrdır. Felyetonlarda cəmiyyətdə baş verən hadisələr və nöqsanlar tənqid edilir. Bu nöqsanlar satirik gülüş hədəfinə çevrilir. Cəmiyyətin mənfi cəhətlərini, qüsurlarını ifşa etmədə böyük rola malik olan bu janr xalqı, milləti qəflət yuxusundan ayılmaqda olduqca əhəmiyyətlidir. Felyeton yazarları cəmiyyətdəki nöqsanların aradan qaldırılması üçün çalışır və həmin nöqsanların, mənfi cəhətlərin insanları fəlakətə sürüklədiyini felyetonlar vasitəsilə diqqətə çatdırırlar. Felyetonlar üçün ironiya və satira böyük əhəmiyyət kəsb edir. Janrın müəyyənedici xüsusiyyətlərindən biri də ifşadır. Felyeton ədəbiyyatımız və mətbuatımız üçün əvəzolunmaz janrlardandır.

Felyetonistlər publisistik və bədii xüsusiyyətləri böyük ustalıqla birləşdirir. Bu işə yazıçıların xüsusi istedadından irəli gəlir. Felyeton yazmaq heç də asan iş deyildir. Bunun üçün cəmiyyətdə baş verən hadisələri yaxından izləmək və bu hadisələrə tənqidi yanaşma qabiliyyətinə malik olmaq, bədii gülüşdən, satiradan peşəkarlıqla istifadə etmək, oxuculara təsir edə bilmə gücünə malik yazı bacarığının olması vacibdir. *“Felyetonda müəllifdən bir novatorluq, məsələləri yeni təsvir üsulları ilə canlandırmaq bacarığı tələb olunur”* [3, s. 171].

S.M.Prokopyeva və Y.İ.Nikonovanın “Felyetonların dominant pragmatik münasibətə görə tipologiyası” adlı məqaləsində felyetonun tipologiyası haqqında fikirlərə yer verilmişdir. Burada felyetonun müxtəlif növlərinə görə qruplaşdırılmasından bəhs olunur. Məqalədə tədqiqatçıların felyetonları publisistik, belletristik, birləşmiş və ya “ünvanlı”, sənədli, yerli, çoxfaktlı (multifaktorial), icmal xarakterli, yəni “ünvansız”, ümumiləşdirici, problemlə felyetonlar kimi növlərə

böldüyü qeyd olunur [175, s. 7]. Daha sonra məqalə müəllifləri tərəfindən felyetonların qruplaşdırılması bu şəkildə aparılır: ittiham xarakterli (kəskin tənqidi), publisistik və yumoristik felyetonlar [175, s. 8].

Felyeton ədəbiyyat və publisistikanın sərhədində yaranmışdır. Belə ki, felyeton janrı bədii-publisistik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bəzən onu yalnız publisistikanın janrı hesab edirlər. Lakin bu birtərəfli yanaşmadır. Ceyran Əbdürrəhimovanın “Felyeton və pamflet” kitabında felyeton yalnız publisistik xüsusiyyətlərə malik bir janr kimi təqdim edilir. Burada onun ədəbi-publisistik janr olması fikrinə qarşı çıxılır və yalnız publisistik janr kimi araşdırılır. Maraqlıdır ki, bu kitabda felyetonun ədəbi xüsusiyyətlərinin olmasının təkzib edilməsinə baxmayaraq, felyetonun süjet, kompozisiya xüsusiyyətləri tədqiq olunur [18, s. 10-16].

Felyeton hibrid janrdır. Bu janr həm ədəbiyyat, həm də jurnalistika üçün vacibdir.

Felyetonun janr xüsusiyyətləri ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Belə ki, tədqiqatlarda onu bəzən yalnız publisistik janr kimi səciyyələndirirlər. Tədqiqatların bir qisminə isə onun bədii xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilsə də, publisistik xüsusiyyətlərindən söz açılmır. Felyetonun həm bədii, həm də publisistik kontekstdə araşdırıldığı tədqiqatlar da vardır ki, belə kompleks yanaşma janrın təhlilində böyük əhəmiyyətə malikdir. Janrın hibridliyi ilə bağlı fikirlərə əsaslanaraq bu məsələ ilə bağlı fikrimiz belədir ki, felyetonu araşdırarkən onun hibrid janr olmasını nəzərə alaraq hərtərəfli tədqiq etmək vacibdir. Araşdırma aparılarkən bütün xüsusiyyətlər tədqiq edilməli, heç biri tədqiqatdan kənar qalmamalıdır.

Felyetonun bədii boyaları realist və kəskin xətləri ilə seçilir. Burada hadisələr bütün gerçəkliyi ilə verilir. Bu, publisistik əsərlərin əsasını təşkil edən məqamlardan biridir.

Felyetonlarda ədəbi xüsusiyyətlər də diqqət çəkir. Bəzi tədqiqatlarda isə felyetonun publisistik xüsusiyyətləri nəzərə alınmır və onun yalnız ədəbi xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Fikrimizcə, felyeton janrı ədəbi və publisistik xüsusiyyətlərə özündə cəmləşdirən hibrid janrdır və bu baxımdan onun bu iki mühüm cəhətinə də diqqət edilməlidir. Yalnız ədəbi və ya publisistik xüsusiyyətləri olan janr

kimi qeyd etmək felyetonun janr xüsusiyyətlərini məhdud çərçivədə nəzərdən keçirməyə gətirib çıxarır ki, bu da qeyri-dəqiq yanaşmadır.

Hər janrın öz qaydaları var. Felyeton da belə janrlardan biridir. O, özünəməxsus qanunauyğunluqları ilə fərqlənir. Bu baxımdan biz onun bədii və publisistik xüsusiyyətlərindən danışmalıyıq, çünki felyeton ədəbi-publisistik qaydaları özündə ehtiva edən janrdır. Bu janr ədəbiyyata aid olduğu qədər jurnalistikaya da aiddir. O, hər iki sahənin qanunlarına tabedir. Həqiqətin əks etdirilməsinə, faktların təqdiminə əsaslanan bu janrda yazılan əsərlərdə jurnalistikanın əsas qanunları olan aydın, qısa və lakonik yazı üslubuna əməl olunur. Özündə bədiiliyi də ehtiva edən felyeton ədəbiyyatda da xüsusi rola malikdir.

Felyetonlarda ədəbi xüsusiyyətlər də diqqəti cəlb edir. Bəzi tədqiqatlarda felyetonun publisistik xüsusiyyətləri nəzərə alınmır, yalnız onun bədii xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Fikrimizcə, felyeton janrı ədəbi və publisistik özəllikləri özündə birləşdirən hibrid janrdır.

Y.A.Severinanın “Felyeton jurnalist diskursunun hibrid janrı kimi (alman dilində mətbuat xəbərləri əsasında)” adlı məqaləsində də felyeton janrının hibridliyə malik olduğu bildirilir. “*Məqalədə felyetonun aktual məsələnin işıqlandırılması, bədii və publisistik mətnlərin obrazlı vasitələrindən, ritorik vasitələrdən (ironiya, sarkazm) istifadə edilməsi kimi hibrid xüsusiyyətləri əks olunub*” [176, s. 122]. Ona görə də hər iki sahənin qanunauyğunluqları da nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Y.A.Severina felyetonun hibrid janr olmasından bəhs edərək yazır: “*Bu janrın özünəməxsusluğu həmçinin onun “qarışıq” ədəbi-publisistik janra aid olması ilə bağlıdır. Belə ki, o, özündə üç başlanğıcı birləşdirir:*

– *Publisistik: felyeton aktual və gündəlik mövzuda yazılmalı və müəllif mövqeyini güclü ifadə etməlidir.*

– *Bədii: bədii ədəbiyyatın ifadə vasitələrindən istifadə etmədən kəskin və ifadəli felyeton yazmaq mümkün deyil.*

– *Satirik: felyeton yazarları xüsusi olaraq ictimai həyatın müxtəlif mənfi hadisələrini müxtəlif ritorik vasitələrin, o cümlədən sarkazm, ironiya, hiperbola, grotesk, alleqoriya və parodiyanın köməyi ilə ifşa edir və vurğulayır*” [176, s. 133].

Ross İmenin “A-dan Z-yə jurnalistika” kitabında felyeton müasir qəzet məqaləsinin sələfi kimi səciyyələndirilir. Müəllif felyeton barədə yazır: *“Felyetonu ədəbi forma olaraq daha da yüksəltməyə cəhd edilmişdir. Nəticədə felyetonun faktlara əsaslanan publisistik janr olması və bədii metodlardan istifadə edilən belletristik janr olması barədə mübahisə yaranmışdır. Alman mətbuatında felyetonun xüsusiyyətlərinə belletristik yanaşma mövcud idi, amma bu onun hakimiyyət tərəfindən tərribatçı kimi lənətlənməsinin qarşısını ala bilmədi”* [138, s. 141-142].

Ədəbi-publisistik janrlardan biri olan felyetondan bəhs edərkən publisistikadan da söz açmaq lazımdır. Çünki felyeton məhz ədəbi və publisistik qanunlar çərçivəsində qələmə alınır.

Alxan Bayramoğlu Aygün Əzimovanın “Müstəqillik dövrü Azərbaycan bədii publisistikası” (“Azərbaycan”, “Ulduz”, “Qobustan” jurnallarının materialları əsasında)” kitabına yazdığı ön sözdə publisistika haqqında yazır: *“Növ müxtəlifliyinə malik olan publisistika yaradıcı təfəkkürün kifayət qədər dinamik, sirayətədicə və sosial-mədəni, ictimai-mənəvi düşüncənin formalaşmasında istiqamətverici sahələrdən biridir. Cəmiyyətdə cərəyan edən, baş verən hadisə və proseslərə uyğun olaraq onun gah siyasi, gah iqtisadi, gah mədəni, mənəvi-əxlaqi növü bir qədər aktuallaşdığı halda bədii-estetik keyfiyyət və tərkibi həmişə fəal olaraq qalır. Çünki publisistik sözün təsir gücü onun təkə ideyalılığında olmayıb, həm də bədiilik, sənətkarlıq keyfiyyətindədir. Bu da onun sintetikliyini şərtləndirir”* [34, s. 3].

Felyetonlar ədəbiyyat üçün çox vacibdir. Bu janrda ədəbi vasitələrdən istifadə çox əhəmiyyətlidir.

Hadisələrin təsvirində bədiilikdən yararlanma, bədii ifadələrdən, təhkiyə üsullarından, dramatik nitqdən – monoloqlardan, dialoqlardan və poliloqlardan istifadə, ironiya, satirik üslub felyetonun ədəbi xüsusiyyətlərini təşkil edir.

Felyetonistlər təhkiyə vasitəsilə məlumatların nizamsız qarışığını çətdırmaqla oxucunun marağını təmin edirlər. Daha da önəmlisi, o, müasir təsvirləri dramatikləşdirir: felyetonist danışmaq üslubunda, asanlıqla əldə edilə bilən bir üslubda ətraflı təsvirlər, dəqiq müəyyən edilmiş personajlar və geniş dialoqla tamamlanan bir hekayə yazır [137, s. 103].

Ədəbiyyat həyatın bədii ifadəsinə xidmət edir. Felyeton həm də həyat faktlarının bədii təsviri ilə seçilir. Burada faktların reallığı da önəmlidir. Bu mənada felyeton janrı bədii xüsusiyyətləri ilə ədəbiyyatın önəmli janrlarından biri kimi nəzərə çarpır. Bədii-publisistik janrlarda yazmaq yazıçılardan xüsusi istedad tələb edir. Burada məişət hadisələri və faktlar xəbərlərdə olduğu kimi təqdim edilmir, bu hadisələrin təqdimatında bədii texnikalardan istifadə olunur. Faktların bu şəkildə əks etdirilməsi felyetonların oxuculara təsir gücünü artırır. Felyeton yazarı felyetonunun mərkəzinə həyat faktını qoyur və onu ustalıqla nəql edir. Felyeton sənətkarlığı da məhz buradan qaynaqlanır.

Felyeton satirik janrdır. Satirik əsərlərdə cəmiyyətin nöqsanlarını oxucuya çatdırmaq müəllifin əsas məqsədidir. Yaşadıqları cəmiyyətin qüsurlarını görənlərin yazıçıların əsas silahı satira idi.

Akademik İsa Həbibbəyli satira haqqında yazır: *“Satirik ədəbi növə aid olan janrlarda yazılmış əsərlərdə satira, gülüş, yumor həyatın özünəməxsus digər ədəbi növlərdən fərqli şəkildə inikasına və təqdiminə şərait yaradır”* [42, s. 485].

Professor Tahirə Məmməd satira ilə bağlı yazır: *“Satira özlüyündə ictimai mahiyyətli gülüş hadisəsidir. Bu o demək deyil ki, yazıçı hamının güldüyü bir şeyi qələmə alır, o başqalarının gülünc hesab etmədiklərinə, əslini görə bilmədiklərinə belə diqqət yönəldə, onu ironiya hədəfinə çevirə bilər. Lakin bu ironiya ictimailəşəndə, yazıçının vasitəsilə cəmiyyətin də gülüş hədəfi olanda güclənir, satirik xarakter daşıyır”* [58, s. 98].

Professor Evan Qotlib satiranı yüksək qiymətləndirir və onun insanlarda xüsusi maraq doğurduğunu deyir. *“Satira, hədəflərini utandırmaq, alçaltmaq və ya gözdən salmaq üçün kimisə və ya nəyisə gülünc göstərmək, güldürmək sənətidir. ...Satira səmərəli və düzgün istifadə edildikdə güclü silahdır; həm də risklidir – bu, yəqin ki, həm müəlliflər, həm də tamaşaçılar üçün bu qədər maraqlı qalmasının ən böyük səbəbidir”* [140].

Gülüş və satiranın bəşəriyyət tarixi qədər qədim və köklü bir tarixi var. Gülüşün daha yüksək ağırlıq dözümlülüyü və sosial statusu siqnalı ilə əlaqələndirilməsinə baxmayaraq, onun əsas funksiyası sosial bağlar yaratmaq və dərinləşdirməkdir [120].

Gülüş bir növ həyatın başlanğıcıdır. Bəzi mənbələrdə deyilir ki, körpələrə ruh üfürüldüyü ilk an onların ilk güldüyü andır.

Tarix boyu və bir çox fərqli mədəniyyətlərdə körpələr ağlayaraq həyata gəldiklərini elan edirlər. Ancaq qədim dünyada körpə başqa, gözəl bir şəkildə nəfəs almağa başladığını ifadə etdi: gülərək. Bu daha həyəcanlı, daha isti, gülüşlə dolu atmosfer körpənin ruhunu gülüş ab-havası ilə doldurur, hər bir körpəni möcüzəvi şəkildə insana çevirir [123, s. 20, 22].

Hadisələrə gülə bilmək əslində bəzən onların ağrısını azaldır, bəzən onları daha asan həll etməyimizə kömək edir, bəzən də onların verdiyi ağırlığı yüngülləşdirir. Fridrix Nitsşe bu haqda demişdir: *“İnsan bu dünyada o qədər əziyyət çəkir ki, bütün canlılar arasında təkbaşına gülüş icad etməli olur”* [119]. Gülüş gərgin vəziyyətlərə qarşı mövqe tutur. Gülmək baş verən hadisələrə diqqət çəkməkdir. Bəzən xoşbəxtlik əlaməti, bəzən tənqid, bəzən də pis bir hadisəyə reaksiyadır. Gülüş bəzən xoşbəxtlik, sevinc və həzz ifadəsi kimi, bəzən də sıxıntı, istehza, nifrət, qınama, tənqid və təcavüz ifadəsi kimi özünü göstərir [110, s. 2]. Gülüş və satira bizi həyatda heç vaxt tək qoymur. Gülüş həyatda qarşılaşdığımız pis hadisələrin öhdəsindən gəlməyə kömək edir. Eyni zamanda ədəbiyyatda gülüş müəllifin hadisələrə baxışını ifadə edir. Gülüş sizi dayanmadan düşündürür. Olmamalı olan hadisələrə müəllifin münasibətidir. Gərgin ictimai-siyasi məsələlərə diqqət çəkmək üçün müəllif gülüşdən istifadə edir. Bu baxımdan gülmək əslində qışqırmaqdır. Baş verən pis hadisələr qarşısında səssiz qalmamaq deməkdir. Etiraz etmədən, müqavimət göstərmək deməkdir.

Ancaq gülmək çox vaxt xoşagəlməz bir şey kimi görünür. Gülüş bəzən pis emosiya kimi göstərildiyindən insanlar bəzən gülməkdən çəkinirdilər. Xüsusən də orta əsrlərdə gülüş xoş qarşılanmırdı. Bundan başqa, yeni dövrdə, xüsusilə XIX əsrdə gülüş dəfələrlə pislənilib, satirik jurnallar qadağan edilib. Bunun əsas səbəblərindən biri də iqtidardakıların gülüşə, satiraya dözümsüzlüyüdür. Satirik jurnallarda dövrün problemlərinin satirası, mövcud qüsurların göstərilməsi onları heç də sevindirmir, əksinə, narahat edir. Amma əslində həyatda gülmək, güldürmək də

var. *“Gülüş o qədər əsas, universal və faydalı bir cavabdır ki, hər hansı bir yerdə və ya hər hansı bir zamanda gülməyən insanlar topluluğunu düşünmək çətindir”* [121].

Yurdanur Salman Artur Köstlerin kitabının tərcüməsinə yazdığı ön sözdə gülüşü anlamaq, istehsal etmək və istehlak etməyin cəmiyyətin xoşbəxtliyinə, rahatlığına və sağlamlığına yol açdığından bəhs edir və daha sonra gülüşsüz həyatın mümkün olmadığını vurğulayır: *“Əsl insan həyatı gülüşsüz ola bilməz! Çünki o zaman insanları insan edən ən mühüm yaradıcılıq qaynaqlarından biri quruyar!”* [122, s. 25].

Ən rahat, ən ahəngdar və ən məhsuldar şəxsiyyətlər, şübhəsiz ki, özünü ələ salmağı bacaran, yumorla özünü tənqid etməyi bacaran, dünyaya, cəmiyyətə və digər fərdlərə “qırıq təbəssüm”lə də olsa, dözümlə baxanlardır [122, s. 25].

Hilmi Özden gülməyi insanı heyvanlardan fərqləndirən mühüm xüsusiyyətlərdən biri kimi göstərərək heyvanlar aləmindəki bütün canlılar arasında bu diqqətəlayiq qabiliyyətin – gülməyin yalnız insanlara xas olmasından və qədim düşüncələrə görə gülüşün insanlara özünəməxsus mənəvi həyat bəxş edən yeganə şey olmasından söz açır [121].

Gülüş həyat haqqındadır. Həyatın zövqlü tərəfləri olsa da, bəzi cəhətləri ilə qəribə, absurd, narahatedici, ədalətsiz və qəddardır. Mənfiliyi göstərən bu xüsusiyyətlər, şübhəsiz ki, daha da artırıla bilər. İnsanların və ya cəmiyyətin çarəsizliyini tamamilə aradan qaldıracaq sehrli reseptlərin olmadığı bir dünyada, gülüş, reallığın bu mənfi tərəflərini komik şəkildə vurğulamağa çalışan bir düşüncə tərzidir [116, s. 17].

Cavanşir Yusifli gülüş haqqında belə deyir: *“Gülüş kədərlə, ən böyük faciələrlə əkiztəydir. Bədii ədəbiyyatın vəzifəsi dünyanın görünməyən tərəflərini yeri gəldikcə insanın qulağına pıçıldamaqdır. Vaxtilə Yunq da yazırdı ki, mədəniyyət insan şüurunu dağılmaqdan xilas eləyir. Gülüşlə faciə bir-birlərinin içindən keçib gedən hadisələrdir”* [98, s. 36].

Gülüş mütəfəkkirlərin böyük əhəmiyyət verdiyi bir hərəkətdir. Antik dövrdə Platon, Aristotel, Siseron kimi mütəfəkkirlərin, sonrakı dövrlərdə Ziqmund Freyd, Fridrix Nitsşe, Şarl Bodler, Anri Berqson, Soren Kyerkeqor, Mixail Baxtin, Barri

Sanders, Con Morreal, Saymon Kriçli, Terry İqlton, Artur Köstler və başqaları gülüşlə bağlı fikirlər söyləmiş və bu sahədə dəyərli tədqiqatları ilə tanınmışlar.

Real hadisələrin təqdimatı jurnalistika üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Publisistik yazılar diqqəti real həyat faktlarına yönəltmək baxımından çox dəyərlidir. Bu, felyeton üçün də diqqətçəkən bir məqamdır. Fakt və dəqiqlik bu janrın mühüm xüsusiyyətləridir.

Jurnalistika üçün əsas olan faktdır. Bu, felyeton üçün əhəmiyyətlidir. Felyetonistlər real həyat faktlarını seçib öz yazılarına qoyurlar. Ceremi Hiks felyetondakı faktlarla bağlı deyirdi: *“Müxbirdən fərqli olaraq, felyetonist məqalənin diqqət mərkəzində olmaq üçün bir faktı seçir”* [142, s. 11]. Yəni felyeton əsasən həyatdan götürülmüş müəyyən bir fakt üzərində qurulur. Qeyd etdiyimiz məqalədə müəllif həmçinin qeyd edir ki, felyetonun əsas xüsusiyyətlərindən biri ani aktuallıqdır [142, s. 37]. Bu publisistik mətnlərin əsas özəlliklərindən biridir. Cəmiyyətdə baş verən proseslərin dərhal işıqlandırılması, hadisələrə adekvat münasibət publisistikanın diqqət mərkəzində duran məqamlardandır. Günün problemlərinin komik, satirik planda təqdimi cəmiyyətin problemlərinə, qüsurlarına diqqət çəkir.

Gerçək faktlar felyeton yazarı üçün mühüm mənbələrdir. Felyetonistlərin əsas məziyyətlərindən biri də odur ki, onlar hansısa hadisəni təqdim etməklə dövrün ümumi mənzərəsini oxuculara göstərirlər. Burada baş vermiş real həyat hadisələrindən bir fraqment alınsa da, ümumilikdə diqqət o dövrün hadisələrinin ümumi vəziyyətinə yönəlib.

Belə bir fikir var ki, jurnalistikada bütün faktlardan istifadə etmək lazım deyil, onlardan biri kifayətdir və beləliklə, siz informasiyanın mənbədən ictimaiyyətə axdığı kanalı qurmuş olursunuz. Bədii ədəbiyyatdan həddən artıq istifadə tək cə hadisənin yenidən dəyərləndirilməsinə səbəb olmur, həm də müxtəlif janrlara və ya mövzu xəttinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Ona görə də jurnalisti bu cür dəyişkənlik maraqlandırmır, amma həqiqətə hörmətlə yanaşaraq xəbərləri izləmək onun üçün vacibdir [141, s. 90].

Publisistika real hadisələrin əks olunmasına əsaslanır. Diqqəti real faktlara yönəltmək publisistika üçün əhəmiyyətlidir. Bu, felyeton üçün də çox vacibdir.

Beləliklə, faktualıq, aktualıq, orijinalıq, dəqiqlik və aydınlığı felyetonun əsas publisistik xüsusiyyətləri kimi qeyd edə bilərik.

Qeyd etdiyimiz kimi, felyeton bədii-publisistik janrdır. Biz bu janrı araşdırarkən onun bütün xüsusiyyətlərini nəzərə almalıyıq. Felyetonun özünəməxsus qanunauyğunları var. Bu janrı öyrənərkən onun bədii-publisistik özəlliklərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Felyetondan danışarkən bu məqamda diqqəti bədii publisistikaya yönəldək.

Bəzən narrativ publisistika adlanan bədii publisistika, jurnalistikanın cəlbedici və şəxsi formasını yaratmaq üçün hekayə texnikalarından istifadə edərək, gerçək hekayələri daha çox təhkiyə formasında təqdim edən reportaj tərzidir. ...Fərq hekayənin təqdim edilmə tərzindədir: Çox quru ola bilən tipik xəbər mediasından fərqli olaraq, bədii publisistlər yaddaqalan hekayələr hazırlamaq üçün cəlbedici yazı üslubundan istifadə edirlər [What is literary journalism].

Edd Eplgeyt bədii publisistikani belə izah edir: *“Bədii publisistika bədii ədəbiyyatın ədəbi vasitələri ilə qeyri-bədii ədəbiyyatın publisistik üsullarını birləşdirən yazı forması kimi müəyyən edilmişdir”* [132, s. xii].

Mətni sadə, anlaşılan, aydın dildə yazmaq publisistikanın əsas şərtlərindən biridir. Geniş oxucu kütləsinə ünvanlanan mətn bu şərtə uyğun olmalıdır. Əks halda mətn oxucuların marağına səbəb olmayacaq, çünki çətin, anlaşılmaz üslubda yazılmış mətnlər oxuculara darıxdırıcı və maraqsız görünür.

Zaman və məkanda bir çox istedadlı yazıçılar günün əsas və kiçik problemləri ilə bağlı yeni fikirlər təqdim edərkən fakt və bədii ədəbiyyat arasındakı sərhədləri pozmağı zəruri hesab edirdilər. Bədii publisistlər obyektivliyin üstünlüyünə və hekayəçinin reallığın vasitəçisi roluna inanırlar Bədii publisistika ədəbiyyat və ya incəsənət kimi qəbul oluna bilməsi üçün müəllifdən dərin reportaj, dəqiqlik, diqqətli quruluş və çoxlu əmək tələb edir [143, s. 55].

Bədii-publisistik üslub felyetonlar üçün xüsusilə vacibdir. Jurnalist yazısı kimi, bədii publisistikanın bir hissəsi də yaxşı araşdırılmalı, qısa zaman kəsiyinə diqqət yetirməli və yazıçının şəxsi təcrübə və hisslərinin kiçik dairəsindən kənarında baş verənlərə diqqət yetirməlidir [141, s. 88].

Qeyd etdiyimiz kimi, felyeton ədəbiyyatla jurnalistikanın sərhədində yaranıb. Hanoli Votim ədəbiyyat və jurnalistikanın əlaqəsi haqqında belə demişdir: *“Bədii ədəbiyyatda həqiqəti çatdırmaq rolunu (“uydurma” həqiqət də olsa) yazıçı öz üzərinə götürürsə, publisistik ədəbiyyatda həqiqəti çatdırmaq kimi müstəsna və əvəzolunmaz rol danılmaz olaraq jurnalistə məxsusdur (burada etikanın prinsip normalarını və jurnalistika etikasını xatırlayın), burada fanatik rəftar və həqiqətin ötürülməsi əsas qanunu təşkil edir”* [141, s. 88].

O, bədii ədəbiyyat janrları və media janrları haqqında yazır: *“Bədii ədəbiyyat janrları media janrları ilə bənzərlik göstərir. Bədii ədəbiyyat jurnalistika üçün mühüm materialdır; zamanın gedişində müxtəlif hadisələrin baş verməsinin təhlili və sübut obyektini kimi ona xidmət edir. Yazıçının ədəbi əsərlə, jurnalistin isə öz yazısı ilə dəyərlər sisteminə inteqrasiya olub-olmaması və cəmiyyətə təsiri bu münasibətdən asılıdır”* [141, s. 92].

Bədii publisistikada, xüsusən də felyeton janrında ədəbi texnika və publisistik üslub birlikdə istifadə olunur. Müəlliflər səhnələri nəql edərkən dəfələrlə hadisələri oxucunun şüurunda çəşqinliq yaratmadan, lazım olan yerdə sadə izahlardan istifadə edərək təqdim edirlər. İstənilən real həyat effektini yaratmaq üçün iç-içə keçmiş mürəkkəb ədəbi üsullardan, canlı, birbaşa və faktiki təhkiyədən yararlanırlar, eyni zamanda jurnalistikanın mənbələrindən də istifadə edirlər [143, s. 55].

Edd Eplgeyt *“Bədii publisistika: yazıçıların və redaktorların bioqrafik lüğəti”* adlı kitabında jurnalistikanın ədəbi formaları haqqında yazır: *“Aydındır ki, jurnalistikanın ənənəvi və ədəbi formaları arasında aydın fərqlər mövcuddur. Lakin bədii publisistikada yazıçının texnikalarından istifadə edildiyi üçün problemlər reportajın aparılmasına mane ola bilər. Məsələn, müəyyən faktiki məlumatlar yazıçılar tərəfindən dramatik təsir üçün nəzərdən qaçırıla və ya dəyişdirilə bilər”* [132, s. xvi].

Yuliya Koval Filip Kapelhorodskinin felyetonlarından bəhs etdiyi məqaləsində bədii publisistikanın satirik janrlarını belə izah edir: *“Bədii publisistikanın janr sistemi ictimai həyatın aktual hadisə və fenomenlərinə tez reaksiya verir. ...Siyasi,*

mədəni, dini dəyişikliklərin içində bədii publisistikanın satirik janrları oxucuya bu proseslərdə orientasiya imkanı verdi” [145, s. 152].

Bədii publisistika faktların, hadisələrin oxuculara çatdırılması üçün mühüm vasitədir. Ədəbiyyatın və jurnalistikanın vəhdətindən doğan bu sahə düşüncələrin geniş kütlələrə ötürülməsində danılmaz rola malikdir. *“Publisistin obrazlılığa, bədiiliyə duyduğu ehtiyac və meyl isə onun öz fəaliyyətində kütləyə (dinləyici. oxucu və tamaşaçıya) çatdırmaq istədiyi fikrin, ideyanın təsirliliyini təmin etmək yanğısı və həsrəti ilə şərtlənir. Ona görə publisistikada bədiilik və bədii publisistikanın fəallığı bütün dövr və zamanlarda öz aktuallığını qoruyub saxlayır*” [34, s. 3].

Ədəbiyyat və jurnalistika bir-biri ilə sıx bağlı sahələrdir. Nataniel Glover-Meni *“Faktlar və bədii ədəbiyyat arasında: Jurnalistika və ədəbiyyat arasındakı əlaqə”* (2011) adlı məqaləsində ədəbiyyat və jurnalistika arasındakı əlaqə haqqında yazmışdır. Müəllif bu iki sahə arasındakı bağlılığı belə təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlib ki, həm jurnalistika, həm də ədəbiyyat cəmiyyəti əks etdirir. Hər ikisi insan təcrübəsini toplamaq və çatdırmaq üçün ilk növbədə dildən istifadə edir. Bu iki sahə təkcə müəyyən bir dövrə aid hadisələrə deyil, həm də xalqın ümumi mentalitetinə nəzər salır. Ədəbiyyat kimi, jurnalistika da insan marağından istifadə edir. Bundan əlavə, həm jurnalistika, həm də ədəbiyyat dəyişikliklərə nail olmağa çalışır. *“Jurnalistikanın əsas vəzifəsi “qiyamət qoparmaqdır” ki, bu da bir çox cəhətdən Vordsvordun ədəbiyyatın cəmiyyətin əxlaqi hakimi olması ilə bağlı dediyi kimidir*” [139, s. 92].

Realizmin ədəbiyyatla mətbuatı birləşdirən əsas məsələlərdən biri olduğunu qeyd edən K.Boven bildirir ki, bu iki sahənin əlaqəsi onların real faktları əks etdirməsindən irəli gəlir: *“Jurnalistika ilə ədəbiyyatı birləşdirən qabarıq element realizmdir ki, Konlinin söylədiyi kimi o, “həm texnika, həm də hərəkətdir” və “hərəkət olaraq o, bədii ədəbiyyat və jurnalistikada imtiyazlı təcrübə və birbaşa müşahidə imkanı olan jurnalist-romançılara üstünlük verdi”* [133, s. 99].

Bütövlükdə deyə bilərik ki, felyeton janrı cəmiyyətin problemlərini həm bədii, həm də publisistik üslubda oxucuya çatdıran ədəbi-publisistik janrdır.

Cəmiyyətin mənfi cəhətlərini, qüsurlarını üzə çıxarmaqda böyük rolu olan bu janr millətin cəhalət yuxusundan oyanmasında çox önəmlidir. Felyetonistlər cəmiyyətdəki qüsurları aradan qaldırmağa çalışır və felyetonları ilə həmin qüsurları və nöqsanların insanları fəlakətə sürüklədiyini qeyd edirlər. Əsas müəyyənədicisi xüsusiyyətləri faktuallıq, dəqiqlik, lakonizm, yığcamlıq, aydınlıq, bədiilik, ironiya, satira, ifşa olan bu ədəbi-publisistik janr həm mətbuat, həm də ədəbiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Faktuallıqla daha çox jurnalistikaya, tipiklik və bədiiliklə ədəbiyyata bağlıdır.

Həm nəsr, həm də nəzmlə yazıla bilən felyeton cəmiyyətin sosial və siyasi məsələlərini işıqlandırmaqda geniş istifadə edilən janrlardandır. Bu yazılarda satirik üslub öz əksini tapır. Avamlıq, gerilik, cəhalət, xalqa qarşı hakim təbəqənin törətdiyi qəddar əməllərin oxucuların nəzərinə çatdırıldığı felyetonlar ədalət, inkişaf və elmi tərəqqiyə yönəlmişdir. Yumor, satirik gülüş, komiklik, tənqidi yanaşma, ümumiləşdirmə, ironiya, istehza, real faktlara əsaslanma, cəmiyyətdəki nöqsanların ifşası bu janrın əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Felyetonların xüsusiyyətləri sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Dilin sadəliyi;
- Toxunulan mövzuların aktuallığı;
- Zamanın problemlərinə adekvat münasibət;
- Günün aktual problemlərinin ifşası;
- Gerçək həyat faktlarının mətndə əksini tapması;
- Real problemlərə yönəlmə;
- Tarixi-siyasi məsələlərin əks olunmasına xüsusi yer verilməsi;
- Bədiiliklə publisistikanın vəhdəti;
- İfşaedicilik;
- Satirik yanaşma;
- Hadisələrin təqdimində ironiyadan istifadə;
- Faktuallıq, faktlara əsaslanma;
- Əsərə verilən başlıqda özünəməxsusluq, əsərin adının mətndəki hadisələrin çatdırılmasında rolu;

- Obrazların adlandırılmasında simvoliklik;
- Təkrarlardan istifadə;
- Xalq məsəllərindən, atalar sözləri və deyimlərdən istifadə.

Professor Tahirə Məmməd felyetonla bağlı yazır: *“Felyeton mətbuatın inkişafı ilə bağlı yaranmışdır və KİV-in imkanları artdıqca o da müvafiq dinamik inkişaf yolu keçmişdir, janrın nəzəri təyinatında da onun dinamikliyi və dəyişkənliyi qeyd edilmişdir”* [61, s. 14]. Tahirə Məmməd daha sonra qeyd edir ki, bəzi tədqiqatçılar felyetonun ömrünü başa vurduğunu desə də, müasir mətnlərin bir çoxu felyetonun ömrünü tamamladığını söyləməyə əsas vermir [61, s. 14].

Veydəddin Pirəliyev felyeton janrının müasir dövrdəki vəziyyətindən söz açaraq bu janra müraciətin azalması və bunun səbəblərini belə müəyyənləşdirir: *“Felyeton janrının azlığına əsas səbəblərdən biri də, müasir jurnalistikada yüksək səviyyədə felyeton yazıb ortaya çıxaran istedadlı, peşəkar publisist nəslinin olmamasıdır. Hətta felyeton janrını müasir zamanda kifayət qədər təmsil edən, nöqsansız və xətasız yazan tapmaq müşkül məsələdir demiş olsaq, mənəə yanılmarıq. Əlbəttə, bəzi istisnalar olmaq şərti ilə...”* [79, s. 198].

Akademik İsa Həbibbəyli “Satira ədəbi növ kimi” məqaləsində felyetonu satira ədəbi növünün janrlarından biri kimi qeyd edir. O, felyeton janrını satirik ədəbi növdən başqa bir ədəbi növə aid etməyin qeyri-mümkünlüyündən söz açır [42, s. 485].

Felyetonun janr xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən onun hekayə janrı ilə fərqlərindən də söz açmaq məqsədəuyğundur. Çünki bəzən bu fərq nəzərə alınmadan hekayə və felyeton janrlarının nümunələri tam fərqləndirilmir və bunun nəticəsində ədəbi nümunələrin janr identifikasiyası pozulur. Əvvəlcə qeyd etmək lazımdır ki, felyetonun əsas xüsusiyyətləri ironiya, yumor və satiradır. Amma hekayələrdə bu xüsusiyyətlərin olması şərt deyil. Daha sonra qeyd etmək lazımdır ki, felyetonda hekayədən fərqli olaraq, real faktların bədii ifadəsi əsasdır. Lakin hekayələrin mövzusu real faktlara əsaslanmaya da bilər. Bir çox hekayələr yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan hadisələrdən götürülmüşdür və bunlar həqiqətə uyğun olmaya bilər. Burada mütləq deyildir ki, gerçək həyatda baş verən hadisələr öz əksini tapsın.

Beləliklə, real faktın bədii şəkildə ifadəsi felyeton üçün xarakterik xüsusiyyətdir. Düzdür, hekayə də real fakta əsaslanıb, ancaq bu şərt deyil. Felyeton üçün isə bu mütləq şərtədir. Ədəbi-publisistik janr olan felyeton faktlara əsaslanır. Burada bədii boyalarla oxucuya çatdırılan faktlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hekayə bədii, felyeton isə bədii-publisistik janrdır. Publisistikanın qanunları çərçivəsində yazılan felyeton üçün fakt ən vacib məsələlərdəndir. Gündəlik həyatda baş verən hadisələr felyetonda öz əksini tapır. Eyni zamanda burada sosial-siyasi məsələlərə yer verilir. *“Felyetonun müəllifi, cəmiyyətdə qeyri-adiliyi ilə hamıya görünən, lakin hamının görə bilmədiyi, daha doğrusu, əksəriyyət insanların duya bilmədiyi incə məqamları görmək və bədii vasitələrdən məharətlə istifadə etməklə güliinc üslubda, həm də təsirli formada mətbuat səhifəsinə çıxarmağı və oxucusuna çatdırmağı bacaran qələm sahibidir. Bu mənada felyeton təsirli vasitə olmaqla bəhəm, özünəməxsus spesifik əlaməti, kompozisiyası, üslubu, xüsusiyyəti və çərçivəsi olan bədii-publisistik janrdır”* [79, s. 200].

Felyeton və hekayənin obrazlar sistemi də bir-birindən fərqlənir. Felyetonda satirik obrazlar olduğu halda, hekayədə obraz heç də həmişə satirik olmur.

Felyetonun pamflet və oçerk janrları ilə də müəyyən fərqləri vardır. Felyetonla pamfletin müəyyən yaxınlığı olsa da, felyetonda komiklik daha çox nəzərə çarpır. Pamflet daha kəskin tənqidi xarakteri ilə seçilir. Burada ictimai-siyasi məsələlər qabardılır. Oçerklər də felyetonlardan müəyyən xarakterik cəhətlərinə görə fərqlənir. Oçerklərdə satirik tənqidi yanaşma o qədər də nəzərə çarpmır və adətən kinayədən istifadə edilmir [9].

Felyetonun esse janrı ilə də səsleşdiyi müəyyən məqamlar var. Qısa, lakonik yazı tərzilə seçilən bu iki janrın müəyyən fərqlərə malik olduğunu da qeyd etmək lazımdır. V.Şklovski “Felyeton və esse” məqaləsində bu iki janrın yaxınlığından söz açaraq yazır ki, hər ikisi elmi mənada həm ədəbi fenomen kimi, həm də jurnalistika sahəsində peşəkar işin faktları kimi dəyərlidir. Müəllif felyeton və essenin fərqiindən də bəhs etdiyi məqalədə essenin felyetondan həcm etibarilə daha uzun olmasına və əbədiliyinə görə fərqləndiyini yazır. Eyni zamanda müəllif deyir ki, felyeton bu gündən, esse isə dünəndən bəhs edir [180, s. 75]. Fikrimizcə, felyeton və essenin

həcm baxımından müqayisəsi bir qədər mübahisəlidir. Çünki həcmcə qısa esselərə də rast gəlmək mümkündür. Felyetonlarda satirik ifadə tərz, ironik yanaşma öz əksini tapdığı halda, essədə belə bir tələb yoxdur. Bu iki janrın müqayisəsindən aydın olur ki, essədə fərqli olaraq felyeton kəskin satirik mahiyyətə malikdir. Esse daha çox düşüncələrin bədii ifadəsinə xidmət edir, felyeton isə satiradan istifadə edərək dövrün ictimai-siyasi problemlərinin ifşası edir.

İman Cəfər səyahətnamə janrı haqqında tədqiqatında felyeton-səyahətnamələrdən də bəhs edir. *“Köklü ideya və ilham mənbəyinə baxmayaraq “Molla Nəsrəddin” yazılarının felyeton-səyahətnamə şəkli alması özünəməxsus təkamül prosesinin nəticəsidir. Jurnalın elə ilk nömrəsindən başlayaraq müxtəlif səfərnamə elementlərinin, o cümlədən səfər teleqramları, səfər məktublarının bolluğu ilə qarşılaşır, nəticədə janrın yeni mükəmməl formasının meydana çıxdığını görürük”* [13, s. 161].

Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, faktlara əsaslanma felyeton üçün xarakterikdir. Felyetonun mərkəzində gerçək həyat faktları durur. Bu janrın əsas müəyyənedici xüsusiyyətlərindən biridir. Müxbirdən fərqli olaraq felyeton yazarı yazının mərkəzində durması üçün bir fakt seçir. Leonid Yerşov qeyd edir ki, skeç və felyeton kimi janrlar sənət və həyatı bir araya gətirmək üçün çox işlər görmüşdür [162, s. 11].

Felyetonlarda verilən hadisələr cəmiyyətin aktual problemlərini əks etdirir. Felyeton vasitəsilə yazıçı gündəlik həyat hadisələrini, sosial və siyasi məsələləri bədii dillə ifadə edir. Məhz bu baxımdan felyeton böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu yazılarda yazıçı gördüyü hadisələri ironiya və satiradan istifadə edərək tənqid edir və oxuculara bu həqiqətlərdən agah olmaq imkanı yaradır. Ərdoğan Uygur felyetonun janr xüsusiyyətlərindən bəhs edərək yazır: *“Sosial, siyasi və aktual problemlərin əks olunduğu bu ədəbi janrda yumor və istehza əhəmiyyətli yer tutmaqla birlikdə tənqid mütləq şəkildə gerçək hadisələri gündəmə gətirməli, çatışmazlıqları və yanlışları ifşa etməlidir”* [125, s. 10].

Vətən aşiqi olan felyeton yazarları dövrün hadisələrini oxuculara çatdıraraq Vətən üçün çox böyük iş görmüşlər. Felyetonlar xalqın qəflət yuxusundan oyanması,

ədalət, vətənpərvərlik, humanizm ideyalarının aşılınması üçün əvəzolunmaz mənbələrdir. Biz buna Ü.Hacıbəyli, C.Məmmədquluzadə və b. felyetonlarını misal göstərə bilərik. Bu felyetonlar mənfə cəhətləri ironiya və satira atəşinə tutaraq xalqı tərəqqiyə, inkişafa yönəltmişdir.

Felyeton janrında istifadə olunan ifşa üsulları, satira, ironiya, təkrarlar və s. onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından olduqca vacibdir.

Janrın əsas xüsusiyyətlərindən biri ironiyadır. Felyeton yazarları öz yazılarında ironiyaya geniş yer verir. Bu janrda yazılan əsərlərdə ironik üslub öz əksini tapır. Komiklik üsullarından biri olan ironiya mənanın üstüörtülü şəkildə ifadəsidir. D.K.Muk “İroniya və ironik” kitabında ironiyanın növlərinə romantik ironiya, dramatik ironiya, özünüifşa ironiyası, verbal (sözlü) ironiya, qeyri-verbal (sözsüz) ironiya, ikiqat ironiya, kosmik ironiya, şüuraltı ironiya, hadisələr ironiyası və s. aid edir [150, s. 8-13].

İroniya dərin fikirləri üstüörtülü şəkildə oxuculara çatdırmaq üçün felyetonlarda geniş istifadə dairəsinə malikdir. Biz buna nümunə olaraq Ü.Hacıbəyovun felyetonlarını misal göstərə bilərik. Bu felyetonlarda müəllif cəmiyyətdəki müxtəlif mənfə xüsusiyyətləri və hadisələri oxuculara çatdırmaq üçün ironiyadan geniş istifadə edərək dərin məna kəsb edən mükəmməl felyeton nümunələri yaratmışdır. Onun felyetonlarında ironik dil və ironiyanın bir çox növləri nəzərə çarpır. Buna misal olaraq özünüifşa ironiyası, verbal ironiya, hadisələr ironiyası, ikiqat ironiya və s. göstərə bilərik. O, cəmiyyətdə gördüyü nöqsanları ironik dillə ifşa edir.

İfşa da felyetonun əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Ərdoğan Uyğur da ifşa məfhumunun felyetonla yaxından əlaqəli olduğundan bəhs edir. *“Problemləri yumor və tənqid vasitəsilə ifşa etmə anlayışını felyeton yazarları da mənimsəmiş və düşüncələrini bu şəkildə ifadə etmişlər; ancaq Azərbaycanda hər felyetonun mütləq surətdə yumora əsaslandığını demək hər zaman mümkün deyildir. Zaman-zaman gərgin dini mövzularda fanatizmi tənqid edən çox sərt bir üslubdan istifadə edildiyi də müşahidə olunur”* [125, s. 10].

Felyetonlarda müxtəlif ifşa üsullarından istifadə olunur. Bu, əsərdə işıqlandırılan məsələlərin oxuculara çatdırılması baxımından felyetonun təsir gücünü artırır. Belə əsərlərdə təriz, tipin özünüifşası, fikrin kinayəli şəkildə söylənməsi, simvollarla ifşa, açıq ifşa, müqayisə, mübahisə, təkrarlardan istifadə və s. kimi üsullarla problemlər ifşa olunur.

Felyetonlarda gülüş həmişə yumor şəklində təzahür etmir, felyetonların bir çoxunda gülüş kəskin xarakter daşıyaraq satiradan istifadəyə yol açır. Satirada hadisələr daha kəskin şəkildə tənqid atəşinə tutulur. *“Satirik əsərdə çox vaxt yazıçı həyatın mənfi tərəflərini qəsdən qabarıq, mübalığəli, gülməli, bəzən də eybəcər şəkildə təsvir edir ki, bunun nəticəsində həmin mənfiliklərin şərəfli insan həyatına, yüksək qayələrə zidd olduğu, bu mənfiliklərin dözülməzliyi daha aydın meydana çıxır”* [69, s. 190].

Felyetonlarda satirik çalarlar olduqca çoxşaxəlidir. Burada cəmiyyətdəki mənfi cəhətlər çox sərt tənqid edilir. Bir çox felyetonlarda bu öz əksini tapır. Satirada kəskin tənqid və hücum əsas xüsusiyyətlər kimi diqqət çəkir. Satiraların əksəriyyəti satirik və oxucular arasında hücumun məqsədləri və xüsusiyyətləri ilə bağlı paylaşılan anlamaya əsaslanır; satira insanın diqqətini bu anlayışa yönəldir, onu qəbul etməyə vadar edir [144, s. 43].

C.Hiks felyetonun əsas xüsusiyyətləri sırasında ümumiləşdirmənin də adını çəkir. Həyatdakı obrazların və onların mənfi cəhətlərinin, eyni zamanda hadisələrin ümumiləşdirilməsi felyeton üçün xarakterikdir. Tədqiqatçı bir çox felyetonların mövzusunun qəzetlərə yazılan məktublardan götürüldüyündən bəhs edir [142, s. 12-15].

Satirik tipikləşdirmə də felyetonun mühüm cəhətlərindən biridir. Burada müəllif bir faktdan bəhs etsə belə, əslində məsələnin mahiyyətində obrazların və cəmiyyətdə baş verən mənfi hadisələrin tipikləşdirilməsi durur. Felyetonçuların əsas məziyyətlərindən biri də budur ki, onlar bir hadisənin təqdimi vasitəsilə dövrün ümumi mənzərəsini göz önünə sərirlər. Burada baş verən real həyat hadisələrindən bir fraqment götürülsə də, ümumilikdə dövrün hadisələrinin ümumi vəziyyətinə diqqət yönəldilir.

“Felyeton üçün yalnız janrın tələblərinə cavab verən, hipertrofiya (həddən artıq böyümüş) forma çərçivəsi daxilində, həmin sinif üçün tipik vəziyyətə aid olan xüsusi fakt lazımdır. Belə ki, bu gülüş üçün lazımi xüsusi fakt (məsələn, faciəvi hadisə nəzərdə tutulmur) çərçivə daxilində olmalıdır. Buradan başa düşülür ki, felyeton bir fakt üzərində deyil, onların cəmi formasında qurulur. Bu zaman ayrı-ayrı faktları bir-biri ilə bağlayan tipiklik səciyyəvi hal daşıyır. Fakt öz növbəsində satirik tipikləşdirmənin dayaq nöqtəsindən, müəyyən həyati vəziyyətin kiçildilmiş formasına gətirilə bilər” [79, s. 199].

Buradan da belə aydın olur ki, felyeton “mən”dən “biz”ə keçid məqamıdır. Felyeton yazarı bizi – ümumilikdə xalqı, milləti, cəmiyyəti düşünür, Vətəni üçün faydalı olmağa, xalqı ayıltmağa çalışır. Yazıçı müəyyən bir həyat hadisəsinə əsaslanaraq yazılan felyetondakı obrazı ümumiləşdirərək bir tip yaradır. Mənfi cəhətləri kəskin tənqid olunan bu tiplər felyetonlarda cəmiyyətin nöqsanlarını işıqlandırmaq üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Felyeton yazarları məhz bu satirik tiplər vasitəsilə oxucuya dövrün, cəmiyyətin mənfi cəhətlərini çatdırır.

Akif Əli felyetonun ən çətin mətbuat janrlarından biri olduğunu qeyd edir və hər adamın bu janrda yazma bilməyəcəyini söyləyir [2].

Felyetonun bədii boyaları real və kəskin xətləri ilə seçilir. Burada hadisələr bütün gerçəkliyi ilə verilir. Felyeton bədii-publisistik xüsusiyyətləri ilə seçilən, xalqın, millətin tərəqqisində böyük rol oynayan, xalqa bütün gerçəkləri olduğu kimi çatdıran, xalqın, millətin inkişafına böyük töhfə verən, milli dəyərlərə sadıq, vətənpərvərlik hissi aşılaman mətbuatımız üçün olduğu qədər ədəbiyyatımız üçün də əhəmiyyətli olan bir janrdır.

1.2. Janrın yaranması və Azərbaycan ədəbiyyatında təşəkkülü.

Əvvəlcə felyeton Fransada yaranmış, sonralar dünyaca məşhur bir janra çevrilmişdir. Felyeton sözünün mənası Merriam-Vebster lüğətində belə verilmişdir:

“Söz fransız dilində vərəq mənasını ifadə edən “feuille”in kiçiltmə formasıdır və latın dilindəki “folium” sözündən düzəlmişdir” [148].

Bəzi mənbələrdə felyetonun yaranması XVIII əsrə, bəzi mənbələrdə isə XIX əsrə aid edilir. Əksər mənbələrdə felyetonun yaranma tarixinin Fransada çap olunan “Jurnal de Deba” adlı qəzetdə 28 yanvar 1800-cü ildə felyeton adlı ayrıca bir bölmənin əlavə edilməsi ilə başladığı qeyd olunur. Felyeton bölməsində teatr icmalları, incəsənət, ədəbiyyat, dəb haqqında yazılar verilirdi. Bu tarix felyeton janrının adlandırılması baxımından çox önəmlidir. Həmin tarixdən əvvəl də Fransada və digər Avropa ölkələrində felyetonlar yazılırdı. Amma 1800-cü ilədək bu yazılar felyeton adlandırılmırdı. Janrın felyeton adlandırılması “Jurnal de Deba”nın redaktorları Julyen Lui Joffrua və Böyük Bertinin (Lui-Fransua Bertin) təşəbbüsü ilə bağlıdır [136]. Onların 1800-cü ildə qəzetdə felyeton adlanan ayrıca bir bölmə yaratması felyetonun bir termin kimi formalaşmasına təkan vermişdir. İlk nümunələri XVIII əsrdə Fransada meydana gələn felyeton XIX əsrdə bir janr kimi formalaşmışdır. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində fransız qəzetlərində felyeton yalnız teatr icmallarından bəhs edirdi, lakin zaman keçdikcə daha geniş sahəni – ədəbiyyat, mədəniyyət, tənqid, səyahət yazıları və seriallaşdırılmış romanları əhatə etməyə başlamışdır. 1800-cü ildə Fransada “Jurnal de Deba” qəzetində əlavə bir səhifə verilmişdi və bu felyeton adlandırılmışdı. Felyetonun yaranma tarixinin adətən bu jurnaldan başladığı qeyd edilir. Lakin onun yaranma tarixini XVIII əsr kimi də göstəririlər. *“Felyeton ilk dəfə 1790-cı ildə “Encyclopédie Méthodique de Panckouke”da rast gəlinir və əsasən mətbəə kağızının üçdə biri ölçüsündə səkkiz yarpaqlı kiçik dəftər mənasında bir mətbəə termini olaraq işlənir” [125, s. 8].* İlk zamanlarda felyeton fransız qəzetlərində səhifənin aşağı hissəsində verilən komik, əyləncəli yazılara deyilirdi. Sonralar qəzet və jurnal səhifələrində çap olunan satirik, yumoristik, ironik xüsusiyyətlərə malik yazılar felyeton janrının nümunələri kimi nəzərə çarpmağa başlamışdır.

“Felyeton” termininin Fransız İnqilabından sonra meydana çıxmasına baxmayaraq, janrın özünün bir əsr əvvəl yarandığı güman edilir. Onun yaradıcıları din və siyasəti tənqid edən satirik əsərlərin müəllifləri Deni Didro və Volterdir.

Fransız qəzetlərindəki felyetonlar tez bir zamanda oxşar tona keçdi. Şaradalar (tapmacalar) və rəylər kimi meydana çıxıb, tezliklə Volter və Didro ruhuna yaxın müstəqil ədəbi və publisistik janra çevrildilər” [157].

Felyeton ilk dəfə meydana çıxanda incəsənət, musiqi, teatr, ədəbiyyat və dəb haqqında tənqidi yazı kimi diqqət çəkdi. Bundan sonra bu janr daha da genişləndi və satirik ədəbi-publisistik janr kimi formalaşdı.

Felyeton digər qəzet materiallarından onunla fərqlənir ki, aktual mövzulara toxunarkən davamlı maraq gözləntiləri ilə qurulur, oxucunu aktual mövzu həddindən kənarında həyəcanlandıran daha tutumlu forma alır. Beləliklə, publisistik və ədəbi vəzifələr arasındakı uzlaşma artıq formalaşmış janrların yeni funksional bölgüsünü yaradır. Bu isə mahiyyət etibarilə yeni janrın doğulması deməkdir [180, s. 71].

Təxminən XIX əsrin ortalarında Fransada çap texnologiyası və siyasi şərait dünyanın ilk kütləvi informasiya vasitəsi olan sərfəli gündəlik qəzetə yol açdı. Tezliklə bütün Avropaya yayıldı. 1850-ci ildə hər doqquz almandan biri qəzet oxuyurdu; 1890-cı ilə qədər bu rəqəm iki nəfərdən bir idi. Qəzet bazarı, bizim sonsuz kabel kanalları və internet məntəqələrimizdən fərqli olaraq, sürətlə çoxşaxəli və rəngarəng oldu. Bu dövrdə felyeton (fransızca “kiçik vərəq”) ön plana çıxdı. Əvvəlcə, XVIII əsr fransız qəzetlərində felyeton yalnız teatr rəylərindən ibarət idi, lakin o, şeir və ədəbiyyatı, tənqidi, dedi-qoduları, səyahət yazılarını və seriallaşdırılmış romanları əhatə etməklə genişləndi [154].

Böyük Britaniyada felyetonun ilkin nümunələrinin XVIII əsrdə yarandığı qeyd olunur: *“İngilis dilində ilk felyeton nümunələri XVIII əsrdə yaranıb. Onlar felyeton adlanmırdı, lakin onlar felyeton-pamflet hibrid janrına aid idi və məşhur ingilis satirikləri D.Defo və C.Svift tərəfindən yazılmışdı” [153, s. 29].* Deməli, qeyd edə bilərik ki, XVIII əsr felyetonun ilk nümunələrinin yarandığı, XIX əsr isə felyetonun bir janr kimi özünü təsdiq dövrü olmuşdur.

Almaniyada felyeton janrı XIX əsrin 30-50-ci illərində xüsusi inkişaf yolu keçmişdir [176, s. 126].

Felyeton janrı rus ədəbiyyatında xüsusi inkişaf tarixinə malikdir. Burada felyetonlar daha kəskin xarakter almağa başlamışdır. Rus ədəbiyyatının bir çox klassikləri bir növ “felyeton məktəbi” keçmişdir. Bu janrın F.M.Dostoyevski, N.A.Nekrasov, İ.S.Turgenev, İ.A.Qonçarovun qələmə aldığı nümunələri dövrün əxlaqının tənqidi təsvirlərini, məişət şəkillərini, ədəbiyyat və teatr aləmindən təəssüratları, fəlsəfi mülahizələri ehtiva edir, müəlliflərin ictimai-siyasi əqidələrini üzə çıxarır [171, s. 160]. Rusiyada Saltıkov-Şedrin, Mixail Bulqakov, Arkadi Averçenko, İlya İlf, Mixail Zoşenko və b. felyeton janrının parlaq nümunələrini yaratmışlar.

Veydəddin Pirəliyevin “Jurnalistikaşünaslığın əsasları” kitabında felyetondan bəhs edərkən onun ilk zamanlarda qəzetin aşağı hissəsindəki bölməyə deyilməsi, qara xətlə digər hissədən fərqləndirilən, bəzən “zirzəmi” kimi də adlandırılan bu bölmədə resenziya, hesabat, ədəbi icmal və s. kimi janrlarda yazılan mətnlərin olması diqqətə çatdırılır. Qəzet və ya jurnalın sonunda verilən bu hissənin XVIII əsrə aid edilməsi barədə iddiaların mövcudluğu bu kitabda da öz əksini tapır. Burada qeyd olunur ki, bu bəhs olunan bölmə sonralar felyetonun bir janr kimi formalaşmasına gətirib çıxarmışdır [79, s. 194].

Satirik ədəbiyyatın mətbuatda ən çox işlədilən janrlarından biri felyetondur. Qərb və rus ədəbiyyatında çoxdan məlum olan felyeton janrı Azərbaycan ədəbiyyatında əsasən dövrü mətbuatın yaranmasından sonra, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində işlədilməyə başlanılmışdır. Gündəlik məsələlər, ailə-məişət problemləri, köhnəliyi tənqid, yeni həyat uğrunda mübarizə, beynəlxalq məsələlər və bir sıra başqa ictimai-siyasi problemlər Azərbaycan felyetonunun əsas mövzuları olmuşdur [3, s. 171].

Görkəmli publisist, siyasi xadim Mirzəbala Məhəmmədzadə “Azərbaycan Türk mətbuatı” kitabında mətbuatın millətin tərəqqisində oynadığı roldan bəhs etmişdir: “Azərbaycan türklüyünün ictimai-mədəni intibaha başlayıb tərəqqi etməsində ən qüvvətli amillərdən birini mətbuat təşkil etmişdir” [57, s. 11].

Müəllif mətbuatın ədəbiyyatımız üçün əhəmiyyətindən söz açaraq yazır: “Kim bilir, bizdə ilk qəzetə məqsədilə mətbəə işi qüvvətlənməsəydi, millətimizin ömrü

qədər keçmişə malik ədəbiyyatımız nerələrdə itib-gedərdi?” [57, s. 11]. O, milli varlığın mədəni amillərindən biri kimi mətbuatın böyük rola malik olduğunu qeyd edir: *“Milli dil milli varlığı təmsil edən ictimai bir amil isə də, mətbuatsız bu dil heç bir zaman mədəni bir amil kimi vəzifəsini ifa edəməz. Mətbuat hər bir millətin başlıca qüvvətidir”* [57, s. 11].

“Əkinçi” qəzeti ilə başlayan mətbuat tariximiz zəngin inkişaf yolu keçmişdir. Bu zaman bir çox yeniliklər, dəyişmələr baş vermiş, mətbuatımıza yeni janrlar daxil olmuşdur. Felyeton da məhz belə janrlardan biridir. Felyeton Avropa mənşəli janr olsa da, mətbuatımızda öz yerini almış və bir çox publisistlərimiz, ədiblərimiz bu janr vasitəsilə geniş kütlələrə öz sözlərini, ideyalarını çatdırmışlar. Mətbuatımıza keçid etdiyi zamandan bəri bu janr bizə doğmalaşmış, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizi ehtiva etməyə başlamış və artıq ədəbiyyatımızda milli xüsusiyyətlər qazanaraq öz layiqli yerinə sahib olmuşdur.

Felyeton janrı Azərbaycan ədəbiyyatı üçün də çox diqqətəlayiqdir. Azərbaycan mətbuatı felyeton janrının parlaq nümunələri ilə zəngindir. Bu felyetonlar dövrün reallıqlarının həqiqi mənzərəsini ön plana çıxarır. Azərbaycanda felyeton janrı XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində formalaşmış inkişaf etməyə başlamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında felyeton janrında əsərlərə XIX əsrin sonlarından etibarən rast gəlinməyi qeyd olunur [93, s. 151].

Bəzi tədqiqatlarda felyeton janrının ədəbiyyatımıza gəlişini “Əkinçi” qəzetinin adı ilə bağlayırlar. “Əkinçi” qəzetində onun ilkin nümunələrinin meydana gəldiyini qeyd edirlər. Səlidə Şərifova Azərbaycan ədəbiyyatında felyeton janrının yaranmasını bəzi tədqiqatçıların H.Zərdabinin adı ilə bağladığından bəhs edir. XIX əsrin sonlarını felyeton janrının həm yaranma, həm də yüksək inkişaf dövrü kimi xarakterizə edir və bəzi mənbələrdə bu dövrün “felyetonun qızıl dövrü” kimi səciyyələndirilməsindən söz açır. Həmin dövrdə felyeton janrında yazdıqları əsərləri ilə milli ədəbiyyatımızın inkişafına böyük töhfə verən sənətkarlar sırasında H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Ə.Nəzmi, N.Nərimanovun adlarını çəkir [182, s. 441].

Simuzər Əliyeva da ədəbiyyatımızda felyeton janrının təşəkkülünün “Əkinçi” qəzeti ilə başladığını qeyd edir:

“Əkinçi” o zamankı şəraitdə satiranın üstünlüyünü özü üçün proqram kimi qəbul etmişdi. Bu xüsusiyyət eyni zamanda felyeton janrının coşğun inkişafı üçün zəmin yaradırdı. ... Azərbaycan felyetonundan bəhs edərkən onun 1875-ci ildən nəşrə başlayan ilk Azərbaycan qəzeti “Əkinçi”nin varlığından əsl mənada təşəkkül tapdığını qeyd etmək zəruridir. “Ziya, Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, “Şərqi-rus və ondan sonrakı Azərbaycan mətbuatının səhifələrini felyetonsuz təsəvvürə gətirmək qeyri-mümkündür” [32, s. 8, 22]. Müəllif Nəcəf bəy Vəzirovun felyeton janrına “Əkinçi” qəzetində yer verilməsinin vacibliyini vurğuladığını söyləyir və Həsən bəy Zərdabinin arxivinə istinad edərək Nəcəf bəy Vəzirovun felyetonla bağlı söylədiklərini kitabında qeyd edir: “Əkinçi”də ədəbi şöbə açmaq faydalı və vacibdir. Çünki bizim ifrat adətlərə görə pıçiltını eşitmirlər, onları qamçı ilə oyatmaq, “Əkinçi” də felyetona yer vermək pis olmazdı” [32, s. 8]. Müəllif Həsən bəy Zərdabinin “Əkinçi” qəzetində felyetonlarının işıq üzü gördüyündən də bəhs edir və onun “Cənab palto” felyetonundan söz açır: “Bu həqiqi mənada felyetonun janr spesifikasiyasına dayanmaqla ali silk səviyyəsində geyim mədəniyyəti (“çiyində ağ dəniz düyməli palto, başında ağ furajka, ayağında cırıldayan çəkmə, ağzında papiros”) olan bir meşşanın elmi dünyagörüşünün köhnəliyinə dərin istehza edilmişdir” [32, s. 30].

Bir qədər sonra “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə” və “Kəşkül” kimi qəzetlər işıq üzü görmüşdür. Yeni mətbu orqanların yaranması və inkişafı nəticəsində mətbuatımıza yeni janrlar gəlir. Bu zaman artıq yeni felyeton nümunələri yaranmağa başlayır və bu proses yüksək inkişaf sürəti ilə davam edir və felyeton janrı artıq mətbuatımızda mövcudluğunu göstərir. “Avam gəzmək – yuxu yatmaq mı dedin?” başlıqlı felyeton “Kəşkül” jurnalında felyetonların çap olunduğunu göstərir. Felyeton 1890-cı ildə “Azərbaycanlı” imzası ilə nəşr olunmuşdur [93, s. 152]. “Kəşkül”də felyetonlar dərc olunurdu. C.Ünsizadə, C.Ünsizadə və b. felyetonlar çap etdirmişdir.

“Həyat” qəzeti çap olunmağa başladığı zamandan, yəni 1905-ci ildən etibarən onun səhifələrində bir çox felyetonların işıq üzü gördüyü qeyd etmək lazımdır. Burada Üzeyir Hacıbəyli, Nəcəf bəy Vəzirov, Nəriman Nərimanov və b. ədiblərimizin felyetonlarına yer verilmişdir.

Bəzən felyeton janrının ilk nümunələrinin “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunduğunu söyləsələr də, yuxarıda qeyd etdiyimiz məqamlardan aydın olur ki, felyetonlar “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrə başlamasından əvvəl də mətbu orqanlarımızda nəşr olunurdu.

XX əsrin əvvəllərində bir çox satirik jurnallar dərc olunurdu ki, bu jurnalların da əksəriyyətində felyeton janrında əsərlərə yer verilirdi. “Molla Nəsrəddin”, “Azərbaycan”, “Babayi-Əmir”, “Bəhlul”, “Kəlniyyət”, “Məşəl”, “Məzəli”, “Şeypur”, “Tartan-partan”, “Tuti”, “Zənbur”, Arı”, “Lək-lək”, “Mirat” və s. kimi mətbu orqanlarda çoxsaylı felyeton nümunələrinə rast gəlinirdi.

Felyeton janrının daha geniş vüsət almasında Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalı ətrafında toplaşan bir çox ədiblərimizin (Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, Ü.Hacıbəyli, Ö.F.Nemanzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev və b.) böyük rolu var. Jurnalda mütəmadi olaraq felyeton janrında əsərlər dərc olunurdu və bu əsərlər vasitəsilə oxucular dövrün ictimai-siyasi problemlərindən agah olurdular.

“İrşad” qəzeti də çoxsaylı felyetonların dərc olunduğu satirik jurnallardandır. Jurnalda Ü.Hacıbəyli, M.Ə.Sabir, F.Ağzadə, Ö.F.Nemanzadə, N.Nərimanov və b. ədiblərimizin felyetonları işıq üzü görmüşdü.

Mir Cəlil, Ceyhun Hacıbəyli, Səməd Mənsur, Nəcəf bəy Vəzirov, Yusif Vəzir Cəmənəminli, Məmmədli Sidqi kimi bir çox dahi ədiblərimizin də felyeton janrının inkişafında xüsusi xidmətləri olmuşdur.

“Şeypur” və “Zənbur” satirik jurnalları ermənilərin törətdikləri fəlakətləri işıqlandırmaqda xüsusi bir missiyanı yerinə yetirirdi. Bu jurnallar vasitəsilə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər ifşa edilir və kəskin tənqid atəşinə tutulurdu.

Qərənfil Dünyaminqızı Nazim Axundovun tədqiqatında “Şeypur” və “Zənbur” jurnallarını *“əksinqilabi mahiyyət daşıyan, burjua mülkədar hökmdarlığını müdafiə edən “gülü” jurnalları*” [17, s. 90] adlandıraraq yer vermədiyini qeyd edir və bu fikirlə razılaşmır.

“Şeypur” və “Zənbur” jurnallarının materiallarındakı dilin axıcılığı, duzluluğu, təsvir və ifadə vasitələri. milli kolorit güclüdür. İlk növbədə bu satirik yazılarda şərq ədəbiyyatının ənənələri milli zəmin hissi duyulur. Bu isə sözsüz ki, hər iki jurnalda

yaxından iştirak edən molla-nəsrəddinçilərin yüksək sənətkarlıq və yaradıcılıq motivləri ilə bağlıdır. ...Onların hər ikisində milli azadlığa, milli ruha, adət-ənənəyə qarşı prinsipiallıq duyulur və xalqı bu müsbət cəhətləri gözləməyə, yaşatmağa çağırış hissi var” [17, s. 115].

Sovet dövründə “Kirpi” jurnalının felyeton janrının inkişafında böyük xidmətləri olmuşdur. “Kirpi” jurnalında Cahangir Gözəlov, Əvəz Sadıq, Hüseyn Abbaszadə, Ş.Şərifov, İ.Mirzəyev, M. Cəlal oğlu, Ceyranxanım Rzayeva, Hüseyn Hüseynov, Firudin Mirzəyev, Ələkbər Babayev, Rüfət Əhmədzadə, Fazil Abbasov, Çingiz Abbaszadə, Mirqəfər Cəfərov, Əli Vəkil, Ə.Rəsullu, Davud Ordubadlı, Qulam Məmmədli, Rəhim Abbaslı, Həmid Nəcəfquliyev, Yaşar Cavadov və s. imzalarla bir çox felyetonlar çap edilmişdir. *“Kirpi”nin nəşri xalqımızın həyatında ciddi tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb etmiş və jurnal öz yazılı materialları, şeirləri, felyetonları, eləcə də məzmunlu karikaturaları ilə inkişafımıza əngəl olan mənfiliklərə qarşı mübarizədə kəsərli bir vasitəyə çevrilmişdir” [32, s. 127].*

Əli İldırımoglu da felyeton janrında əsərlər qələmə almışdır. Onun müxtəlif mətbu orqanlarda çap olunan felyetonları “Yazım, yazmayım?...” [56], “Telepat” [55] və s. kitablarında toplanmış və oxucuların mütaliəsinə verilmişdir.

Müasir dövrdə qəzet və jurnal səhifələrində, internet saytlarında felyetonlara rast gəlmək mümkündür. Bəxtiyar Sadıqov, Mətanət Məmmədova, Yunus Oğuz, Fəxrəddin Qoca, Ağasəfa və b. felyeton janrında əsərlər qələmə almışlar.

Yunus Oğuzun “İt zülmünü çəkənlər” [83], “Mollacümənin xoruzu” [84], “Dolanışığı” [81], “İşverən” [82], “Satıcılara səs verək!” [85], “Dodaqaltı mızıldananlar” [80], “Virusa yoluxanlar” [86] və s. kimi çoxsaylı felyetonları cəmiyyətin müxtəlif problemlərinin ifşasına həsr olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatında felyetonlar olduqca böyük rola malikdir. Felyeton cəmiyyətin nöqsanlarını, çatışmazlıqlarını ifşa etmək üçün mühüm bir vasitədir. Bu formada yazılan əsərlər təkcə yazıldığı dövr üçün deyil, müasir dövrümüz üçün də aktualdır. Felyetonun forma müxtəlifliyi onun müasir dövrümüzdə mövcud olub-olmamasını sual altında qoysa da, əslində bu müxtəliflik janrın bədii-publisistik gücünü daha aydın görməyə imkan verir. Felyetonlar müasir dövrdə ekranlarda tez-

tez rast gəldiyimiz skeç-şouların yaranmasına böyük təkan vermişdir. Felyeton janrı yeniliklərə hər zaman açıq olmuş və bu janrdə müəyyən dəyişikliklərin meydana gəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Hazırda ekranlaşdırılan bir çox skeç-şouların ssenarisini ayrılıqda nəzərdən keçirdikdə onun felyeton formasında olduğunun şahidi oluruq. Bu baxımdan felyetonların və skeç-şouların qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir. Bu həm kinoşünaslıq, həm jurnalistika, həm də ədəbiyyat üçün olduqca mühüm bir məsələdir. Janrlararası əlaqələrin mövcudluğu bir janrın digərinə təsirinə yol açır. Janrın tarixi inkişafı prosesi onun daxilində müxtəlifliklərin, dəyişikliklərin yaranması ilə nəticələnir. Bu zaman o, başqa formalara çevrilərək yeni xüsusiyyətlər qazanır. Buna görə bəzən janrın ölümü məsələsi ortaya atılır. Lakin əslində bu janrın ölümü deyil, müxtəlif formalarda inkişaf etməsi, yeniləşməsidir.

Vizuallığın artdığı müasir dövrümüzdə ekran işlərinə maraq daha da genişlənməmişdir. Bu isə öz növbəsində skeç-şoulara marağın artmasına səbəb olmuşdur. Oxumaqdan çox izləməyə üstünlüyün verildiyi çağdaş zamanda ekran əsərləri daha çox diqqət çəkməyə başlamışdır. Eyni zamanda ekran əsərləri içərisində qısalığı, lakonikliyi və komikliyi ilə seçilən skeç-şoular tamaşaçıların üstünlük verdiyi əsərlərdəndir.

Burada skeç-şouların yaranmasına felyeton janrının təkan verdiyini qeyd etmək lazımdır. XIX əsrin sonları və XX əsrdə qəzetlər və jurnallarda çoxsaylı felyetonlar nəşr olunmuşdur. Amma indi bu felyetonların yerini daha çox skeç-şouların tutduğunu görürük. Skeç-şoular da felyetonlar kimi satirik-ironik üslubdadır, felyetonlarda olduğu kimi cəmiyyətin problemləri gülüş vasitəsilə tənqid edilir.

Həm felyetonlarda, həm də skeç-şoularda komik ab-hava hakimdir. Bu baxımdan biz qeyd edə bilərik ki, oxucunu güldürərək düşündürən felyetonların skeç-şouların yaranmasında böyük rolu var.

İlk olaraq fransız mətbuatında yaranan felyeton janrı zaman keçdikcə fərqli formalara transformasiya olunmuş, felyeton-məqalə, felyeton-müsahibə, felyeton-dialog, felyeton-esse, felyeton-yumoristik hekayə, felyeton-parodiya və s. kimi formaları yaranmışdır [153, s. 32].

Skeç-şou xarakter və ya vəziyyətin komik təhlilinə həsr olunmuş əsərlərdir. Belə əsərlər qısa, gülməli və səhnədə canlı ifa olunan (və yaxud audio və ya video formatda yazılmış, ekranlaşdırılmış) vizual əsərlərdir. Burada ictimai nöqsanlar satirik ifşa hədəfi kimi götürülür. Bu nöqsanların aradan qaldırılması üçün qısa və komik süjetlər ekranlaşdırılır.

Skeç-şouya Kollins lüğətində belə tərif verilmişdir: *“Müxtəlif qısa komediya səhnələrindən ibarət televiziya şousu və ya ictimai tamaşa”* [134].

Müasir dövrdə felyetonların mövcud olub-olmaması məsələsi ilə bağlı qeyd edə bilərik ki, felyetonlar fərqli formalarda mövcudluğunu davam etdirir.

Tahirə Məmməd bununla bağlı yazır: *“Onun başqa janrlar arasında sıradan çıxması fikri nümayiş etdirdiyi forma müxtəlifliyindən də qaynaqlanır; nəzm, nəsr və dialoq şəklində yazıla bilir. Fərqli formada meydana gəlməsi janrın plastikliyi ilə bərabər çevrilmə imkanlarını da artırır”* [61, s. 14].

Cavanşir Yusiflinin “Janrdaxili proseslər: qısa hekayələr” məqaləsində müəllif janrların transformasiyasından bəhs edərək yazır: *“Janrlar həmişə özünə bənzəyən yox, tam əksinə, heç bənzəməyən başqa janrların ərazilərinə meyil edir, nəsrin poeziyadan, poeziyanın nəsrdən əxz etdiyi keyfiyyətlər məhz bu “istila” estetikasının ruhundan irəli gəlir. ...Bu proseslər baş verdikdə ağılımıza ilk gələn “janrın tükənməsi” hissi olur, bəzən sovet dönmindən bu günə qədər “janrın ölümü” (romanın sonu, tənqidin ölümü və sair...) ilə bağlı gedən söhbətlərin məğzi əslində janr transformasiyası hadisəsinə aiddir və yalnız onunla bağlıdır”* [97].

Janrlar tükənmir, süqut etmir, lakin transformasiyaya uğrayaraq yenilənir, dəyişir, fərqli özəlliklər qazanaraq yeni formada həyatını davam etdirir. Bu yenilik bəzən janrın süqutu kimi xarakterizə edilsə də, əslində onun yeni həyatının başlanğıcıdır. Yaşaması üçün zəruri bir hadisədir. Çünki zaman keçdikcə ədəbi janrlarda yeniliklər meydana gəlir, bir çox janrlar bir-birinə təsir edərək yeni xüsusiyyətlər kəsb edir.

“Məsələ belədir ki, janrın “anadangəlmə” xüsusiyyətləri zamanla ən müxtəlif formalarda dəyişir, transaqressiyaya uğrayır, yəni bəzi elementlər birləşir, bəziləri formanın dağılması (öz divarları içində “partlaması”) effektini verir. Zamanla

romanla teatr, hekayə ilə poeziya arasında bizim birbaşa müşahidə edə bilmədiyimiz proseslər gedir. Janr bu proseslərin sonucunda “yoxa çıxır” və bir daha, bir daha geri qaydır, hər ədəbi nəsil onun sonsuz imkanlarının bir qismini kəşf edir, janrdaxili transaqressiya və konflikt bu prosesi sürətləndirir” [97].

Felyeton janrında da bu transformasiya hadisəsi baş vermiş, janr yeni formalara çevrilmişdir. Hazırda felyeton janrının mövcud olub-olmaması ilə bağlı mübahisə məhz bundan qaynaqlanır. Janr transformasiyası felyeton janrında aydın görünür. T.Şavladze və M.Maxaradzenin “Modern ingilis felyetonu” məqaləsində qeyd olunur ki, müasir ingilis felyetonunun funksiyası cəmiyyətin mənfi cəhətlərini gülüş hədəfinə çevirmək, yanlış siyasəti, siyasi liderləri, kral ailəsini, məşhurları və onların səhv həyat tərzini tənqid etməkdir. Burada müasir ingilis felyetonlarının XVIII-XIX əsrlərdəki qədər sərt olmadığı, felyetonların öz kəskinliyini itirdiyi və yumoristik hekayəyə və ya məqaləyə bənzədiyindən söz açılır. Daha sonra felyetonun müasir dövrdə mövcudluğu məsələsi ilə bağlı qeyd olunur: *“İngilis satirik məqaləsinin təhlili göstərir ki, İngiltərədə “felyeton” termini mövcud deyil, amma biz felyetonun hibrid formalarına rast gələ bilərik, məsələn, felyeton-məqalə, felyeton-esse, felyeton-dialog, felyeton-müsaibə, felyeton-yumoristik hekayə, felyeton-parodiya və s. Bu fakt bizi İngiltərədə felyetonun çox inkişaf etmiş formalarının olduğunu düşünməyə sövq edir” [153, s. 32].*

Müasir zamanın tələbləri felyeton janrında da dəyişikliklərin, yeniliklərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Felyetonlar bir çox ekran əsərlərinin, tamaşaların, skeç-şouların mətnləri kimi nəzərə çarpmağa başlamışdır. Belə ki, skeç-şoular felyeton janrının transformasiyası nəticəsində meydana gəlmişdir. Janr transformasiya olunaraq yeni xüsusiyyətlər qazanmış, ilkin variantından fərqli şəkildə təzahür etmişdir.

Əslində bu həm janrların bir-birilə əlaqəsindən, həm də zaman keçdikcə yaranan yeniliklərdən doğur. Bir janr digərinə təsir edir, eyni zamanda meydana gələn yeniliklər janrlarda da yenilənmənin təməlini qoyur. Artıq qəzet və jurnallarda çap olunmaqla təşəkkül edən felyeton janrı yeni xüsusiyyətlər qazanaraq skeç-şouların yaranmasına təkan verir. Burada mətbuat janrı bir çox hallarda səhnə janrı

kimi də qarşımıza çıxır. Lakin mətbuatda az da olsa, felyetonlara rast gəlmək mümkündür.

Tahirə Məmməd Üzeyir Hacıbəylinin kiçikhəcmli səhnəciklərindən bəhs etdiyi məqaləsində təhlil etdiyi səhnəciklərin felyeton və ya skeç-şou kimi dəyərləndirilə biləcəyini qeyd edir. Amma skeç-şou üçün “*ciddi rejissor texnikasına ehtiyac*” [61, s. 14] olduğunu vurğulayır.

Skeç-şouların ssenarisini, əsas mətnini felyetonlar kimi xarakterizə etmək olar. Skeç-şoular üçün felyetonlar olduqca əlverişlidir. Felyetonlar skeç-şou mətnləri kimi istifadə edilə bilər. Bədii-publisistik mətn kimi diqqət çəkən felyetonlar təkcə skeç-şouların daxilində deyil, bir çox ekran işlərinin də ilkin variantı kimi diqqəti cəlb edir. Bu mənada xüsusilə dialoq şəklində verilən felyetonların böyük əhəmiyyəti var. Onlar müasir skeç-şouların yaranmasına təkan vermişdir.

“Mozalan” kinojurnalı Azərbaycanda ilk satirik skeç-şou kimi səciyyələndirilə bilər. 1971-ci ildə təsis olunmuş kinojurnalın ilk baş redaktoru Eyvaz Borçalı olmuşdur. 1984-1998-ci illərdə isə Ziyafət Abbasov kinojurnala rəhbərlik etmişdir. “Mozalan”ın təsis edilməsində Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük rolu olmuşdur. “Mozalan” kinojurnalının ilk baş redaktoru Eyvaz Borçalı bu barədə söyləmişdir: “*Hesab edirəm ki, o çox düzgün mövqe tutmuşdu. Kəm-kəsirləri, nöqsanları üzə çıxarıb ifşa etmək üçün belə bir tele-jurnalın nəşrinə göstəriş verdi*” [72]. Baş redaktor daha sonra “Molla Nəsrəddin” jurnalının “Mozalan” kinojurnalının yaranmasındakı rolundan da bəhs etmişdir: “*Molla Nəsrəddin*”i, *Sabiri oxuyursan, elə bil bu günün mövzularından yazıblar. Biz də elə “Molla Nəsrəddin”dən, Sabirdən ilhamlanaraq “Mozalan”ın mövzularını işləmişik*” [72]. “Mozalan”ın yaradıcı heyətinə İsi Məlikzadə, Arif Babayev, Rasim Ocaqov, Cahangir Mehdiyev, Seyfulla Bədəlov, Rafiq Tağızadə, Oqtay Mirqasimov, Ziyafət Abbasov, Anar, Fərman Kərimzadə, Abbas Abdulla, Vaqif Mustafayev, Ceyhun Mirzəyev, Elçin, Ramiz Rövşən, Sabir Rüstəmhanlı, Məmməd Araz, Fikrət Qoca və b. daxil idilər. “Mozalan”ın aktyorları sırasında isə Ağasadiq Gəraybəyli, Hacıməmməd Qafqazlı, Səməndər Rzayev, İsmayıl Osmanlı, Hacı İsmayılov, Ramiz Əzizbəyli, Məlik Dadaşov, Yaşar Nuri, Siyavuş Aslan, Əliağa Ağayev, Fazil Salayev, Şamil

Süleymanov, Eldəniz Zeynalov, Telman Adıgözəlov, İlham Namiq Kamal və b. var idi [12, 38, 72].

Neqativ halları ifşa etmək, ictimai çatışmazlıqları göstərmək “Mozalan” kinojurnalındakı hər bir parçanın məğzində duran əsas məqsəddir. Burada cəmiyyətdəki neqativ hadisələrə qarşı kəskin, sərt, amansız münasibət öz əksini tapmışdır. Bu münasibət felyetonlar üçün də vacibdir. Hər bir felyetonda biz bu münasibətin şahidi oluruq. Bu baxımdan da satirik kinojurnalların hər bir süjetinin mətni felyeton kimi xarakterizə oluna bilər. Real həyata istinad edərək cəmiyyətin problemlərinin işıqlandırılması həm felyetonlar, həm də skeç-şoular üçün başlıca amildir. Sovet dövründə informasiyanın ötürülməsi olduqca məhdud idi. Belə bir zamanda kinojurnalların yaranması dövrün reallıqlarının tamaşaçılara çatdırılması üçün çox əhəmiyyətli idi. Onlar müasir skeç-şouların yaranmasına təkan verən ilkin nümunələrdir. Bu baxımdan skeç-şou və felyetonların əlaqəsindən bəhs edərkən onları nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Kinojurnalların felyeton formasında olması fikri N.Sputnitskayanın “Fıtil” kinojurnalı: Rusiyada publisistika və siyasi satira təcrübəsi” adlı məqaləsində də öz əksini tapmışdır. Müəllif burada “Fıtil” kinojurnalından söz açaraq onun felyeton formasında olduğunu vurğulamışdır [179, s. 31]. Təsadüfi deyil ki, kinojurnallara tele-felyetonlar da deyilir. Kinojurnalların hər bir süjetini müasir skeç-şouların ilkin variantları kimi izah etmək mümkündür.

Müasir dövrdə bir çox skeç-şoular çəkilir. Bu skeç-şouların yaranmasında da felyeton mətnlərinin böyük rolu var. Çünki onların mətnlərini ayrıca dəyərləndirsək, hər birinin felyeton formasında olduğunu görürük.

Skeç-şou və felyetonları müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb etdikdə onların bir sıra oxşar cəhətlərinin olduğunu şahidi oluruq. Bunun nəticəsində söyləyə bilərik ki, felyetonlar müasir skeç-şouların meydana gəlməsində böyük rola malikdir. Bir çox tədqiqatçılar müasir dövrümüzdə felyetonun ömrünü tamamladığını qeyd etsə də, onlar müxtəlif formalarda yaşayır, məsələn, felyeton-məktub, felyeton-hekayə, felyeton-esse, felyeton-müsaibə və s. Skeç-şou mətnləri də felyetonların ömrünü davam etdirdiyini sübut edir.

Hazırda felyeton həm ənənəvi formada, həm də müasir daha fərqli formalarda mövcudluğunu qoruyub saxlayır.

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, bu fəsildə felyetonun janr identifikasiyası, yaranması və Azərbaycan ədəbiyyatında təşəkkülü məsələləri araşdırılmış, bu janrın əsas xüsusiyyətləri haqqında təsnifat aparılmışdır. Eyni zamanda burada janrın hibridliyi məsələsi də toxunulmuşdur. Bütün bu qeyd olunan məqamların üzə çıxarılması ilə felyeton janrının ədəbiyyatımızdakı yeri və rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Birinci fəsildə aparılan tədqiqatlar zamanı əldə olunan nəticələrin əks olunduğu məqalələr [22, 28, 130] nüfuzlu elmi jurnallarda çap olunmuşdur. Eyni zamanda doktorant xaricdə keçirilən elmi konfranslarda bununla bağlı məruzələrlə [27, 102, 128] çıxış etmişdir.

II FƏSİL

FELYETON JANRININ İDEYA-MƏZMUN TİPOLOGİYASI

2.1. Janrın ictimai-siyasi məzmunu və gülüşün felyetondakı funksiyası

Felyeton cəmiyyətin sosial-siyasi məsələlərinin işıqlandırılmasında ən çox istifadə olunmuş janrlardan biridir. Bu yazılarda satirik üslub öz əksini tapmışdır. Milli-mənəvi dəyərlərə sahib çıxmayanları, hakim təbəqənin xalqa qarşı zülmünü, gerilik, cəhalət və nadanlığı, İran istibdadını, Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətini və s. tənqid edən felyetonlar ədalətə, inkişafa, elmi tərəqqiyə yönəlib. Bu janrın əsas özəllikləri sırasında satira, ironiya, ifşa xüsusi yer tutur.

“Felyetonun mahiyyəti cəmiyyətin müxtəlif nöqsanlarını hədəfləməklə yanaşı, bu və digər məsələləri ümumiləşdirib onların yaranma səbəblərini də aşkara çıxarmaq, eyni zamanda, mövcud gerçəklik və mənəvi dəyərlərə təsir göstərməkdən ibarətdir” [7, s. 174].

Felyetonların ideya-məzmun xətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Ana dili məsələsi;
- Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti;
- Avamlıq, gerilik, cəhalət;
- Cənubi Azərbaycan mövzusu, Cənubi Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi proseslər, İran istibdadı;
- İctimai-siyasi məsələlərin inkişafı;
- Tarixi-siyasi proseslər;
- Rüşvətخورluq, xalqın malına göz dikən hakim dairələr;
- Vətəni, milləti düşünməyənlər, vətənin inkişafı üçün çalışmayanlar.

Felyeton satirik mahiyyəti ilə diqqəti cəlb edən ədəbi-publisistik janrdır. Cəmiyyətin mənfi cəhətlərinin, çatışmazlıqlarının üzə çıxarılmasında böyük rolu olan bu janr xalqın, millətin qəflət yuxusundan oyanmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

“XIX əsr Azərbaycan dövrü mətbuatında əsası qoyulmuş ənənələr felyeton janrının sonrakı inkişafına şübhəsiz qüvvətli təsir göstərmişdir. Felyetonda ciddi ictimai məna axtarmaq XIX əsrin sonunda azərbaycanlı realistlərin diqqət mərkəzində idi” [31, s. 426].

Felyeton müəllifləri cəmiyyətdəki problemləri aradan qaldırmağa çalışır, cəmiyyətdə baş verən nöqsanları felyetonlarla vurğulayır, bu nöqsanların, mənfi cəhətlərin insanları fəlakətə sürüklədiyini göstərir. Bu baxımdan ironiya və satira felyetonlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Janrın müəyyən edici xüsusiyyətlərindən biri ifşadır. Felyeton ədəbiyyatımız və mətbuatımız üçün əvəzsiz bir janrdır.

Cəmiyyətin sosial, siyasi və mədəni transformasiyası zamanı bədii publisistikanın satirik janrları ön plana çıxır, onların kəskinliyi və ifadəliliyi ölkədə baş verən hadisə və prosesləri ən dəqiq şəkildə əks etdirir. Reallığı əks etdirən satirik janr müəlliflə oxucu arasında ünsiyyət üçün vacibdir. Felyeton bədii publisistikanın satirik janrı kimi Ukrayna mətbuatında XX əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Bu, yazıçı ilə oxucu arasında olan ünsiyyət janrıdır ki, yumor və obrazlardan, alleqoriyadan, assosiativlikdən və s. istifadə etməklə neqativi ifşa edən dialoqu mümkün edir [145, s. 152].

Jurnalistikanın qanunauyğunluqlarına əsaslanan felyeton yazıldığı dövrün aktual problemlərini əks etdirir. Felyetonlar üçün faktuallıq olduqca önəmlidir. Bu yazılarda ictimai-siyasi hadisələr, konkret faktlar öz əksini tapır. Lakin burada felyeton janrının bədii təbiətindən irəli gələn məqamları da unutmaq olmaz. Felyetonda real faktların təqdimində bədiilikdən istifadə xüsusi yer tutur. Felyetonist bədiiliklə publisistikanın vəhdətindən doğan əsər yaradır. Bu janr həm ədəbiyyatın, həm də publisistikanın gücündən qaynaqlanır. *“Bədii əsərlə onu təqdimat forması və texnika birləşdirir, məzmunun kəskinliyi isə onu jurnalistikaya aid edir.*

Belə əsərlər üçün obraz və faktlarda spesifiklik, tənqid, ironiya xarakterikdir. Əsas mövzular cəmiyyətin və siyasətin aktual problemləridir. Felyetonlar xəsislik və ya məsələn, axmaqlıq kimi insanların bəd əməllərini ifşa edən əsərlərdir.

Felyeton bəzən komik janrla əlaqələndirilir. Bununla belə, o, qarşısına gülüş doğurmaq vəzifəsi qoymur. Onun əsas məqsədi ələ salmaq, zarafat etmək və bəlkə də oxucunu düşündürmək yolu ilə konkret bir hadisəni göstərməkdir” [157].

Təsadüfi deyil ki, felyeton janrında yazılmış əsərlər əsasən qəzet və jurnal səhifələrində çap olunur. Bu janrda yazılan əsərlərdə hadisələrin satirik üslubda, bədii koloritdə yazılması oxucuların marağına səbəb olur. Mətbuatda geniş istifadə olunan janrlardan biri olan felyeton, real hadisələri komik-satirik planda ifadə etməyə xidmət edir. Janrın gülüş üzərində qurulması və sadə, aydın, başa düşülən dildə yazılması daha geniş oxucu kütləsinə müraciət etməyə imkan yaradır.

Burada felyetonun effektivliyindən də danışmalıyıq. Real hadisələrin əks olunması felyetonların təsirliliyini şərtləndirən əsas amillərdəndir. *“Felyetonun effektivliyi anlayışı var. Bu, onun meydana gəlməsindən sonra ortaya çıxan reaksiyadır. İdeal olaraq, bütün pis şeylər dərhal düzəldilməlidir. Və bəzən belə olur. Hər şey yazıçının istedadından və mövzunun kəskinliyindən asılıdır”* [156].

Felyeton janrı ictimai-siyasi məzmunu ilə seçilir. Bu janrda yazılan əsərlərdə satira ictimai-siyasi hadisələrin, ictimai bəlaların, nöqsanların ifşasında böyük rola malikdir. Satira kəskin tənqidi gülüşdür. O, cəmiyyətdə baş verən hadisələri və problemləri tənqid edən yazıçının ən böyük silahıdır. Ədəbiyyatda satira böyük əhəmiyyətə malikdir. *“Satiranın yaranması daha çox ciddi ictimai amillərlə bağlı olmuşdur. Belə ki, ictimai mühitdəki hər hansı gərgin, mürəkkəb vəziyyət, ictimai qınağa səbəb olan mənfi keyfiyyətlərin nəzərə çarpacaq dərəcədə artması müxtəlif dövrlərdə satiranın gündəmə gəlməsini zəruri edir”* [49, s. 16].

Bir çox satirik əsərlər xalqın qəflət yuxusundan ayılmasına təkən vermişdir. Müəlliflər yaşadıkları dövrün hadisələrinə biganə yanaşa bilmir, problemlərin aradan qaldırılması üçün yazdıqları əsərlərdə satirik gülüşdən istifadə edirlər. Satirik əsərlər özünəməxsus cəhətləri ilə seçilir.

Felyetonlar satirik əsərlər içərisində olduqca böyük önəmə sahibdir. Bir mətbuat janrı olan felyeton həm ədəbi, həm publisistik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Felyetonlarda yazıçı dövrün, cəmiyyətin mənfi cəhətlərini ironik dillə, satiradan istifadə edərək oxuculara çatdırır və bununla da onları bu əməllərdən çəkəndirməyə

çalışır. Burada hakim təbəqənin xalqa qarşı zülmü, avamlıq, cəhalət əsas tənqid hədəfləri kimi diqqəti cəlb edir.

Y.İ.Jurbina felyeton janrının ictimai-siyasi məzmununu nəzərə alaraq yazır: *“Beləliklə, felyeton öz tarixi mahiyyətinə görə inqilabi hadisədir. O, bayağılığa, yersizliyə dözmür, o, hərəkətin özüdür. O, bir növ kəşfdir, ictimai rəyi qazanmaq üçün kəskin və güclü silah kimi meydana çıxmışdır”* [163, s. 203].

Baba Babayev “Azərbaycan realist nəsrində satira” kitabında satira haqqında yazır: *“Satira tarixi, bəşəri olduğu qədər də millidir, mənəvi ucalıq, firavanlıq uğrunda mübarizə vasitəsidir”* [5, s. 25-26]. Bu felyeton üçün də belədir. Felyeton janrı Azərbaycan ədəbiyyatında öz milli xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Azərbaycanın görkəmli ədiblərinin felyetonlarında milli ruh, milli şüur böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial bir varlıq olaraq yaşadığı cəmiyyətin bir üzvü olan yazıçı və şairlər düzgün davranmayan insan və ya qurumları, ya da onları narahat edən hadisələri satirik tərzdə tənqid edir. Beləliklə, müəllif sosial nəzarət mexanizminin və sosial məsuliyyətin tələblərinə görə yaşadığı cəmiyyətin səsi olur [105, s. 29-46].

Satira haqqında bir çox fikirlər mövcuddur. Bir sıra tədqiqatçılar satiradan bir üslub kimi bəhs edir. Bəzi tədqiqatçılar satiranı janr kimi göstərir. Akademik İsa Həbibbəyli satiranın ayrıca bir ədəbi növ olduğunu vurğulayır: *“Nəzəri ədəbiyyatda satiradan janr, bədii təsvir vasitəsi, üslubi istiqamətlərdən biri kimi bəhs edilir. Bizim fikrimizcə, özünəməxsus eynitipli janrlar qrupuna malik olduğuna görə satira ədəbiyyatın növlərindən biridir”* [45, s. 7].

İsa Həbibbəyli “Satira ədəbi növ kimi” məqaləsində satiranın bir ədəbi növ kimi mövcudluğunu sübuta yetirir: *“Hazırda biz illərdən bəri apardığımız müşahidələrə əsasən yekun olaraq bu qənaətə gəlirik ki, satirada digər ədəbi növlərdə olan kimi genişlik, ümumilik, törədicilik, bənzər janrlar qrupunu özündə cəmləşdirmək kimi xüsusiyyətlər özünü aşkar şəkildə göstərir”* [46, s. 10]. O, həmin məqalədə felyeton janrının satirik ədəbi növə adi olduğunu qeyd edir: *“Bununla belə, elə janrlar da vardır ki, onları satirik ədəbi növdən başqa daha heç bir ədəbi növə aid etmək mümkün deyildir. Məsələn: həcv, parodiya, şarj, taziyanə, felyeton və sair”* [46, s. 11].

Felyeton yazarları publisistik və bədii xüsusiyyətləri böyük ustalıqla birləşdirir. Bu isə yazıçıların xüsusi istedadından irəli gəlir. Felyeton yazmaq heç də asan deyildir. Bunun üçün cəmiyyətdə baş verən hadisələri yaxından izləmək və bu hadisələrə tənqidi yanaşma qabiliyyətinə malik olmaq, gülüşdən, satiradan peşəkarlıqla istifadə etmək, oxuculara təsir edə bilmə gücünə malik yazı bacarığının olması vacibdir. Felyetonlarda ictimai-siyasi məsələlərin işıqlandırılması bu aspektdə nöqsanların aradan qaldırılması üçün vacibdir.

Felyeton ictimai-siyasi məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Mətbuatda dərc olunan felyetonlarda ictimai hadisələrə, siyasi proseslərə toxunulur. Baş verən hadisələrə qarşı ayıq düşüncənin formalaşması məqsədi güdülür.

“Satirik jurnallar satirik-siyasi publisistikanın görünməmiş dərəcədə inkişafına səbəb olmuşdu. Kəskin sinfi mübarizə şəraitində həyatda hökm sürən mənfiliklərə, xalqın məhrumiyyətlə dolu olan yaşayışına diqqəti cəlb edən satirik jurnallar gülüş vasitəsilə kütlələri ayıldır, onları öz hüquqları uğrunda mübarizəyə qoşurdu” [21, s. 163].

Azərbaycan ədəbiyyatında bədii gülüş qədim tarixə malikdir. Satirik gülüşə əsaslanan felyeton janrının şifahi xalq ədəbiyyatından qaynaqlandığı mənbələrdə qeyd olunur: *“Öz satirik mahiyyəti və forması etibarilə şifahi ədəbiyyatımızda geniş ölçüdə yayılmış Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə və onların lətifələri felyetonu çox xatırladır. Azərbaycan satirasının, o cümlədən felyeton janrının dərin kökləri xalqın şifahi ədəbiyyatında – folklordadır”* [31, s. 426].

Gülüş həyatda olduğu kimi ədəbiyyatda da tez-tez rastlaşdığımız bir hərəkətdir. Həyatın ən mühüm hadisələrindən biri olan gülüş insanlara xas bir hərəkət kimi üzə çıxır. Məşhur fransız yazıçısı Molyer deyir ki, *“İnsan gülə bildiyi qədər insandır”* [117]. Buradan da görüldüyü kimi, bəşəriyyət üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir hərəkət olan gülüş əslində bir çox məsələdə həyatı asanlaşdırır, çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək edir, bu sahələrdə problemlərin həlli üçün ictimai və siyasi sahələrdə istifadə olunur. Gülüşü əyləndirən, rahatlaşdırın, gərginliyi aradan qaldıran, insanların problemlərinin həllinə kömək edən, çətinliklərə qarşı üsyan edən,

hətta bu xüsusiyyətləri ilə dövlətləri və xalqları siyasi baxımdan inkişafa səs-ləyən ictimai qüvvə kimi xarakterizə etmək olar.

Burada gülüşün ictimai və siyasi tərəflərini qeyd etmək lazımdır. Bu mövzuda Anri Bergson və Alfred Sternin kitablarına istinad edən Fatma Erkek bu mövzuya belə toxunmuşdur: *“Ona görə də Berqsonun gülüş nəzəriyyəsi tək-cə fərd sərhədlərinə daxil edilə bilməz, bu nəzəriyyə gülüşün sosial rolunu da öz üzərinə götürür. Ona görə də Berqson üçün bizim gülüşümüz həmişə bir qrupun gülüşüdür”* [110, s. 7].

A.Berqson “Gülüş” kitabında tez-tez gülüşdən sosial bir hadisə kimi bəhs edir. *“Cəzalandırmaq və qisas almaq gücü müxtəlif ictimai qüvvələri özündə cəmləşdirən, Berqsonda həyatla bərabər hesab edilən, həyatdan qopmuş kimi görünməyən, hətta onunla bir olan cəmiyyətdə yatır. Berqson gülüşü ictimai bir davranış olaraq gördüyü üçün gülüşün funksiyasının sosial və cəmiyyət üçün faydalı olduğunu deyir”* [114, s. 281].

Məhəmməd Hüküm xüsusilə XIX əsrdən etibarən gülüşün siyasiləşdiyini qeyd edib: *“Gülüş Türkiyədə və dünyada ictimai hadisələrlə qurduğu əlaqəyə bağlı olaraq XIX əsrdən sonra həm texniki, həm də məzmunca böyük dəyişikliklərə məruz qalıb. Barri Sanders bu dəyişikliyin sosial və siyasi tərəfini belə vurğulayır: “Çaplin, Nitsşe və hətta Bleykdən sonra hər gülüş açıq şəkildə siyasidir. Hər gülüş diktatora, onsuz da insanların boğazından yapışan qeyri-insani qanuna hücum edir”* [112, s. 220]. Amma tədqiqatçı XIX əsrdən əvvəl gülüşün sosial bələdçi olduğunu da qeyd etmiş, hətta gülüşün bu mövzuda hərəkət yarada biləcək qədər təsirli olduğunu söyləmişdir [112, s. 221].

Gülüşün dağıdıcılığından bəhs edən Muhammed Hüküm yazır: *“Gülüşün silah kimi istifadəsi post-modern dövrdə daha çox dağıdıcılığı ilə istifadə edilmişdir”* [112, s. 219].

Azem Sevindik Tan Oralın gülüşün, satiranın siyasi funksiyası ilə bağlı aşağıdakı sözlərinə diqqət çəkir: *“Gülüş zülmün və zalımın qüdrətini və zəifliyini ortaya qoyur, yalanları ifşa edir, etibarını sarsıdır. Ciddiyyətə əsaslanan tilsimi zərərsizləşdirir. Gözlənilməz məqamlarda şimşək kimi çaxar gülüş, təsirlidir və çox qısa zamanda hər şey aydın olur”* [124, s. 57].

Gülüşün ictimai-siyasi əhəmiyyəti olduqca vacibdir. İnsanları güldürmək dünyanın ən ciddi işlərindən biridir, kəskin zəka tələb edir. Yumor qabiliyyəti olan insanlar sosial dəyişikliyə rəhbərlik edə bilən insanlardır. Yaxşı bir yumorist siyasətçinin illər ərzində izah edə bilmədiyi fikri saniyələr içində izah etmək gücünə malikdir. Xalqın hakimiyyətə üsyan etdiyi situasiyalarda gülüş çiçəklənmişdir [104].

Gülüşün islah etmək, problemləri həll etmək kimi tərəfləri də var. Gülmək hərəkəti bir tərəfdən dağıntı yaratsa da, həm də öz əxlaq sistemini müdafiə edir. Gülüşdə qarşı tərəfi tənqid etmək və düzəltmək niyyətinin olması gülüşün “ictimai əxlaqa” zidd olan bəzi davranışları düzəltməyə çalışdığının göstəricisidir [112, s. 218-219].

Gülüş sənət və ədəbiyyat üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin aktual problem və çatışmazlıqlarını komik və satirik şəkildə qələmə verməklə oxucuları dövrün hadisələrindən xəbərdar olmağa, eyni zamanda bu hadisələrdən dərs almağa sövq edir. Bu baxımdan felyetonların ictimai-siyasi əhəmiyyəti də böyükdür. Cəmiyyətin sosial problemlərini öz yazılarında diqqətdən kənar qoymadan çatdıran felyetonçular burada böyük ictimai vəzifə yerinə yetirirlər. Onlar həm də baş verənlərə qarşı cəmiyyətin gözünü açmaq vəzifəsini öz üzərlərinə götürərək ölkənin ictimai-siyasi həyatına öz töhfələrini verirlər.

Abdülhak Şinasi Hisar “Komikliyin qüvvə-i-ittisaiyəsi” başlıqlı məqaləsində gülüşdən belə bəhs edir: *“Gülməli hadisələr sanki bir ağac kimi cəmiyyətin qoynundan çıxır, getdikcə böyüyür, budaqları hər tərəfə yayılır. Bu canlı bitki milli mədəniyyətdən qidalandıqca nəfsin ən incə sənayesi ilə yarışa biləcək səviyyəyə çatır və gülüş hadisələri ancaq bu kamillik dövründə təcəssüm tapır”* [111, s. 121].

Azem Sevindik “Gülüşün mədəniyyət tarixi” kitabında gülüşün faydalılıq funksiyasından bəhs etmiş və gülüşün sosial kontekstdə nə qədər böyük fayda verdiyini burada izah etmişdir. *“Gülüş və yumorun faydalılıq funksiyası ondan ibarətdir ki, sosial kontekstdə əks hərəkətlər, münasibət və davranışlar göstərən insanları sosial cəhətdən həssas insanlara çevirir və ən azı onları cəzalandıraraq ideal qəbulları canlı saxlayır. Bu cəza çox ağır, dağıdıcı və nizamlı gülüş hərəkəti ilə verilir. Bu yolla insanlar öz səhvlərini görüb özlərini bir yerə çəkib səhvlərini,*

qüsurlarını, çatışmazlıqlarını dərk etmək imkanı əldə edə bilirlər. Bu baxımdan gülüş dağıcı və alçaldıcı görünsə də, ictimai kontekstdə hamılıqla düzgün, etik və fəzilətli kimi qəbul edilən ümumi qaydaları yaşatmaq və onları pozan, zülm edən və etinasızlıq edənləri cəzalandıraraq bu qaydaların davamlılığını təmin etmək baxımından faydalılıq funksiyası daşıyır” [124, s. 60].

Yeni dövr ədəbiyyatında bədii gülüşə, satiraya daha çox yer verildi, yazıçılar mövzulara komik prizmadan baxmağa başladılar. Nəticədə yeni ədəbi janrlar yarandı. Xüsusilə XVIII əsrdən etibarən dünya ədəbiyyatında və mətbuatında öz satirik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən yeni janrlar yer almağa başladı. Zaman keçdikcə bu sahədə böyük inkişaf baş verdi və bu janrların inkişafı XIX-XX əsrlərdə pik həddə çatdı. Bu baxımdan satira jurnalları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu yeni janrların nəşri üçün ən mühüm kanallar kimi jurnallar və qəzetlər göstərilə bilər.

Haqqında danışdığımız dövrdə həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə ədəbi sahədə hadisələr oxşar məcrada getmiş, mətbuata böyük önəm verilmiş, mətbuatda yeni qəzet və jurnallar yaranmış, ədəbiyyatda yeni janrlara daha çox yer verilmişdir. XIX əsrin ikinci rübündən başlayaraq türk ədəbiyyatında janrların qərb tərəflərini tutmaq istəyi bəzi janrların, məsələn, şifahi ənənədə də güclü olan gülüşün inkişafını qaçılmaz edib. Xüsusən də dövrün siyasi-ictimai quruluşu təbii olaraq bu janrın inkişafına qida verib [113, s. 2-3].

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən hadisələrin ədəbiyyata təsirindən danışarkən onların qəzet və mətbuata təsirini də qeyd etmək lazımdır. Bu dövr ədəbiyyatı ictimai mövzulardan bəhs etdiyindən yazıçıların əsərləri qəzet və jurnallarda geniş çap olunurdu. Qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələr daha çox oxucu kütləsini cəlb edir. Bu səbəbdən də yazıçılarımız qəzet və jurnallara üz tutur, yazılarını bu media vasitəsilə oxucularına çatdırırdılar.

Mətbuatda yer alan növlərdən biri də felyetonlardır. Felyetonlar komik elementlərlə yanaşı, tənqid və satirani da ehtiva edən əsərlərdir. İctimai-siyasi mövzularda yazılan, ictimai həyatda baş verən müxtəlif problemləri ortaya qoyan felyetonlar yazıçıların insanları qəflət yuxusundan xilas etmək, baş verən hadisələrə qarşı oxucunun gözünü açmaq üçün müraciət etdikləri mühüm ədəbi janrlardandır.

“Geniş bir sahədə canlanan felyeton, təhsildən ədalətə, adət-ənənələrdən inanclara, yoxsulluqdan istehsala, dildən qəribliyə qədər bir çox mövzuda fikirlərin ifadə olunduğu ədəbi janrdır. Bir sözlə, ictimai inkişafa mənfi təsir göstərən hər şey felyetonun mövzusunə daxil edilir” [125, s. 10].

Felyetonlar satirik tərəfləri ilə diqqəti cəlb edir. Mətbuatda dərc olunan komik-satirik yazılar oxucuların diqqətini daha çox cəlb edir. Çünki hadisəni gülməli şəkildə izah etmək əslində hadisəni oxucular üçün daha oxunaqlı edir. Gərgin ictimai-siyasi situasiyalardan bəhs edən məqalə oxumaqdansa, bu hadisələrdən bəhs edən gülməli, satirik yazıları oxumaq daha asan və maraqlıdır. Ümumi auditoriya üçün bu tip yazılar daha oxunaqlıdır. İctimai-siyasi hadisələri komik şəkildə müzakirə etmək yazıçıların diqqəti mövzuya cəlb etmək üçün istifadə etdiyi bir üsuldür. Burada medianın böyük əhəmiyyəti var. Oxucular qəzet və jurnal kimi KİV-dən gündəlik hadisələrə toxunan komik-satirik məqalələri oxuyurlar. Ona görə də yazıçılar ümumiyyətlə belə əsərlərin qəzet və jurnallarda çap olunmasına önəm verirlər.

Professor Məmməd Əliyev satirik gülüşün ictimai mahiyyəti haqqında yazır: *“Satirik gülüşün məğzi tənqiddir. Tənqid isə milli məzmun, sosial mahiyyət kəsb etməlidir. ... Bu gülüş ictimai qüsurları, mədəni geriliyin fəsadlarını, mənəvi şikəstliyi, hətta “ölüliyi”ü cəmiyyətdə görmək istəmir, bunlara qarşı yorulmaz ordu kimi fasiləsiz mübarizə aparır”* [30, s. 98].

Felyetonlar həm dünyada, həm də Azərbaycanda məhz belə bir dövrdə yaranıb. Dəyişikliklərin baş qaldırdığı, siyasi-ictimai məsələlərin əhəmiyyətinin artdığı dövrlərdə gülüş daha çox inkişaf etdiyi kimi, ədəbi janrlarda da bu inkişaf nəzərə çarpır. Həyatın gətirdiyi çətinliklər və xaos əslində bəzən bizi daha çox bədii gülüşə yönəldir. Dəfələrlə görürük ki, yazıçılar buna önəm verirlər. İronik və satirik ədəbi janrlar da belə dövrlərdə həm yazıçıların, həm də oxucuların diqqətini cəlb etməyə başlayır. Çünki gərgin vaxtlarda insanlar bir az da gülmək istəyirlər. Onlar da pis hadisələri, kəskin siyasi məsələləri gülüşlə satirikləşdirməklə vəziyyəti yaxşılaşdırmağa doğru dəyişmək istəyirlər.

Azərbaycan mətbuatında felyetonların bir janr kimi meydana çıxdığı dövr, yəni XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri gərgin, ziddiyyətli ictimai-siyasi məsələlərin

hökm sürdüyü dövr idi. Bu dövrdə felyeton Azərbaycan yazıçılarının üz tutduqları əsas ədəbi-publisistik janrlardan birinə çevrildi.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında gülüşün ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun hakim təbəqənin xalqa qarşı qəddarlığını ifşa etməsidir. Bir çox qəzet və jurnallarda dərc olunan felyetonlar və digər satiric yazılarda gülüşün gücünə əsaslanaraq hakimiyyətdə olan insanların törətdikləri əməllər tənqid edilirdi. *“Gülüş iqtidarı və quru hegemoniyanı təhdid edən, şübhə altına alan bir funksiya olaraq görülməkdədir”* [106, s. 115].

Fahri Yakar *“Gülüşün gücü: türk və dünya ədəbiyyatında başlanğıcdan günümüzə gülüş”* adlı kitabında Cemal Kutayın bu sözlərinə yer verib: *“Ağrı və kədəri üsyan hissi oyadacaq şəkildə ifadə etmək asan deyil. Amma əslində çətin olan insan zəkasını böyük ifadə səviyyəsinə qaldırmaqdır: ağrılı olsa da, göz yaşlarından və qışqırıqlardan daha təsirli bir təbəssüm oyatmaqla o sərt, üsyankar həqiqətləri ifadə etmək!”* [126, s. 68]. Haqqında danışdığımız mövzu ilə bağlı Camal Kutayın bu sözləri mühüm yer tutur. Çünki həqiqətən çətin situasiyalarda, ictimai-siyasi problemlərin gərgin olduğu vaxtlarda yazıçıların üzərinə böyük bir vəzifə düşür: *“Təbəssüm oyatmaqla hadisələri daha təsirli ifadə edə bilmək”* [126, s. 68]. Bu qədər təsirli əsərlər yazmaq asan olmasa da, Azərbaycan ədəbiyyatında bunu bacaran yazarlar var. Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, xüsusən XIX-XX əsrlərdə öz oxucusuna satirik dillə müraciət edən böyük yazıçılarımız olub. Onlar insanları güldürən, düşündürən əsərləri ilə ictimai problemlərin, siyasi hadisələrin gedişatına diqqət çəkib, mövcud problemlərin sürətlə həllinə töhfə veriblər.

Qədim yunan filosoflarından tutmuş bu günə qədər gülüş çox vaxt sosial mühəndisliyin bir hissəsi olmuşdur. Səlahiyyətin ciddiliyini pozan gülüş boğulmağa çalışılırdı. Gülmək hərəkəti qeyri-ciddilik kimi təsvir edilir və ideoloji mexanizmlər vasitəsilə “tabu” və ya “utanc”a çevrilir. Əslində, gülüş hərəkəti fərdin sosial təzyiqlərə reaksiyası və ya hakimiyyəti sarsıdan və onu aşağılayan reaksiyadır; Başqa sözlə desək, gülüş sərt ictimai nəzarətlərə qarşı əks-güc vəziyyətidir [106, s. 126].

Yaradıcılıq, cəsarət və zəka yumoristik müxalifətin sütunlarıdır. İqtidarda olanların bəyənmədiyi, lakin daha yaşana bilən bir dünya qurmağa imkan verən gülüş, xüsusilə zülm anlarında nəfəs kəsən ağırlara şəfa verir [116, s. 18].

Əsərlərin satirik dildə yazılması oxucularda böyük maraq doğurmuşdur. Sadə, anlaşılıqlı dildə yazılmış və geniş oxucu kütləsinin oxuması üçün komik elementlər ehtiva edən əsərlər daha çox diqqət çəkib. Bu prizmadan baxsaq, felyetonlar oxucular üçün ən çox diqqət çəkən əsərlər sırasındadır. Çünki qısa, lakonik, komik yazılar daha çox diqqəti cəlb edir. Oxucu belə əsərləri mütaliə etdikcə yorulmur, əksinə, bu yazılar ona zövq verir. Çünki feyetonlar düşündürdükcə güldürən, ictimai-siyasi mövzulara toxunan, problemləri satirik gülüşdən istifadə edərək göstərən əsərlər sırasındadır. Beləliklə, felyetonlar sayəsində oxucu cəmiyyətin mühüm problemlərindən xəbərdar olur, məzəli əsəri oxumaqdan həzz alır, oxuyarkən darıxmır, yorulmur.

“Gerçəkliyin neqativ tərəflərini komik şəkildə üzə çıxarmaq” kimi çiyinlərinə böyük yük qoyulan gülüş, “utanmayanlar, inciməyənlər” üçün təsirli ola bilərmi? Suallara veriləcək mümkün cavablardan sonra M.Üstündağın təbirincə desək, “insanları güldürürlər”, yoxsa “beyinləri ilə ağlayırlar” deyərək gülüşü sənət seçənləri qiymətləndirmək daha asan olardı?” [116, s. 19].

Həyatın hər anında mövcud olan bir hərəkət olan gülüşün tədqiqi çox mühüm məsələdir. Bununla bağlı araşdırmalar var. Amma gülüş o qədər dərin, çoxşaxəli hadisədir ki, nə qədər araşdırılsa da, yenə də tədqiq etmək lazımdır. Bu baxımdan gülüş hər yeni əsərdə yeni məna qazanır.

Sənətdə, ədəbiyyatda gülüşün xüsusi yeri var. Çox ciddi bir məsələ bəzən gülüşün gücündən istifadə etməklə əvvəlkindən daha təsirli şəkildə oxuculara çatdırılır. Burada felyetonlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Oxucuları bezdirməyən, yormayan bu yazıların mühüm məsələlərin üzə çıxarılmasında böyük xidməti olmuşdur.

Felyetonların adlandırılması da onun ictimai-siyasi məzmununun açıqlanmasına xidmət edir. Hər bir əsərlə tanışlıq ilk öncə onun adından başlanır. Əsərin adı oxucuda əsərin mövzu və ideyası ilə bağlı müəyyən bir təəssürat yaradır. Bu ilk

təəssürat oxucuda əsərə qarşı maraqlı oyanmasına səbəb olur. Yazıçı və şairlər əsərlərinə ad verərkən xüsusi ilə diqqətli davranırlar. Çünki əsərin adı oxucuya ilk müraciətdir. Yazıçı ilə oxucu arasında əsərin əsrarəngiz dünyasına daxil olmaq üçün bir körpüdür. İfadə edilməsi istənilən ideyanın ötürülməsi üçün əsərin adı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Uğurlu adın seçilməsi əsərin uğurlu alınması üçün olduqca vacib bir addımdır. Ad seçilməsi yazıçının, şairin, publisistin istedadına bağlıdır. Düzgün və mənalı adın seçilməsi üçün istedad mütləq şərtədir. Bəzən bütün əsəri yazmaq onu adlandırmaqdan daha asan ola bilər.

Felyetonların adlandırılması nəzəri cəhətdən diqqətçəkən bir məqamdır. Professor Tahirə Məmməd yazır: *“Hər bir əsərdə ilk informasiya mətnə qoyulan addan ötürülür”* [59, s. 84]. Əsərin adı oxucuya əsərlə bağlı məlumat ötürən bir vasitə kimi nəzərə çarpır. Bu baxımdan adlara xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Felyetonların adlandırılması oxucuda əsərdə toxunulan məsələlər haqqında fikir yaratmaq üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarında da adlar informasiyanın ötürülməsi baxımından olduqca önəmlidir. Buna bir çox misal göstərmək olar. Məsələn, *“Zəncir”* felyetonunu burada qeyd edə bilərik. 1907-ci ildə çap olunan bu felyetonda zəncir azadlığa vurulan zənciri ifadə edir. Azadlıq və hüriyyət ideyalarını aşılıyır. İrəvan mollalarının əhaliyə qarşı etdikləri əsərdə öz əksini tapır. Burada zəncir xüsusi bir mənə ifadə edir: azadlığın cilovlanmasını, zəncirlənməsini bildiren bir simvol.

Əsərin başlanğıcına diqqət yetirək:

“Zəncir, kəndir, noxda, boyunduruq, cilov - bunların hamısı heyvanlardan ötrü icad olunub, ondan ötrü ki, heyvanı özbaşına qoymaq olmaz. İti zəncir ilə bağlamasan adamı qapar, malı kəndir ilə bağlamasan kotanı çəkməz, atı cilovlamasan qaçar, xülasə, bunlar hamısı lazımdır, ondan ötrü ki, heyvanı özbaşına qoymaq olmaz.

Və insanın heyvanlar ilə bu cür rəftarı heyvanlara naxoş gəlmir, çünki heyvanlar buna adət ediblər; amma bunun əsl səbəbi də budur ki, heyvanların ağıl yoxdur, əgər heyvanlarda ağıl olsa, günlərin bir günü bir yerə yığılıb sahiblərinə deyərlər: nə haqq ilə siz bizim azadlığımızı əlimizdən alırsınız və sahibləri çox artıq-

əskik danışsalar – heyvanlar bir dəqiqənin içində zənciri, kəndiri, noxdanı yolar, boyunduruğu və cilovu (gəmi) qırıb hərəsi dağılıb gedər bir tərəfə” [62, s. 109].

Bütün bunları söyləyərək müəllif insanların da azadlığının əlindən alınmasını, millətin hüriyyətdən məhrum olmasını tənqid hədəfinə çevirir və xalqı, milləti azadlıq tələb etməyə səsləyir, zəncirləri qırmaq və hüriyyətə qovuşmaq ideyalarını ifadə edir.

Burada İrəvanda mövhumat və mollaların rüşvətxorluğu ifşa olunur. Mollaların əhalidən haqsız yerə pul topladığı göstərilir.

Eyni zamanda burada əsərin başlanğıc hissəsində qeyd olunanlar sonda da təkrarlanır ki, bu da fikri qüvvətləndirmək üçün yazıçının istifadə etdiyi bir üsuldur.

Felyetonların adlandırılmasını bu şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- Əşyaların adından istifadə edərək dərin simvolik mənə daşıyan adlar (belə felyetonlarda əsərlə əşya arasında bir assosiasianın mövcudluğu nəzərə çarpır. Müəllif bir əşyadan bəhs edərək başladığı əsərdə ümumiləşdirmələr apararaq cəmiyyətin müəyyən bir problemini ifşa edir);
- şəxs adları (felyetonlarda adətən belə adlar vasitəsilə müəyyən bir şəxsin etdiyi əməllər xatırlanır və bu aktual bir hadisə ilə assosiativ olaraq bağlanır);
- hadisələrlə adlandırmaq.

Felyetonların adlandırılmasında müəllifin əsas məqsədləri:

- Siyasi hadisələrə işarə etmək;
- sosial durumu bir sözlə ifadə etmək;
- cəmiyyətdə baş verən problemlərin oxuculara çatdırılması üçün adlardan simvolik istifadə;
- oxucunun marağına səbəb olmaq və bununla da oxucunu sosial-siyasi proseslərdən bəhs edən əsərə cəlb etmək.

Bədii və bədii-publisistik əsərlərin adlandırılması ilə bağlı tədqiqatların sayı olduqca məhduddur. Bu istiqamətdə tədqiqatların aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmalarda çox zaman bədii əsərlərdə obrazların

adlarından bəhs olunur, amma əsərlərə verilən adların funksiyası və əhəmiyyətindən bir o qədər də söz açılmır.

Bədii əsərlərin adlarının öyrənilməsi istiqamətində tədqiqatların artması olduqca vacibdir. Çünki əsərin adı ona ilk girişin açarıdır. Oxucular əvvəlcə əsərin adı ilə tanış olur və bu tanışlıqda onlara müəyyən informasiya ötürülür ki, əsər nədən bəhs edir, burada qoyulan problem nədir və yazıçı əsərdə nədən bəhs edəcək.

Tədqiqatlarda çox zaman bədii əsərlərdə obrazların adları nəzərə alınaraq onların təhlili aparılır. Lakin burada əsərlərin adlarına da diqqət yetirmək lazımdır. Bədii və bədii-publisitik əsərlərin adlandırılmasında müəlliflərin məqsədi, verilən adların mənası və funksiyası tədqiq edilib öyrənilməsi vacib olan məsələlərdir. Çünki bu adlar vasitəsilə biz əsərin qapısını açıb içəri daxil oluruq. Ona görə də əsərlərin təhlilində adlara diqqət yetirməmək yolverilməzdir.

Ayətəxan Ziyad (İsgəndərov) bədii əsər adlarının qısa, lakonik, yığcam olmasının məqbul sayır, cümlə şəklində olan adların dissertasiya, məqalə və digər elmi işlərdə məqbul olduğunu, lakin bədii əsərlər üçü bir o qədər uyğun olmadığını qeyd edir. O yazır: “Bədii əsər adları adlıq cümlə şəklində olmalı, oxucuya əsərin mövzusu və nədən bəhs edildiyi barədə ilkin informasiya ötürməyə istiqamətlənməlidir [93]. Doğrudur, əsərin adının çox uzun olması oxucuları yora bilər və bu baxımdan qısa adlar daha uğurlu olmağa bilər. Lakin bəzən çox uzun olmamaq şərti ilə 4-5 sözdən ibarət maraqlı əsər adlarına da rast gəlmək mümkündür. Felyeton janrında da əksər hallarda adlar qısa, lakonik olur, amma bəzən bir qədər uzun adlara da rast gəlmək mümkündür ki, bu adlar da heç də digərlərindən geri qalmır, olduqca maraqlı səslənir.

“Başlığın oxucuların nəzərində ikili funksiyası var: o, eyni zamanda formal “arəfəni” (yəni mətnə konkret “keçid”) və onun daxili mənalının simvolik ipucunu (yəni, mətnə semantik keçidi) təmsil edir” [151, s. 39].

Əvəz Sadıqın “Zəli” felyetonunda Həmidovların tibbi zəli satışı adı ilə külli miqdarda pul mənimsəməsi ifşa olunur. Burada əsərin adı simvolik məna daşıyır və müəllifin ifadə etmək istədiyi ideyanın simvolik şəkildə ötürülməsi üçün məqsədli olaraq seçilmiş bir addır. Zəli insanın qanını sorduğu kimi Həmidovlar da dövlətin

pulunu mənimsəyir. Müəllif məhz bu problemi göstərmək üçün belə bir addan istifadə etmişdir. Felyetonda yalnız Həmidovların deyil, dövlət bankının rayon şöbələrinnin müdirləri və mühasiblərinin də əməlləri öz əksini tapır. Onlar Həmidovlar üçün qanunsuz hesab açırlar və bununla da onların ticarəti daha da genişlənir:

“Cari hesab açıldıqdan sonra əmioğlanlarının ticarəti lap qanuni şəkklə düşdü. Xüsusi ticarətdən gələn pul dövlət bankının qalın sandıqlarına daxil olur və oradan Həmidovların gündən-günə genişlənən mədəsinə axırdı” [88, s. 19].

Bank müdirləri və mühasiblərlə yanaşı Moskvadakı “Tibbi zəli” kontorunun yerli maliyyə orqanları da Həmidovların əməllərinə göz yumurdular. Sovet dövründə, ciddi senzuranın mövcud olduğu bir zamanda ictimai nöqsanları belə açıq-aydın ifşa etmək böyük bir məharətdir.

Felyetonda Həmidovların və onların əməllərinə göz yumanların timsalında cəmiyyətin mühüm bir problemi ümumiləşdirilir. Tipik obrazlar felyetonlarda mühüm yerə malikdir və ictimai bəlaların oxuculara çatdırılmasında xüsusi rol oynayır. Bu felyetonda da həmin dövrdə belə əməllərlə məşğul olanların ümumi mənzərəsi verilir və bir fakt vasitəsilə əslində bütöv bir problemə toxunulur.

Felyetonun sonunda müəllif mövqeyi əksini tapır:

“Zəli haqqında belə bir söz də vardır: deyirlər ki, zəli sorub doyardan sonra özü qopar. Ancaq həmidovlar kimi adamların mədələri doyan mədələrdən deyil. bu cür adamları yapışdıqları yerdən qopartmaq lazımdır” [88, s. 21].

2.2. Felyeton janrında Vətən və millətin müstəqilliyi, tərəqqisi ideyasının inikası problemi

Vətən və millət idealının inikası felyetonlarda böyük əhəmiyyətə malikdir. Vətənpərvər ədiblərimizin qələmindən çıxan bu əsərlər Vətənimizi, millətimizi düşünərək yazılmışdır.

“Dövri mətbuat yarandığı gündən azərbaycanlıların milli dünyagörüşünün formalaşması, eləcə də siyasi dünyagörüşünün inkişafı üçün istifadə olunan əsas vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Felyeton dövri mətbuatın tərkib hissəsi kimi Azərbaycanda milli-mənəvi dirçəliş və milli-azadlıq hərəkatının güclənməsi üçün fəal istifadə olunurdu. Nəticədə milli şüurun və milli dilin formalaşması problemlərinə, milli azadlıq hərəkatına, rus çarizminin təcavüzkar siyasətinin tənqidinə həsr olunmuş felyetonlar yaradılmağa başlandı. Fikrimizcə, vətənpərvərlik mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatında felyetonun spesifikliyini müəyyən edən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir” [182, s. 441-442].

XX əsrin əvvəllərində bir çox satirik jurnallar dərc olunurdu ki, bu jurnalların da əksəriyyətində felyeton janrında əsərlərə yer verilirdi. “Molla Nəsrəddin”, “Həyat”, “Azərbaycan”, “Babayi-Əmir”, “Bəhlul”, “Kəlniyyət”, “Məşəl”, “Məzəli”, “Şeypur”, “Tartan-partan”. “Tuti”, “Zənbur”, “Arı”, “Mirat” və s. kimi mətbu orqanlarda çoxsaylı felyeton nümunələrinə rast gəlinirdi.

“Beləliklə, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərinə aid felyetonlarda milli dirçəlişə çağırış əsas tematik komponentdir. Fikrimizcə, bu əmil təsadüfi olmayıb və felyetonun janr xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilib” [182, s. 443].

Günümüzdə aktual olan erməni məsələsi haqqında “Şeypur” jurnalında da bir çox məqalə və felyeton dərc olunmuşdur. Bu “Şeypur” jurnalında əsas mövzu xətlərindən biri kimi nəzərə çarpır. “Şeypur” və “Zənbur” satirik jurnalları ermənilərin törətdikləri fəlakətləri işıqlandırmaqda xüsusi bir missiyanı yerinə yetirirdi. Bu jurnallar vasitəsilə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər ifşa edilir və kəskin tənqid atəşinə tutulurdu.

Bədii əsərlər tarixi hadisələrin ifşasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan felyeton janrı xüsusi olaraq seçilir. Felyetonlar tarixi-siyasi mənzərənin təqdimində böyük rolunu oynayan janr kimi diqqəti cəlb edir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində mətbuatda geniş yer verilən felyetonlar xalqın baş verən hadisələrdən əgah olması üçün mühüm mənbələr sırasında özünə layiqli yer qazanmışdır. Dövrün ictimai olaylarının gərgin inkişafı fonunda müəlliflər mətbuatda öz yazıları ilə oxucularını məlumatlandırmağa, onlara hadisələri bütün gerçəkliyi ilə çatdırmağa

çalışırdılar. Bəhs etdiyimiz dövrdə xalqımızın başına gətirilən faciələr yazıçı və şairlərimizin daim diqqət mərkəzində olmuş, onlar problemlərin kökü, mahiyyəti haqqında fikirlərini öz əsərləri vasitəsilə ifadə etmişlər.

Burada hadisələrin ifşası və oxuculara bütün gerçəkliyi ilə çatdırılmasında mətbuatın əhəmiyyətini qeyd etmək lazımdır. Mətbuat vasitəsilə dövrün problemləri işıqlandırılır, dərc olunan əsərlər vasitəsilə ədiblər xalqı məlumatlandırır. Azərbaycan mətbuatında məqalə və felyetonlarla çıxış edən müəlliflər erməni məsələsinə xüsusi yer vermiş, erməni məkrinin ifşasına, onların xalqımıza qarşı törətdiyi fəlakətlərə və əsassız torpaq iddialarına münasibət bildirmiş, onların gerçək üzünü göstərmişlər.

XX əsrin əvvəllərində mətbuatda dərc olunan bir çox felyetonda erməni xisləti ilə bağlı faktlar öz əksini tapmışdır. Ədiblərimiz ermənilərin törətdikləri fəlakətləri oxuculara çatdıraraq Azərbaycanı gələcəkdə baş verə biləcək daha böyük faciələrdən xilas etmək istəyirdilər. Amma təəssüf ki, bu heç də asan bir iş deyildi və ermənilər öz amansız əməllərinə davam edir, daha da azğınlaşır, hadisələri daha da gərginləşdirirdilər. Yazıçılarımız sanki o günlərdən bu günləri görürdü. Uzaqgörən sənətkarlarımız bu böyük problemin həlli üçün çalışıb-vuruşurdular. Qılınc qədər qüvvətli qələmləri ilə bizi bu məsələdən qurtarmaq üçün mübarizə aparırdılar. Ermənilərin törətdiyi və törədəcəyi faciələrdən bizi qorumaq, xilas etmək üçün mətbuatdan bir silah kimi istifadə edirdilər.

Əsərləri vasitəsilə düşməni daha yaxşı tanımağımız, onların məkrli planları və bəd əməllərindən xəbərdar olmağımız üçün səy göstərirdilər. Onlar bilirdilər ki, bu proseslər daha da kəskinləşəcək, ermənilər daha da qəddarlaşacaq, öz məkrli niyyətlərindən əl çəkməyəcəklər. Belə də oldu. Dövr, zaman dəyişsə də, erməni xisləti dəyişmədi. Onlar bu gün də bizim doğma torpaqlarımıza göz dikib, öz niyyətlərindən əl çəkmirlər. Vətən müharibəsi zamanı da biz bunun şahidi olduq. Onlar bizim şəhərlərimizə, Gəncəyə, Bərdəyə raket zərbələri endirərək neçə-neçə günahsız insanların həyat işığını söndürdülər. Düşmən hər keçən gün daha da azğınlaşır, əsassız iddialar irəli sürür. Böyük Ermənistan xülyası ilə yaşayan

ermənilər artıq anlamalıdır ki, onların getdikləri bu yol yol deyil. Onlar bu iddialardan əl çəkməlidirlər.

Vətən müharibəsi bizim ermənilərə ən böyük cavabımız oldu. Biz torpaqlarımızı azad etdik. Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev və yenilməz ordumuz sayəsində bu gün torpaqlarımız azaddır. Amma erməni xisləti dəyişməyib və biz bunu nəzərə almalıyıq. Biz heç vaxt xalqımızın başına gətirilən faciələri unutmamalıyıq. Bu baxımdan ədəbiyyata, tarixi hadisələrin əksini tapdığı əsərlərə, mətbuata, bədii-publisistik yazılara nəzər salmaq, yurdumuzun başına gətirilən fəlakətlərə ədiblərimizin münasibətini bu əsərlər vasitəsilə öyrənmək, erməni məkrinin ifşa edildiyi əsərlərə məhz bu kontekstdə diqqət yetirmək vacibdir.

Üzeyir Hacıbəyli məqalə və felyetonlarında erməni məkrinin ifşa olunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. O, ermənilərin xislətinə yaxşı bələd idi və bilirdi ki, onlar Azərbaycana qarşı məkrli düşüncələrə sahibdirlər. Bir çox məqalə və felyetonlarında bu məsələyə yer verən ədib bu mövzuda sözünü deməkdən heç zaman çəkinməmişdir. Onun “Ay ötür, gün keçir” adlı felyetonunda hürriyyət, ədalət kimi sözlərin Rusiyada müxtəlif firqələr üçün kəsb etdiyi fərqli mənalara ironiyadan istifadə edərək toxunur. Burada erməni məsələsinə yanaşma da öz əksini tapmışdır. Felyetonda erməni xislətinin ifşa olunması ilə bağlı hissəyə diqqət yetirək: *“Erməni “Daşnaksütyun” firqəsinin dilində “ədalət” bundan ibarətdir: qonşuya badalaq vurub özünü irəli soxmaq (...)*” [40, s. 370]. Burada müəllif bir cümlə ilə belə ermənilərin iç üzünü çox yaxşı açıqlayır. Öz mənfəəti üçün qonşunun quyusuna qazmağa hazır olan ermənilər kəskin satira atəşinə tutulur.

Felyeton janrının yaranması və inkişafında Cəlil Məmmədquluzadənin rolu danılmazdır. Avropa mənşəli janrlardan biri olan felyetonun milli hadisəyə çevrilməsində və ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq qazanmasında Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalının çox böyük xidməti olmuşdur. Satirik bədii publisistikanın mühüm janrlarından olan felyeton dövrün, cəmiyyətin problemlərini oxuculara çatdırmaq üçün olduqca dəyərlidir.

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində yaranan felyetonlarda milli düşüncə və milli ideallar əsas amillər kimi nəzərə çarpır. Vətən, millət idealı bu zaman yazılan felyetonların məzmununun əsasında durur.

“Felyetonlarda işıqlandırılan problemlər, təsvir edilən obrazların tipik xüsusiyyətlərini nəzərə çarpdırmaq üçün satirik bədii təsvir vasitələrindən istifadə olunması səciyyəvi haldır. Qeyd edilən janrda qələmə alınmış nümunələr ciddi mövzuları yumoristik, satirik üslubda verməyə əlverişli şərait yaradırdı ki, bu da rus müstəmləkəçiləri tərəfindən təqib və təzyiqlərin göstərildiyi dövrdə milli ədiblərə azərbaycançılıq ideyalarını millətə çatdırmaq imkanı verirdi” [93, s. 159].

XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan ədiblərimizin felyetonlarında vətənin taleyi, gələcəyi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilirdi. *“Sözügədən dövrün ədiblərinin yaradıcılığını təhlil edərkən bir həqiqət də aydın olur ki, dövrün öndəgədən, humanist ziyalıları vətənin taleyi məsələsində həmrəy olmuş, eyni idealları təbliğ etmiş, ümumi ədəbi prinsiplərə sadıq qalmaqla bərabər hər biri özünəməxsus sənətkarlıqla bu idealları təbliğ etmişlər”* [49, s. 74-75].

Felyeton janrını daha da zənginləşdirən, ona milli çalarlar qatan dahi ədib Cəlil Məmmədquluzadə dövrün ictimai hadisələrini yaxından izləmiş, bir çox məsələlərin işıqlandırılmasına felyetonlarında yer vermişdir. Onun tənqid və ifşa hədəflərinə çevirdiyi problemlər gündəlik həyatda hər kəsin gördüyü, rastlaşdığı hadisələrdir, amma onların bədii sözlə kəskin şəkildə ifadə edilməsi Cəlil Məmmədquluzadə kimi görkəmli sənətkarın qələminin gücünə əsaslanır.

Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarının ideya-bədii xüsusiyyətləri nəzəri kontekstdə araşdırılması vacibdir. Cəlil Məmmədquluzadə felyetonlarının tədqiqi felyeton janrının xüsusiyyətlərinin əyani şəkildə öyrənilməsi üçün vacibdir. Onun felyetonları bu janrın özəlliklərinin daha dərindən araşdırılmasına zəmin yaradır. Bu baxımdan onun felyetonlarının tədqiq edilib öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında felyetonlarda vətən, millət idealından bəhs edərkən dahi ədibimiz Cəlil Məmmədquluzadədən söz açmamaq olmaz. Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan satirik mətbuatının təşəkkülü və inkişafında böyük

rolu olan ədiblərimizdəndir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının çap olunmağa başlaması Azərbaycan mətbuatında əlamətdar bir hadisədir. Jurnalın səhifələrində bir çox Avropa mənşəli janrlara da müraciət edilmiş, bu janrlarda yazılan əsərlər milli düşüncələrlə zənginləşdirilərək ədəbiyyatımızda mühüm yer tutmuşdur.

Yazıçı və şairlərimiz tarixi gedişin içində öz fikirlərini hər zaman açıq şəkildə ifadə etmək tərəfdarı olsalar da, bu həmişə o qədər də asan başa gəlmir. Bəzən hadisələr ədiblərimizi sözləri müəyyən qədər ironiyadan, kinayədən istifadə edərək verməyə vadar edir. Bu əslində sənətkarlıq texnikasının da inkişafını istiqamətləndirir. Yazılara, mətbuata sensor nəzarəti, Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti ictimai məsələlərin işıqlandırıldığı əsərlərə məhdudiyyət qoyulmasına gətirib çıxarırdı. Lakin buna baxmayaraq, Azərbaycan yazıçıları, publisistləri, şairləri hər zaman öz sözlərini deməyə yol tapmışlar. Bəzən gizli yollarla, bəzən isə tam aydınlığı ilə.

Cəlil Məmmədquluzadə “Anaş Qurbağa”, Allahpərəst”, “Bir nəfər ürəyi dağlı”, “Bir Tiflisli”, “Cırcırana”, “C.”, “Cəfəng”, “C.M.”, “Dəli”, “Dəmdəməki”, “Əmin”, “Həmşəri”, “Hərdəmxəyal”, “Qızdırmalı”, “Qorxaq”, “Qulu”, “Lağlağı”, “M.”, “M.Q.”, “M.N.”, “Molla Nəsrəddin”, “Mirzə Kəfənsiz”, “Mozalan”, “Novdanburun”, “Şeytan”, “VıZVıza” (bu imzaların bir qismi digər müəlliflər tərəfindən də istifadə edilmişdir) və b. imzalarla mətbuatda çıxış etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin felyeton yaradıcılığında toxunduğu mühüm məsələlərə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində ictimai-siyasi vəziyyət, Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti, mövhumat, avamlıq, cəhalət, elm və maarif, dil məsələləri, hakim təbəqənin zülmü, məmur özbaşınalığı, rüşvətxorluq və s. aiddir. Onun çoxcəhətli yaradıcılıq manerası ilə diqqət çəkən bədii-publisistik əsərləri bu gün də oxucuların xüsusi marağına səbəb olur. Ədibin toxunduğu məsələlər gündəlik həyatda hər kəsin qarşılaşdığı, amma bədii sözlə yalnız peşəkar qələm sahiblərinin əsərləri vasitəsilə işıqlandırıla bilən məsələlərdir.

Dahi yazıçı, görkəmli alim Mir Cəlil C.Məmmədquluzadə satirasının özünəməxsusluğunu bu şəkildə ifadə edir: *“C.Məmmədquluzadənin satirası yeni və xüsusi bir xassə daşıyır. Onun satirasında tənqid, acı gülüş və istehza ilə yanaşı dərin*

fəlsəfi fikir vardır. O, oxucunu mütəəssir etməklə kifayətlənmişdir. Bu təsir ilə onu düşüncə, təfəkkür aləminə, ictimai hadisələrin mahiyyətinə varmağa çağırır. Onun tənqidi gülüşündə dərin ictimai məna və məzmun vardır” [67, s. 51].

Baş verən siyasi proseslərə çevik münasibət, hadisələrin realist üslubda əks olunması, problemlərin satirik ifşası Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarının aparıcı xətlərini təşkil edir. Müəllifin satira sənətkarlığı professor Əziz Şərif tərəfindən belə qiymətləndirilmişdir:

“Dərin ictimai xasiyyət daşıyan bu satira inkar etməklə bərabər təsdiq edən, ifşaçılıqla bərabər tərənnüm edən fəal bir satiradır, buna görə də oxucuda bədbinlik yox, nikbinlik yaradır, qorxaqlıq və miskinlik yox, cəsarət və vüqar hissləri oyadır” [92, s. 54-55].

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığını bu şəkildə dəyərləndirmişdir: *“Cəlil Məmmədquluzadə ədəbiyyata öz dövrünün xalq müdrikliyini, xalq dühasını, xalq satirasının, xalq gülüşü və yumorun rayihəsini gətirən və onu inkişaf etdirən həqiqi xalq yazıçısıdır. Onun sənəti, dərinliklərindən dalğalanan bir xalq dənizini andırır ki, bu dəniz təmizliyi, genişliyi sevir və özünün təmizliyinə ləkə ola biləcək bütün zir-zibilləri: mövhumatı, xurafatı, əsarəti, köləliyi, siyasi kütlüyü sahilə tullayıb, bu qara qüvvələrdən xilas olmaq, cismani və mənəvi azadlıq günəşinin hərərəti və şüaları ilə bərq vurmaq üçün çırpınır, qayalara çarparaq coşub-daşır”* [16, s. 55].

O, Cəlil Məmmədquluzadənin Azərbaycan ədəbiyyatına siyasi uzaqqörənlik, müasir estetik zövq, əsrinə layiq tamamilə yeni bədii ustalıq, yeni məzmun və forma yenilikləri, heyratamiz, cazibəli bir lakonizm, az sözlə böyük fikirlər ifadə etmək ustalığı gətirdiyindən söz açmışdır [16, s. 55].

Akademik İsa Həbibbəyli Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə bağlı yazır: *“Cəlil Məmmədquluzadənin ardıcıl və böyük səyləri sayəsində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan yaradıcı ziyalılarının “Molla Nəsrəddin” ordusu formalaşmışdır. ...Geniş mənada “Molla Nəsrəddin” dərgisi tənqidi-realist ədəbiyyatın möhkəm ədəbi cəbhəsi, molla-nəsrəddinçi ədiblərin əsərlərinin çoxcildlik külliyyatıdır”* [43, s. 6].

Akademik İsa Həbibbəyli “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” (2009) monoqrafiyasında “Molla Nəsrəddin” jurnalı və Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında satiranın əhəmiyyətli yer tutduğunu vurğulamış, ifşa hədəflərini qabardıb göstərmək məqsədilə satira və məsxərənin imkanlarından geniş istifadə olunduğunu göstərmişdir. Satirik ifşa üsulu onların oxucuya müraciətdə üstünlük verdikləri əsas ünsiyyət vasitəsi idi. *“Mirzə Cəlil hazırkı dövrdə “bir para məzhəkəli nağıllar ilə güldürməyi” bacarmağın, “istehza babətindən” qabağa getməyi ədəbiyyatın və mətbuatın başlıca vəzifələrindən biri hesab etmişdir”* [41, s. 253-254].

Cəlil Məmmədquluzadə felyetonlarında ironiyanın istifadə imkanları olduqca genişdir.

2 oktyabr 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında yazıçının “Lay-lay” adlı felyetonu işıq üzü görmüşdür. O, bu felyetonda Sabirin (Hop-hopun) “lay-lay hüriyyət” ifadəsinə yer vermiş, İranda “hüriyyətin lay-lay deyərək yatırılması” məsələsinə toxunmuşdur. Burada azadlıq, hüriyyət kimi məfhumlardan çox uzaq olan cəmiyyətə ironiyadan istifadə edərək bir mesaj verilmişdir: əslində hüriyyət bir millətin, cəmiyyətin var olması üçün ən mühüm amillərdəndir. Amma müəllif bunu felyetonda fərqli və peşəkar yazı texnikası ilə vermişdir. Əsərdə təbrizlinin dilindən “hüriyyətin yatması” ilə bağlı Hop-hopu müraciət edilir.

“Əvvəla, cənab Hop-hopdan təvəqqe edirik ki, biz təbrizlilərə və bizim hüriyyətə sataşmasınlar.

Lay-lay hüriyyət!

Necə yəni “lay-lay hüriyyət?!” Hop-hop bizim hüriyyətə deyir “lay-lay hüriyyət”. Yəni Hop-hopun sözündən belə çıxır ki, bizim hüriyyət, Allah eləməmiş, guya yatıb, yəinki istəyir yatsın, yəinki yatacaq” [62, s. 106].

Bu parçadan görüldüyü kimi, burada ironik tərz bariz şəkildə hiss olunur. “Lay-lay hüriyyət” ifadəsi əsərdə tez-tez təkrarlanır. Bədii əsərlərdə təkrarlar oxucuya çatdırılması istənilən fikri daha da qüvvətləndirmək məqsədi daşıyır. Bu felyetonda isə əslində “lay-lay hüriyyət” ifadəsi dəfələrlə təkrarlanaraq dövrün problemlərindən olan hüriyyətin, azadlığın yatırılması, insanların azadlıq və hüriyyət üçün çalışmamasına ironiya edilir.

“Cənab Hop-hopdan çox artıq təvəqqe edirik ki, bizim hüriyyəyə sataşmasın.

Məgər min illərin müddətində İranın həbsxanasında çürüyən günahsız məzlumları bizim müctəhidlər görmürdülər?! Məgər xanlarımızın, mülkədarlarımızın, vəzirlərimizin, hətta fərraşlarımızın yumruğu altında zıqqıldayan biçərə rəiyyətin sədasını müctəhidlərimiz eşitmirdilər?” [62, s. 106]. Buradan da görüldüyü kimi, felyetonda İranda baş verən hadisələr öz əksini tapır. Müəllif bu hadisələri təbrizlilərin dili ilə ifşa edir.

Burada həmin dövrdə İranda, Cənubi Azərbaycanda baş verən proseslərin kəskin gedişində cəmiyyətdəki xaoslu düşüncələr əks olunur. İnsanların azadlıq və hüriyyətlə bağlı fikirlərində çəşqinlik və qarışıqlığın hökm sürdüyü oxuculara çatdırılır. Felyetonlarda bir nəfərin dilindən deyilən bir fakt dövrün, cəmiyyətin ümumi vəziyyətinin ifadəsinə xidmət edir. Bəhs etdiyimiz felyetonda da bir fakt əsasında cəmiyyətdəki xaoslu ifadə olunur. Burada təbrizli əvvəlcə *“Hop-hopun sözündən bu çıxır ki, bizim hüriyyət, allah eləməmiş, guya yatıb, yainki istəyir yatsın, yainki yatacaq”* [62, s. 106], - deyir. Bir qədər sonra isə sözlərinə belə davam edir:

“Yəni Hop-hopun sözündən bu çıxır ki, bizim hüriyyəyə lay-lay deyir ki, genə hüriyyətimiz yatsın. Məgər dəxi bəs deyil. Min ildən artıqdır ki, bizim hüriyyətimiz yuxuda idi. Məgər min il bəs deyil” [62, s. 106].

Bunun ardınca isə söyləyir:

“Yəni nə eybi var ki, hüriyyətimiz min ildir yuxuda idi?? Bəlkə elə məsləhət belə imiş. Söz yox ki, məsləhət belə imiş. Məlumdur ki, məsləhət belə imiş. Əlbət ki, məsləhət belə imiş. Çünki məgər məsləhət belə olmasaydı, niyə bəs bu min ilin müddətində bizim müctəhidlərimiz bircə dəfə də demirdilər ki, hüriyyət yaxşı şeydir” [62, s. 106].

Felyetonun sonunda sözlərini belə yekunlaşdırır: *“Bunların hamısı keçəndən sonra biz təbrizlilər bircə şeyə məəttəl qalmışıq: indiyə kimi min illərin müddətində bizim müctəhidlərimiz minlərcə kitablar bağlayıblar, amma biz bu kitabları və bu risalələri nə qədər vərəqləyirik, hüriyyət sözü tapa bilmirik.*

Yəni ağalar min illərin müddətində biz müsəlmanlara deyiblər “lay-lay hüriyyət!”.

Rəhmətliyin oğlu istəyir ki, “pişiyim-pişiyim”nən oyatdığımız hürriyyəti bir də yatırırsın.

İndi bu da bir tərəfdən başlayıb.

“Lay-lay hürriyyət!” [62, s. 107].

Təbrizli həm qəzəblənir ki, Hop-hop onlara sataşmasın, onların hürriyyəti yatmayıb, həm istəyir ki, yatmış hürriyyətləri oyansın, həm də hürriyyəti çətinliklə oyatdıqlarını söyləyir və Hop-hopun yenidən onu “lay-lay deyib yatırmaq istəməsinə” hiddətlənir. Fikirlərindəki qarışıqlıq, çaxnaşma bu şəkildə ifadə edilir.

Satirik ümumiləşdirmə və tipiklik də felyetonun mühüm cəhətlərindən biridir. Burada müəllif bir faktdan bəhs etsə belə, əslində məsələnin mahiyyətində obrazların və cəmiyyətdə baş verən mənfi hadisələrin ümumiləşdirilməsi durur. Burada baş verən real həyat hadisələrindən bir fraqment götürülsə də, ümumilikdə dövrün hadisələrinin ümumi vəziyyətinə diqqət yönəldilir. Bu Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarında da belədir. Müəllif öz hekayə və felyetonlarında satirik ümumiləşdirmə və tipikləşdirmədən geniş istifadə etmişdir. Dövrün problemlərini tənqid edən felyetonlarında cəmiyyətdə mövcud olan mənfi tiplərin əks olunduğunun şahidi oluruq. Müəllif satirik tiplərin timsalında cəmiyyətin nöqsanlarını ifşa edir.

Mirzə Cəlilin “Danabaş kəndindən” adlı felyetonu “Molla Nəsrəddin” jurnalının 3 noyabr 1906-cı il 31-ci nömrəsində çap olunmuşdur.

Felyetonda bir yaponiyalının Milan şəhərindən olan bir qızı zorla qaçırması və kəbin kəsdirmək istəməsindən söz açılır. Qızı zorla qaçırdığına görə Yaponiyada onun kəbin kəsdirməsinə qəti şəkildə qarşı çıxırlar. Yaponiyalı Almaniyaya, daha sonra Rusiyaya gedir. Amma bir nəticə əldə edə bilmir, heç bir ölkədə kəbin kəsmirlər, çünki o, qızı zorla qaçırır. Sonda yaponiyalı qızı gətirir Xoy şəhərinə. Burada o, “mollaya yarımca manat verməklə işini düzəldir” [62, s. 86]. Burada mollaların rüşvətlə “düzəltdiyi işlər” ifşa olunur:

“Hərif qızı çığırda-bağırda gətirdi Arazdan keçirtirdi və Xoy şəhərinə aparıb yendirdi düz molların qarşısında... Xa, xa, xa. Allah şeytana lənət eləsin!

Zalım oğlu zalım alman keşişinə bir kisə qızıl verirdi, amma mollaya yarımca manat verib işini düzəltdi, yəni kəbinini kəsdirdi və xudahafiz deyib düzəldi yola. Xa

xa xa. Qərər yaponiyalılar çox bəcdilər. Mən indi ancaq başa düşdüm ki, niyə bunlar müsəlman olmaq istəyirlər.

Xa xa xa... xi xi xi. Hı hı hı... ha ha ha...” [62, s. 86].

Sondakı gülüş nidaları əslində yazıçının satirik gülüşünün ifadəsi kimi görünür. O, gülüşün gücü ilə baş verənləri tənqid edir.

Əziz Şərif “Molla Nəsrəddin (Cəlil Məmmədquluzadə)” (1946) kitabında Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını yüksək dəyərləndirir, onun yaradıcılığında əsas xətlərdən olan tənqid və ifşanın müsbət cəhətlərindən bəhs edir: *“Molla Nəsrəddinin əlində tənqidi realizm yalnız köhnə dünyanı devirmək üçün deyil, təzə dünyanı tikmək üçün də ən kəsərli bir silah olmuşdu. ... Xəstəliyi göstərməyin özü ilə Molla Nəsrəddin bu xəstəliyə qarşı mübarizə yolunu da göstərmişdir, lakin bu yol onun əsərlərində açıq ifadə edilməmişdir, bu yolu hər bir oxucu onun əsərlərində öz duyğusu ilə tapa bilir”* [92, s. 53].

Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalının 13 aprel 1924-cü ildə çap olunmuş 6-cı nömrəsində işıq üzü görən “Xilafət məsələsi” adlı felyetonunda İngiltərənin və Fransanın müsəlman ölkələrinin daxili işlərinə qarışması tənqid olunur:

“Hamdan artıq mənim yazığım ingilislərnən firənglərə gəlir.

Doğrudan da hələ müsəlmanlar bir tərəfdə qalsın, necə olsa bunlar ötüşər. Bunların başına nə gəlsə, dayanıb dururlar. Çünki müsəlman millətinin canı bərk olar. Amma ingilis və firənglər çünki əslindən nazikdirlər, onun üçün də xəlifə taxtdan endiriləndə bu iki hərif o qədər dərd elədilər ki, əgər tez bir vaxtda Hüseyin xəlifə özünü yetirməsəydi, bunlar, yəni ingilis və firəng qardaşlar dərd və qəmdən çürüyəcək idilər.

Hələ tək bir xilafət məsələsi deyil. İran şahının da taxtdan salınmağı bu biçərə ingilisə və firəngə yenə bir yekə dərd olub.

... Allah özü rəhm eləsin!” [62, s. 183].

Burada müəllif kinayəli şəkildə ingilislərə və fransızlara yazığı gəldiyini söyləyir. Onların “müsəlmanları hamıdan artıq düşündüklərini”, onlar üçün “tələş etdiklərini” söyləyir. Burada müəllifin siyasi məsələlərə münasibəti və baş verən

siyasi hadisələrə bələdliyi öz əksini tapır; ingilis və fransızların Şərqi qarşı istilaçılıq siyasətinə qarşı ehtiyatlı olmağa çox incə tərzdə eyham edir.

Mirzə Cəlilin felyetonlarında satirik ifşa getdikcə kəskinləşir və dövrün problemlərini əks etdirmədə güclü bir silaha çevrilirdi.

3 yanvar 1925-ci ildə çap olunmuş “Ev adları” felyetonunda Cəlil Məmmədquluzadə satirasının kəskinliyi diqqəti cəlb edir. Əsərdə Sovet dövrünün çətinlikləri və problemləri ifşa olunur.

Kommunal təsərrüfat idarəsinin (əsərdə komunxoz kimi verilib) evlərə ad qoyulması tələbindən bəhs olunan felyetonda “Molla Nəsrəddin”in evlər üçün məsləhət gördüyü adlar verilmişdir.

“Bəs, ev idarələrini belə bir çətinlikdən qurtarmaq üçün biz “Molla Nəsrəddin” idarəsi tərəfindən bir neçə ev adı düzəldib təklif edirik ki, bu adlar hansı evə yarasa və oxşasalar haman adı qoysunlar.

Məsələn: Həmə Zinovyev küçəsindəki beş və yeddinci nömrəli evə bir belə ad qoymaq olar. Məsələn:

“Qarət”. Bu adı bu evə biz o səbəbdən münasib görürük ki, hər kəs bu evin tarixindən xəbərdardır, o bilir ki, bildir yox, inişil həmin ev Torpaq-meşə soyuzunda olan zaman bu evin bir neçə qoçaq müdiri evin taxtapuş dəmirini, qırını və qapılarının qıfıl həcamlərini və evin daxili də qeyri bir dəyərli şeylərini təmir bəhanəsi ilə xəlvətə satıb, pullarını... o söz” [71, s. 9].

Buradan göründüyü kimi, evin təmiri üçün lazım olan pulların mənimsənilməsi məsələsi ifşa olunmuşdur. Eyni zamanda, bir evin yağmalanması, istismar olunması ilə müəllif həm də Azərbaycanın yeni mərhələdə, dəyişilmiş ideologiyada qarət olunmasına işarə edir.

Bundan əlavə, felyetonda mövcud olan başqa problemlərin ifşasına da yer verilmişdir.

“Sonra qeyri böyük evlər üçün biz yenə cürbəcür ad təklif edə bilərik:

Köhnə Poçta küçəsindəki altmış dörd nömrəli böyük evə ad qoya bilərik: “Üfunət”. Bu adı yaxşı olardı yazdırıb dalandakı zibil qutusundan asaydılar ki, zibili orada bu ildən gələn ilə kimi aparıb atmağa macal tapılmır.

Qeyri evlərə də belə-belə adlar yaraşar: Xaraba, Kəsalət, Zibil dağarcığı, Qoxumuş balıq, Karvansara, Damcıxana, Qoyun yatağı, Məxrubə, Selyodka boçkası, Ac həriflər və qeyri... genə lazım olsa, yazarıq” [71, s. 9].

Burada zibil qutularının təmizlənməməsi və bunun nəticəsində küçələrdə yaranan natəmizlik tənqid olunur. Eyni zamanda, “qarət”in ardınca gələn acınacaqlı vəziyyət təqdim olunur.

Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarında cəmiyyətin problemləri faktlarla ifşa olunur və elə bir problem yoxdur ki, o, felyetonlarında işıqlandırmasın.

Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarında əsas mövzulardan biri dil məsələsidir. Görkəmli ədib əsərlərində ana dilimizin qorunması, saflığı məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmiş, dilimizə yad təsirlərin olmasını, ərəb, fars, rus sözlərinin geniş istifadə olunmasını tənqid etmişdir. Onun bir çox felyetonları türk dilinin istifadə edilməsinin vacibliyi və yad dildə danışanların tənqidinə həsr olunub.

Bu baxımdan “Ərəb İzzət qaçmıyıb” felyetonu maraq doğurur. Burada Osmanlıda türkcəyə ərəbcənin təsiri probleminə toxunulur. Felyeton bu cümlə ilə başlayır:

“Köhnə idarə vaxtında Osmanlı türklərinin başına ən böyük bəla olanlardan biri də sultanın ən yaxın adamı olan ərəb İzzət paşa idi” [62, s. 149].

Bu hissədən sonra müəllif ərəb İzzət paşanın əməllərindən oxucuları agah edir.

Dahi ədibimiz felyetonda qeyd edir ki, türklərin başına gələn bəlalərin hamısı dil bəlasındandır:

“Osmanlılar ha bağırırsınlar ki, Ərəb İzzət türklərin arasından qaçıb. Biz də tərsinə, ha qışqırıyıq ki, Ərəb İzzət qaçmıyıb, bəlkə ərəb Əbülhüdanın əfsununun təsiri ilə mikroba dönüb türklərin dillərinin altına soxulub gizlənir və orada yaxşıca yuva yapıb türk sözlərini boğazdan çıxan kimi tutub yeyir; türk dilini, türk beynini ərəb mikrobları ilə doldurub çürüdür.

Heç şəkk yox ki, 33 ildir osmanlıların başına gələn bəlalərin hamısı bu dil bəlasından olub. Çünki camaat indiyə qədər hürriyyət, müsəvat, üxüvvət sözlərini öz dilləri ilə əsla eşitməyib, öyrənməyib. Həmin bu eşitməməzlik, bu dilsizlik sultana və

onun adamlarına çox böyük yardımlıqlar edib, camaatı korluqda saxlıyıb” [62, s. 149].

Felyetonda qeyd olunur ki, türklərin öz dillərində azadlıq, hürriyyət sözlərini eşitməsi çox vacibdir, eyni zamanda türk ədəbiyyatının ərəb sözlərindən azad edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əsərdə daha sonra türk qəzetlərində ərəb sözlərindən çox istifadə olunması tənqid atəşinə tutulur.

Felyeton belə bir sonluqla bitir:

“Tərcüman” yoldaşımız Osmanlı qəzetlərinin axır vaxtda bir-bir bağlandıqlarını təəccüblə yazır. Amma biz buna heç təəccüb etmirik, bəlkə çox adi tapırıq çünki bu cür ərəbpərəstlərin qəzetləri gərək çoxdan bağlanaydılar.

Şəkk yox ki, bunların yerlərinə “Qaragöz” kimi türkcə qəzetlər çıxıb davam edərlər. Və biz də o vaxt osmanlı məşrutəsindən arxayın olarıq. Demək ki, hələlikdə Ərəb İzzət qaçmıyıb” [62, s. 150-151].

Bu felyeton vasitəsilə Cəlil Məmmədquluzadə bizim dilimizə də yad təsirlərin olduğunu və dilimizdən yad dillərin sözlərinin kənarlaşdırılmasının vacibliyini vurğulayır.

Burada millətə öz dilinin lazım olduğu və yad dildə olan sözlərlə millətin beyninin doldurulması ilə azadlıq və hürriyyət düşüncələrinin zəiflədilməsi ifşa olunur və kəskin şəkildə tənqid edilir.

Beləliklə, Cəlil Məmmədquluzadə felyeton janrından bəhs edərkən ilk ağıla gələn sənətkarlardandır. Cəlil Məmmədquluzadə zəngin felyeton yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda dərin iz qoymuşdur. Onun felyeton janrının inkişafına verdiyi töhfələr təkcə bununla kifayətlənmir. Onun baş redaktoru və naşiri olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalı felyeton janrının təşəkkülü və inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir. Jurnalda dəyərli əsərləri ilə çıxış edən bir çox ədiblərimiz felyeton janrının inkişafında misilsiz rol oynamışlar.

Cəlil Məmmədquluzadə felyetonlarında hürriyyət, tərəqqi kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirmiş, Azərbaycanın azadlığı və inkişafı üçün çalışmışdır.

Şuşanın yetişdirdiyi dahi sənətkarımız Üzeyir Hacıbəylinin musiqimizdə olduğu qədər, ədəbiyyatımızda və mətbuatımızda da böyük rolu vardır. Onun bədii-publisistik yaradıcılığı olduqca diqqətəlayiqdir. Mətbuatda dərc olunan məqalə və felyetonları forma, məzmun və ideya mükəmməlliyi ilə seçilir.

Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığı geniş janr və mövzu spektri ilə diqqəti cəlb edir. Milli oyanış, milli özünüdərk onun əsərlərinin ana xətlərindəndir. Bu baxımdan onun felyetonları xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Üzeyir bəyin publisistikası ictimai həyatın irəli sürdüyü vacib problemlərə həm vaxtında, həm də çox obyektiv cavab verir, jurnalistin təbiətindəki doğruluq, özünə, məsləkinə qarşı tələbkarlıq onu mürəkkəb siyasi məsələlərin girdabında ilişib qalmağa qoymur, hadisələri hər şeydən öncə məhz xalqın, onun mütərəqqi qüvvələrinin mövqeyindən çıxış edib qiymətləndirməsini təmin edirdi” [75].

Azərbaycanda felyeton janrının təşəkkülündə böyük rolu olan Üzeyir Hacıbəyli bu janrı həm forma, həm də ideya-məzmun baxımından inkişaf etdirən ədiblərimizdəndir. O, bu yazılarında dövrün, cəmiyyətin qüsurlarını böyük ustalıqla oxucuların nəzərinə çatdırırdı.

Qarabağ torpağı tariximizdə, ədəbiyyatımızda, incəsənətimizdə unudulmaz töhfələri ilə yaddaqalan sənətkarlar yetişdirmişdir. Onlardan biri də musiqi, ədəbiyyat, incəsənət, publisistika kimi sahələrdə böyük zəhməti olan dahi bəstəkar, akademik, musiqişünas alim, yazıçı, dramaturq, publisist Üzeyir Hacıbəylidir. Şuşanın yetişdirdiyi dahi sənətkarımız Üzeyir Hacıbəylinin musiqimizdə olduğu qədər, ədəbiyyatımızda və mətbuatımızda da böyük rolu vardır. Onun ədəbi-publisistik yaradıcılığı olduqca diqqətəlayiqdir. Mətbuatda dərc olunan məqalə və felyetonları forma, məzmun və ideya mükəmməlliyi ilə seçilir.

Üzeyir Hacıbəylinin publisistikası öz rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. O, dövrün bir çox mətbu orqanlarında bədii-publisistik yazıları ilə çıxış etmişdir. “Tərcüman”, “Kaspi”, “İrşad”, “Həyat”, “Molla Nəsrəddin”, “Tərəqqi”, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “Həqiqət”, “Sovqat”, “Azərbaycan”, “Yeni yol” kimi bir çox qəzet və jurnallarda publisistik yazıları dərc olunmuşdur. O, mətbuatda “Adı bəy, özü filankəs”, “Anaş Qurbağa”, “Bala uşaq”, “B.H.”, “Behmankəs”, “Beş”, “Bızbıza”,

“Bir müəllim”, “Bir nəfər”, “Bisavad”, “Bir şəxs”, “Bir”, “Cin”, “Çərənçi”, “Çı”, “Çoban”, “Dəli”, “Dört”, “Filankəs”, “Gəndən baxan”, “Gəndən qulaq asan”, “...Kəs”, “Qaf”, “Qərib”, “Qırxandanbaxan”, “Xoca Lələ”, “Həmişə kefli”, “İdarədən”, “İki”, “Lal uşaq”, “Millət tərəfdarı”, “Mizrab”, “Musiqar”, “Musiqiçi”, “Müxbiriniz Usta Murad Bəna”, “Mütərcim”, “Mütərcim Ü.”, “Mütərcim Ü.H.”, “Mütərcimi Filankəs”, “Ordan-burdaçı”, “Rəhimsiz”. “Saqqallı, hənalı Filankəs”, “Sancı”, “Sənin xeyirxahın: Filankəs”, “Üç”, “Ü.”, “Ü.H.”, “Üzeyir Hacıbəyli”, “Ü.Hacıbəyov”, “Ü.H.-li”, “Üzeyir”, “Yalançı”, “Yoldaş”, “Zəvzək”, “Zurnaçı” və s. imzaları ilə çıxış etmişdir [63; 64]. O, publisistika sahəsində kəskin qələmi ilə fərqlənirdi. Bu yazılarında satiradan geniş istifadə edir və dövrün problemlərini, nöqsanlarını tənqid atəsinə tuturdu. Məhz bu baxımdan deyə bilərik ki, Üzeyir Hacıbəylinin məqalələri, felyetonları satirik kəsəri ilə diqqət çəkir. Məqalə, felyeton, satirik miniatür kimi janrlara onun publisistikasında geniş yer verilir.

Azərbaycanda felyeton janrının təşəkkülündə Üzeyir Hacıbəylinin rolu danılmazdır. Müəllif bu yazılarında oxucuları dövrün gerçəkliklərindən agah edir. Felyetonlar məqalələrə nisbətən daha geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olur. Çünki bu əsərlər komik-satirik planda yazılır və oxucuları güldürərək düşündürür. Bu felyeton janrında yazılan əsərlərin mühüm xüsusiyyətlərindən biridir.

Üzeyir Hacıbəyli ədəbiyyatımızda felyeton janrını həm forma, həm də ideya-məzmun baxımından inkişaf etdirən ədiblərimizdənədir. O, dövrün, cəmiyyətin qüsurlarını böyük ustalıqla oxucuların nəzərinə çatdırırdı. Çalışdı ki, Vətəni, milləti inkişaf etsin. Lakin bunun üçün insanlar anlamalı idilər ki, nöqsanları aradan qaldırmaq düzgün yol tutmaq lazımdır. Vətən üçün çalışmaq, onun inkişafı üçün fəaliyyət göstərmək vacibdir. Bunun üçün də insanlara özlərini və cəmiyyəti olduğu kimi yalnız yaxşı cəhətləri ilə deyil, qüsurları ilə bərabər göstərmək, yaranan vəziyyəti göz önünə sərmək lazım idi. Bu tənqidi realizm üçün olduqca vacibdir. Üzeyir Hacıbəylinin felyetonları tənqidi realist üslubda yazılmışdır. Bir tənqidi realist kimi o, cəmiyyətin nöqsanlarını felyetonlarında nəzərə çatdıraraq oxucuların özlərini və ümumilikdə cəmiyyəti görmələri, tanımaları və burada mövcud olan problemləri dərk etmələri, tutduqları bu yoldan çəkinmələri üçün yazırdı. Üzeyir Hacıbəylinin

felyetonları oxuculara bütün aydınlığı ilə göstərirdi ki, cəmiyyətin sosial-ictimai durumu necədir, hansı nöqsanlar var. O, felyetonları vasitəsilə aşkarlamağa çalışırdı ki, nəyə görə bizim cəmiyyətimizdə nöqsanlar mövcuddur və bunlar hansılardır. Bütün bunları yazıya alarkən ironik dildən də istifadə edirdi. Satirik planda yazılmış bu nümunələrdə yazıçı oxucuya mövcud vəziyyəti, dövrün, cəmiyyətin gerçəkliklərini təqdim edirdi.

Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığı geniş janr və mövzu spektri ilə seçilir. Milli oyanış, milli özünüdərk onun əsərlərinin ana xətlərindəndir. Bu baxımdan onun felyetonları xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Felyeton yazarları xüsusi istedadla malik insanlardır. Felyeton janrı müəllifdən xüsusi peşəkarlıq tələb edir. Çünki həmin yazılarda müəllif öz dövrünün, zamanının hadisələrini düzgün təhlil etməli, bu hadisələri oxuculara faktlarla olduğu kimi çatdırmaqdan əlavə, həm də ironiyadan istifadə edərək, satirik-yumoristik planda düşüncələrini və gördüklərini qələmə almalıdır.

Timuçin Əfəndiyev Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında gülüş, tənqid, ifşa, ironiyadan yüksək sənətkarlıqla istifadə olunmasını yüksək qiymətləndirir: *“Ü.Hacıbəyli məqalə və felyetonlarında xalqın təfəkküründə baş verən prosesləri araşdırır və gülüş, ironiya projektorlarını təfəkkürdəki ən gizli nöqtələrə tuşlayır. O, bu xüsusiyyətləri tənqid etməklə cəmiyyəti dəyişmək istəyir. Bu isə ancaq cəmiyyətin özünüdərk etməsi yolu ilə baş verə bilər. Publisistin bu tənqidləri olduqca kəsərlidir, düşündürücüdür”* [19].

Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında maarif və mətbuat məsələləri, sosial-ictimai problemlər oxucuların diqqətinə çatdırılır. Avamlıq, cəhalət, hakim təbəqənin Vətənə qarşı laqeydliyi, yalnız öz mənfəətləri üçün çalışması, xalqa qarşı zülmü, müstəmləkəçiliyin harmonik inkişafa vurduğu zərbələr və bunun nəticəsində yaranan problemlər, cəmiyyətdə baş verən hadisələr və mövcud olan nöqsanlar tənqid atəşinə tutulur.

Üzeyir Hacıbəylinin “Biz nə tövr iş görürük?” felyetonunda inkişafa mane olan məsələlər, geriliyin səbəbləri göstərilir. Burada qeyd olunur ki, bir iş görərkən əvvəlcə kiçikdən başlayıb tədricən böyüyə doğru getmək lazımdır. Müəllif qeyd edir

ki, biz həmişə bunun tərsini edirik. Yəni əvvəlcə böyük işdən başlayırıq və bu zaman görürük ki, bu çətindir və gücümüz çatmır. Ona görə də heç bir işi yerinə yetirə bilmirik:

“Biz nə tövr iş görürük?

Biz iş görmək istədikdə bir şeyi yadımızdan çıxarıyıq.

O şey nədir?

O şey nərdivanıdır! – Necə yəni nərdivan? Nərdivan nədir?

Nərdivan bir alətdir ki, onun vasitəsilə adam tədriclə yuxarı çıxmağa bilər. Hər kəs nərdivansız yuxarı çıxmağa istəsə, elə yıxılar ki, təpəsi dağlar” [39, s. 56].

Müəllif insanları qəflət yuxusundan oyadıb fəaliyyətə yönəltmək istəyir:

“Qonşularımız siçan boyda iş gördükdə biz yatmışdıq. Sonra onların işi böyüyüb, keçi boyda olanda biz yenə yatmışdıq. Sonra onların eşşək boyda olan işi, irəliləyib camış yekəlikdə oldu. Amma biz yenə yatmışdıq. Və camış dönüb dəvə olanda da biz yatmışdıq. Biz ancaq o vaxt oyandıq, nə vaxt ki, qonşularımız fil boyda iş görməyə başladılar” [39, s. 56].

Biz böyük işdən başlayırıq, görürük ki, olmur, sonra enirik aşağı, amma o da alınmır:

“Tuturuq keçini, görürük yox! Keçiyə də tab gətirə bilmirik. Onda məsləhəti qoyuruq siçan üstünə.

Amma onda da görürsən ki, içimizdən bir pişik çıxdı və siçanı yedi...

Biz belə iş görürük” [39, s. 56].

Müəllif göstərir ki, bunun nəticəsində heç bir iş görmək mümkün olmur. Geriliyin, ətalətin səbəbi də məhz budur.

Maarif məsələləri Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında mühüm yer tutur. *“Elm, təhsil, məktəb məsələləri də Üzeyir bəyin xüsusi önəm verdiyi problemlərdəndir. ...Jurnalda "Ordan-burdan" başlıqlı silsilə yazılar verir, öz həmvətənlərini elmi, savadlı, xalqına fayda verə biləcək bir vətəndaş kimi görmək istəyirdi”* [11].

“Həqiqət” qəzetində “Beş” imzası ilə “O yan-bu yan” ümumi başlığı altında çap olunan “Maarif işləri, yaxud şurayi-valideyn” adlı felyetonda elm və maarif məsələlərinə toxunulur. Poliloqdan ibarət olan bu felyetonda valideynlər övladlarına

hansı dərslərin keçilməsini istədiklərindən bəhs edirlər. Onların hər biri ayrı düşüncədədir. Valideynlərdən biri oğluna fars, türk, ərəb dillərinin öyrədilməsini istəmir və məktəb direktoruna deyir ki, mənim oğluma yalnız rus dilini öyrədin. Digər valideynlərdən biri məktəb direktoruna deyir ki, oğlumu kafir etməyinə razı olmaram. Oğluna yalnız şəriətin öyrədilməsini istəyir. O istəyir ki, oğluna ulduz, ıldırım, bulud nədir öyrədilməsin. Daha sonra digər valideynlərdən biri oğluna yalnız fars dilinin öyrədilməsini istəyir. Digər valideynlərdən biri oğluna rus dilinin öyrədilməsini istəmir. Deyir ki, oğlum müsəlmanca oxusun. Başqa bir valideyn isə oğluna hesab məsələlərinin öyrədilməsini istəmir. O düşünür ki, oğlu hesablamayı öyrənsə, dələduz olar. Ona görə də direktora deyir ki, mən özüm hesablayıb göndərəm, uşaq hesablamasın. Sonda bütün bunların qarşısında müdir dərindən bir ah çəkir [39, s. 139-140]. Bu əslində Üzeyir bəyin gördükləri qarşısında çəkdiyi ahdır.

Bu felyetonda övladlarına dərs öyrədilməsinə qarşı çıxan valideynlərin tipik surətini görürük. Valideynlər övladlarının maariflənməsinə qarşı çıxırlar və onların hərtərəfli təhsil almasını istəmirlər. Burada avamlıq, cəhalət tənqid olunur. Maarif məsələlərinə diqqət yönəldilir. Eyni zamanda burada ana dili məsələsi də ön plandadır. Valideynlərdən biri oğluna türkcənin lazım olmadığını deyir və yalnız ruscanın öyrədilməsini istəyir. Dil məsələsi milli məsələdir. Müəllif burada milli şüura, milli düşüncəyə sahib olmayanları tənqid edir.

Üzeyir Hacıbəylinin qəzet və mətbuat məsələləri ilə bağlı bir çox felyetonu vardır. Qəzetlərin azlığı, eyni zamanda mətbuatda söz azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər, qadağalar bu felyetonlarda tənqid atəşinə tutulur. Onun “Bir qədər qəzetçilik dərsi”, “Bir firəng ilə söhbətim” kimi felyetonlarında mətbuat və qəzet məsələlərinə yer verilir. “Bir firəng ilə söhbətim” felyetonunda ədib qəzetlərimizin azlığına diqqət çəkir.

“Bir qədər qəzetçilik dərsi” sərlövhəli felyeton “Tərəqqi” qəzetinin 1908-ci il 23 oktyabr tarixli 83-cü nömrəsinin 3-cü səhifəsində “Filankəs” təxəllüsü ilə “Ordanburdan” ümumi başlığı altında çap olunmuşdur. Bu felyetonda şagirdlərin dərstdə müəllimin suallarına verdikləri cavablar vasitəsilə biz o dövrdə mətbuatla bağlı

mövcud olan problemləri görürük. Şagirdlər əslində doğrusu bu imiş kimi bilirlər və “belə də olmalıdır” deyə bildiklərini müəllimə danışirlar. Müəllim də “doğrudur, dərsləni yaxşı bilirsiniz”, - deyir. Amma əslində müəllif bununla göstərmək istəyir ki, mətbuatla, qəzetəçiliklə bağlı hansı mənfi cəhətlər və nöqsanlar var. Bütün bunları müəllim və şagirdlərin dialoqunda oxucuya çatdırır və bu məsələlərə ironik tərzdə yanaşır.

Ümumiyyətlə, Üzeyir Hacıbəylinin problemlərə yanaşma metodu olduqca maraqlıdır. O, mövcud nöqsanları oxucuya çatdırarkən ironiyadan geniş istifadə edir. İroniya felyetonlarda hadisələrin təqdimatında mühüm rol oynayır. Belə ki, müəllif ironiyadan istifadə edərək daha rəngarəng bir mənşərə yaradır. Bununla da müəllif əslində göstərilməsi istənilən problemləri istehzanın köməyi ilə tənqid hədəfinə çevirir. Məsələnin, hadisənin komik-ironik tərzdə verilməsi əsəri oxucular üçün daha maraqlı edir.

“Bir qədər qəzetəçilik dərsləri” felyetonu tamamilə dialoqdan ibarətdir. Burada o dövrdə baş verən hadisələrə ironiya edilir. Bu felyeton söz azadlığı və mətbuat, eyni zamanda elm və maarif məsələlərinə həsr olunmuşdur. Felyetondan aydın görünür ki, həmin dövrdə senzura və ya redaksiya münasibətinə görə qəzetlərdə söz azadlığı məhdudlaşdırılır, Vətəni üçün ürəyi yanan ədiblərimizin yazılarına məhdudiyyət qoyulurdu. Bir çox sosial problemlərlə bərabər maariflənmənin qarşısının alınması da Vətən və millət yazıçısının dediyi kimi “xar və zəlil” vəziyyətə gətirirdi. Əslində isə belə yazılar çap olunmalı, Vətənə fayda verməli idi. Amma sensor nəzarəti Vətənin inkişafı üçün yazılan bu cür yazılara mətbuatda yer vermir, onların yazılmasının qarşısını almağa çalışırdı. Məhz Üzeyir Hacıbəylinin bu felyetonunda da həmin məsələ diqqət mərkəzindədir.

Nəzərdən keçirdiyimiz felyetonlardan da gördüyümüz kimi, Üzeyir Hacıbəylinin əsərlərində gülüş, satira xüsusi yer tutur: *“Ü.Hacıbəyovun gülüşü, istər satira olsun, istər yumor, zahiri əlamətlərdən doğmur, hadisə və surətlərin zahiri gülünclüyünə əsaslanmır. Bu gülüşün əsas tənqidi məzmunu, ifşa və ittiham gücü daha çox hadisələrin məzmunundan, məntiqindən, obrazların psixoloji varlığından*

doğur. Ədibin yumorundakı zahiri soyuqqanlıq, zarafatçılıq çox vaxt son nəticədə ciddi ictimai məzmunun, dərin hüzn və kədər in ifadəsinə çevrilir” [6, s. 101].

Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında azadlıq, hüriyyət məsələləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onun “Ay ötür, gün keçir” felyetonunda Çar Rusiyasında hüriyyətin, azadlığın olmaması, amma əslində var imiş kimi göstərilməsi ilə bağlı məsələlərə ironik planda yanaşılır: *“Mən mərc gəlirəm ki, bu bir-iki ilin ərzində cəmi Rusiyada hüriyyət, ədalət və müsavət sözlərindən çox işlədilən heç bir söz yoxdur. Hər kəs və hər bir firqə bu sözlərə ayrı-ayrı mənalar verir və özgə cürə bəyan edirlər.*

O bəyanatın hamısını mən yaxşı bilirəm və oxuculara başağrısı olsa da, burada söyləyəcəyəm. Məsələn, götürək “hüriyyət” sözünü. Bu sözün mənası “hökumət firqəsi”nin istilahınca belədir: bir adama danışmaq üçün izin vermək, amma ağzını açanda bir şapalaq vurub yumdurmaq. Bir adama bir işi görmək üçün rüsxət vermək, amma o, iş başlayanda vurub başını yarmaq və ya qıçını sındırmaq” [40, s. 369]. Hökumətin “hüriyyət” adı altında törətdiyi əməllər felyetonda tənqid olunur.

“Niyyəti-xalisə” felyetonunda millətin halını düşünməyən “millətpərəstlər”dən bəhs olunur. Əsər əvvəlcə təhkiyə ilə başlayır, sonra isə dram əsəri formatında davam edir. Burada dramatik nitqdən geniş istifadə olunur. Əsərin yazılma texnikası dram əsərlərini xatırladır. Felyetonda əvvəlcə “milləti qabağa aparmaq” üçün cəmiyyətlər qurulmasından, lakin bunun heç bir fayda verməməsindən söhbət açılır. Daha sonra “millətpərəst”in nitqi və onun nitqinə qulaq asanların ürəklərindən keçən fikirlər verilir. Burada komik-satirik vəziyyət yaranır. Aydın olur ki, əslində nə “millətpərəst”, nə də onu dinləyənlər Vətəni, milləti düşünmür.

Felyetonun əvvəlində müəllif felyetonda bəhs olunacaq əsas məsələ ilə bağlı məlumat verir. *“Nədəndir ki, çox işlərimiz baş tutmur? Məsələn, “milləti qabağa aparmaq” üçün cəmiyyətlər qururuq, rus incinlərinin tikdikləri ev kimi dağılır. Hansı işə baş qoşub əl atırıq, iş bizdən qaçır və ya axırda biz də işdən qaçırıq. Bu nədəndir? Bu barədə mən çox fikir elədim, amma bir səbəb tapa bilmədim. Axırda qərar qoydum ki, cəmiyyətlərə yığılan adamların əhvali-ruhiyyəsini yazım, sonra hesablayaq görək nə çıxır”* [40, s. 494].

Bundan sonrakı hissədə dramatik nitqdən istifadə olunaraq mövcud vəziyyət olduğu kimi oxucuların diqqətinə çatdırılır. Natiq deyir:

“ – *Həzərat! Allah özü şahiddir ki, bu işi başlamaqda mənim məqsədim yazıq zəlil millətimə bir rahi-nicat aramaq, milləti cəhalət və zillətdən qurtarmaq və bir növlə milləti qabağa aparıb özgələrlə həmhüquq və müsavi etməkdir. Bəsdir bu qədər zillət... və sairə*” [40, s. 494].

Burada dinləyənlərin fikirləri ilə tanış oluruq:

“ *O b i r i (çox darıxmış görünür. Elə bil ki tikan üstə oturubdur. Tez-tez saata baxır). Durum gedim... Yox, ayıbdır, qoy bir az da gözləyək. Paho, nə uzun danışır, at getdi, örkən apardı. Rəhmətliyin oğlu elə bil ki, dilotu yeyibdir*” [40, s. 495].

Bir qədər sonra bir ayrısının fikirləri verilir:

“ *B i r a y r ı s ı (bir əlini cibinə salıb küsmüş bir adam kimi oturub, özü də stolun üstündə yeriyən qarışqaya tamaşa eləyir). Vallah çox qorxuram ki, axırda pul yığalar... Allah Məşədi Həsənə insaf verin, qoymadı yolumuzla gedək. Hərgah pul əhvalatı olsa, deyərəm adımı yazsınlar, sonra verərəm. Yoxsa indi üç manat verim, çıxsın getsin, birdəfəlik canım qurtarsın?.. Əşi, üç manatın üç min dərdi var... (“Əlbəttə” eşidir, amma heç dinmir)*” [40, s. 495].

Nitqi dinləyənlərdən birinin fikirləri vasitəsilə həqiqət öz əksini tapır:

“ *B i r ö z g ə s i (başını aşağı salıb əlindəki karandaş ilə qabağındakı kağızın üstə bir quş şəkli çəkibdir. Quşun uzun dimdiyinin ucunda da bir alma qayırbdır). Görəsən, bunun axırı nə olacaq? O gəlir ki, millət belə oldu, millət elə oldu. Vallah, hamısı yalan-palan sözlərdir. Mən imanım, millət qeydi çəkən yoxdur, hamısı kələkdir... (“Əlbəttə” eşidir, yavaşca bu da bir “əlbəttə” deyir)*” [40, s. 495].

Natiqin daxili nitqindən isə onun əsl düşüncəsi aydın olur:

“*N a t i q i n ö z ü (ürəyində: çox yaxşı danışırım, deyəsən, bir neçəsi ağlayır. Heyif ki, bəzi sözlərimə əl çalmırlar və görünür ki, nitqimi kəsmək istəməirlər... İndi, demək olar ki, əvvəlincisi adam oluram və bundan sonra da hər yerdə mənim adım çəkiləcəkdir... deyəcəklər ki, əsl millətpərəst budur... Əşi, doğrudan da, vallah, mən millətpərəstəm. Axı bu millət mənim millətimdir, mənim övladımdır, özləri də çox*

yaxşı adamdırlar. Ancaq bunlara başçı lazımdır, başçı. O vəzifəni də ki mən üstümə götürürəm... qərəz, görək nə olur...)” [40, s. 496].

Bundan sonra isə biz əsərdə müəllifin fikirləri ilə tanış oluruq:

“İndi hesablayıb görürəm ki, bizim adamlarımızda xalis niyyət, işə əhəmiyyət vermək, yəni bu cürə böyük işin qədrini anlayıb bilmək kimi xasiyyətlər yoxdur. Onun üçündür ki, hər işimiz uşaqların “evcik-evcik” oyununa bənzəyir... Amma o adamlarda təqsir yoxdur. Milləti qabağa aparmaq hər yoldan ötənin işi deyil....” [40, s. 496].

Sovet dövründə felyeton janrının parlaq nümunələri yaranmışdır. Çətin və ziddiyyətli dönmə olsa da, müəlliflər öz sözünü deməyə yol tapmışlar. Sovet dövründə Cahangir Gözəlov, Əvəz Sadıq və b. felyeton janrının gözəl nümunələrini yaratmışlar. Sovet dövrü kimi azad sözün buxovlandığı bir zaman kəsiyində real faktların, həyat hadisələrinin əks olunduğu, ictimai problemlərin ifşasına xidmət edən felyeton janrında əsərlər qələmə almaq yazıçıdan, publisistdən böyük cəsarət tələb edir. Bu dövrdə felyeton janrının inkişafında “Kirpi” jurnalının böyük rolu olmuşdur.

Akademik İsa Həbibbəyli Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatından bəhs edərək yazır: *“Göründüyü kimi, Sovet dövrünün bütün çətinliklərinə baxmayaraq, Azərbaycan yazıçıları müxtəlif bədii vasitələrlə öz sözlərini deməyə ciddi səy göstərmişlər. Bir çox sənətkarlar ölkəsinin və xalqının azadlığından söz açmaq üçün xarici ölkələrin, daha çox da Afrika xalqlarının həyatından bəhs edən, onların haqlarını müdafiə edən əsərlər yazmaqla dolayısı ilə mənsub olduqları ölkənin gələcəyinə işıq salırdılar”* [44].

Buradan bu dövrdə yazıb-yaratmağın nə qədər məşəqqətli olduğunu görürük. Felyetonlarda müəlliflər dövrün gerçəkliklərini çəkinmədən qələmə almışlar. Bu mənada felyetonistlər öz cəsarəti ilə də seçilən insanlardır.

Sovet dövründə yazılan felyetonlarda rüşvətxorluq və məmurların vətəndaşların pulunu mənimsəməsi felyetonlarda geniş işıqlandırılan problemlərdəndir. XX əsrin ortalarından felyetonları ilə mətbuatda çıxış edən Cahangir Gözəlov bu məsələyə tez-tez toxunur və bu problemi konkret faktlarla ifşa edir. O, felyetonlarının bir çoxunu Sovet dönəmində yazmışdır. Belə bir dönəmdə yazmasına baxmayaraq, dövrün

problemlərini kəskin şəkildə tənqid etmiş, mövcud nöqsanları oxucuların nəzərinə çatdırmışdır.

Cahangir Gözəlovun “Mat qalmış” felyetonu ipək idarəsində baş aqronom və zootexniklərin poliloqundan ibarətdir. Söhbət maaş almağı gözləmələri ilə başlayır. Onların söhbətindən aydın olur ki, öz işləri barədə məlumatlı deyillər. Onlar hələ ipəkqurdunun gözün olub-olmadığını belə bilmirlər. Əvvəlcə bununla bağlı, daha sonra isə ipəkqurdunun erkək və ya dişi olması haqqında da mübahisə edirlər. Baş mühasibin gəlməsi ilə mübahisə dayanır: *“Lakin mübahisə kəsilmirdi. Heç kim, heç kimin sözü ilə razılaşmırdı. Yaxşı oldu ki, mübahisənin şirin yerində idarənin baş buxalteri gəldi. Heç kimə məhəl qoymadan keçib yerində oturdu, portfelini açdı, maaş cədvəlin çıxarıb stolun üstünə sərdi. Buxalterin gəlməsilə mübahisənin kəsilməsi də bir oldu”* [37, s. 31].

Maaşını alan zootexniklər qısa müddətdə idarədən çıxıb getdilər. *“Baş aqronom gülə-gülə soruşdu:*

- *Ay yoldaşlar, səfər haradır?*
- *Evə, - deyə zootexniklər səsləndilər – maaşımızı aldıq qurtardıgetdi, idarəni kəsdirib oturmayaçağıq ki?*

Bu söhbətə qulaq asan buxalter gülə-gülə dedi:

- *Düz deyirlər, istəyirsə maaş alandan sonra da onlar idarədə otursunlar. İnşaaləh bir də gələn maaşda onların üzünü görərsən* [37, s. 31-32].

Felyetonda “mat qalınan” məsələlər ifşa edilir. Öz işlərini bilməyən, bacarıqsız və məlumatsız zootexniklərin timsalında ümumiləşdirmə aparılaraq bütün səriştəsiz işçilər tənqid olunur. Baş aqronom deyir: *“Axı, bunlara nə üçün zootexnik adı qoyub maaş verirlər?”* [37, s. 32].

Baş mühasib deyir ki, harada işdən çıxarılan bacarıqsız işçi varsa, hamısı gəlib ipəkqurdu idarəsində zootexnik olur. İdarənin müdiri baş aqronom və baş mühasibin sözlərini eşidib söyləyir: *“Lap düz deyirsiniz. Mən də bu işə mat qalmışam”* [37, s. 32]. Müəllif sonda öz fikrini belə ifadə edir: *“Müdirin sözünün qüvvəti elə biz də bu işə mat qalmış” ki, belə savadsız və bacarıqsız adamları nə üçün ipək idarəsinə*

göndərib onlardan bir zootexnik kimi istifadə edir və onlara ayda əmək-əmək pul verirlər?” [37, s. 32].

Əvəz Sadıqın felyetonları Sovet dövründə felyeton janrının inkişafına xüsusi xidmət etmişdir.

Əvəz Sadıq da Sovet dövründə yazdığı felyetonlarında vətəndaşların pulunu mənimsəyən məmurların əməllərini kəskin tənqid hədəfinə çevirir. Onun “Xərclənməyən pullar” felyetonunda “könüllü vergi” yığılması məsələsi işıqlandırılır. Felyetonda təhkiyə ilə dialoqun vəhdəti öz əksini tapmışdır. Əsər bu şəkildə başlayır: *“Atalar deyiblər ki, bilməmək ayıb deyil, soruşmamaq ayıbdır. Düzü mən “könüllü verginin” nə olduğunu bilməzdim və böyük səhvim də orasında idi ki, bu barədə heç kəsdən bir şey soruşmamışdım. Hərdənbir durub bu barədə fikirləşər və öz-özümə deyərdim ki, görəsən bu necə vergidir? Əgər vergidirsə, buna nə üçün “könüllü” deyirlər? Əgər könüllüdürsə, buna nə üçün “vergi” deyirlər?” [88, s. 25].*

Belə bir girişdən sonra müəllif dialoqdan istifadə edərək hadisənin məğzinin açıqlanmasına keçir. Nəql edən və Həsən kişinin dialoqundan aydın olur ki, məmur özbaşınalığı baş alıb gedir, kəndlərdə “könüllü vergi” adı altında əhalidən pul yığılır. Yığılan pullar isə kənd əhalisinin problemlərini həll etmək üçün istifadə edilmir, birbaşa məmurların cibinə gedir. Həsən kişinin sözləri vasitəsilə “könüllü vergi”nin necə meydana gəldiyi ifşa edilir:

– Eh oğul, könüllü vergi işi uzun əhvalatdır. Başqa rayonları bilmirəm, amma bizim rayonda, məsələn, belə əmələ gəlir: rayon icraiyyə komitəsinin sədri Söyüdlü kənd sovetinin sədrinə rast gəlir. Böyük sədr kiçik sədrə deyir:

– Yoldaş Həmidov, könlümə yaman vergi yığmaq düşüb, istəyirəm bir camaatı tərpadək, sən necə, bu işə həvəsin var?

– Həvəs dedin qurtardı, “könüllü vergi” üçün könlüm yaman atlanır. Lap istəyirsən bu dəqiqə başlayaq” [88, s. 26].

Felyetonda təkrardan istifadə edilir ki, bu da fikri qüvvətləndirmək məqsədi daşıyır. *“Atalar düz deyiblər ki, bilməmək ayıb deyil, soruşmamaq ayıbdır” [88, s. 25-28] cümləsi əsərdə tez-tez təkrarlanır.*

Müəllifin “Hazır kökə” felyetonu da bu məsələyə aiddir.

Beləliklə, bu fəsildə felyeton janrının ideya-məzmun tipologiyası tədqiq olunmuş, Azərbaycan felyetonlarının parlaq nümunələrinə müraciət edərək bu janrın ədəbiyyatımızda qazandığı milli xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Xaricdən ədəbiyyatımıza daxil olan bir janrın bizim görkəmli sənətkarlarımızın yaradıcılığı sayəsində necə doğmalaşması və milli çalarlar qazanması bu fəsildə vətən, millət idealının felyetonlarda əks olunması kontekstində araşdırılmışdır.

İkinci fəsildə aparılan tədqiqatlarla bağlı məqalələr [24, 25, 103] nüfuzlu elmi jurnallarda çap olunmuşdur. Eyni zamanda doktorant Respublikada və xaricdə keçirilən elmi konfranslarda məruzələrlə [26] çıxış etmişdir.

III FƏSİL

FELYETON JANRININ FORMA TƏSNİFATI

3.1. Nəsrə yazılan felyetonlar

Əsərlərin yazı texnikası və strukturu müəllif-oxucu ünsiyyətində, fikrin ifadə imkanlarının gerçəkləşməsində önəmli rol oynayır. Nəyin necə təqlid olunmasında yazı mexanizmi tamamlayıcı funksiyanı yerinə yetirir. Bizim ədəbiyyatşünaslıqda əsasən nəsrə yazılan felyetonlar üzərində dayanılmasına baxmayaraq, onun həm də nəzmlə və yaxud dramatik nitq komponentlərindən istifadə edərək yazılmış formaları da mövcuddur. Hətta bir çox felyetonlarda bu sadaladığımız yazı texnikalarının eyni felyeton daxilində növbələşərək vəhdətdə çıxış etməsinin şahidi oluruq. Bu aspektdən mətnlərin araşdırılması felyetonların poetika problemlərinə aydınlıq gətirməyə imkan yaradır.

Felyeton janrında əsərlər qələmə alan sənətkarların bir qismi nəsrə felyetonların yazılmasına üstünlük verirlər. Tədqiqatçıların da bəzi hallarda yalnız nəsrə yazılan felyetonları felyeton hesab etməsinin nəticəsidir ki, yazıçıların seçilmiş əsərlərinin toplandığı kitablara onların əsasən nəsrə yazılan felyetonları daxil edilir.

Ömər Faiq Nemanzadənin nəsrə yazılmış bir çox felyetonları vardır. Bu felyetonlar sənətkarlıq cəhətdən xüsusilə fərqlənir. Onun bədii-publisistik nəsrində ironiya, satira və tənqidi yanaşma nəzərə çarpır. Problemləri işıqlandırmaq məqsədi daşıyan bu felyetonlar insanları vətənpərvərliyə, milli inkişafa səsləyir. *“Onun publisistikasında çar Rusiyasının xalqlar arasında ayrı-seçkilik salması, milli qırğın törətməsi kimi halların ifşasına həsr etdiyi yazılar da önəmli yer tutur”* [10, s. 11].

Ö.F.Nemanzadə dilin sadəliyinə, əsərlərin xalqın anlayacağı dildə yazılmasına böyük önəm vermişdir.

“İlk fəaliyyətindən və ilk mətbu çıxışlarından o, sadə yazmağı, hamının başa düşəcəyi dildə danışmağı millətə xidmətin əsas formalarından biri hesab edirdi. ...Ömər Faiq bütün yazılarında məhz belə saf və anlaşıqlı yazmağın nümunəsini verir,

xalqın milli ehtiyatlarından açıq yazmağı “özünü tanımaq fəlsəfəsi, millətini bilmək elmi” adlandırırtdı” [74, s. 16].

Ö.F.Nemanzadənin felyetonlarına “Bilməli xəbərlər”, “Sirkə”, “Cavablar”, “Fatma xala”, “Bir arvadın cavabı”, “Xanpəri bacıya cavab”, “Məktəb”, “Axır çərşənbə”, “Ətiqə”, “Məktəb”, “Qəribə qutu”, “Xortdana məktub”, “Məktub”, “Hicab məsələsi və cavabımız”, “Bir neçə günlüyə”, “Qorxuram”, “Bakı dəryası”, “Cəhrəçi xala”, “Bakının əlacı”, “Oyun-oyuncaq”, “Allaha rüşvət”, “Ziyarət”, “Poçtxana”, “Nə deyim”, “Pişik”, “Ey İran”, “Təşəkkür” və s. aiddir.

“Bilməli xəbərlər”, “Cavablar”, “Fatma xala”, “Xortdana məktub”, “Məktəb”, “Qorxuram”, “Axır şənbə”, “Sirkə”, “Nə deyim” və digər felyetonlarını qadın azadlığı, təhsilsizlik, cahillik, dini gerilik, sinfi ziddiyyət kimi ictimai-sosial mövzularda yazıb” [54, s. 20].

Ö.F.Nemanzadənin nəsrə yazılan “Sirkə” [Nemanzadə, Əsərləri, s. 264] felyetonu avamlıq və cəhalətin tənqidinə həsr olunmuşdur. Burada bir hadisənin təqdimi əslində tipikləşdirməyə xidmət edir və tipik bir hadisə müəyyən faktla oxucuların nəzərinə çatdırılır.

“Qəribə qutu” felyetonunda mollalar və dini mövhumat, eləcə də 1905-1907-ci illərdə Peterburqda nəşr olunan “Ülfət” qəzeti tənqid edilirdi. Felyetonun yazıldığı dövrdə “Ülfət” qəzetinin tənqidinə həm “Molla Nəsrəddin” jurnalında, həm də dövrün digər aparıcı mətbu orqanlarında yer verilirdi. “Qəribə qutu” felyetonunda Tiflis poçtxanasına bir “qəribə qutu” gəlir və bundan sonra baş verənləri felyetondan oxuyuruq:

“Qaradovoylar və soldatlar tökülüb gəlirlər və başlayırlar qutunu ehtiyat ilə açmağa. Qutunun üst taxtasını götürən kimi görürlər ki, qutuda üç nəfər qarnı yoğun molla əyləşib.

Sual-cavabdan sonra mollalar cavab verirlər ki, bizi “Ülfət” qəzeti göndərdi ki, birimiz Qori darülmüəllimində Firidun bəy Köçərlinin əvəzinə və birimiz də Rəşid bəy Əfəndiyevin əvəzinə müəllim olaq. Üçüncü molla da cavab verir ki, məni də “Ölülər” göndərdi Ağayevin yerinə “İrşad”a müdir olam və lazım gələndə müsəlman

vilayətini gəzəm və camaata vəz nəsihət edəm, çünki Ağayev başarmır” [74, s. 264-265].

Ö.F.Nemanzadənin “Hicab məsələsi və cavabımız”, “Bir arvadın cavabı” və s. felyetonları qadın hüquqsuzluğunun tənqidinə həsr olunmuşdur.

Əliqulu Qəmküsar həm nəzmlə, həm də nəsrə felyetonlar qələmə almışdır. Onun nəsrə yazdığı felyetonlarına “Çirk”, “Hürriyyət”, “Ah, keçən günlər”, “Statistika”, “Dübbə”, “Babı”, “Məkkə”, “Qara bayram”, “Məşədi”, “İftira”, “Kablایلar”, “Pələng ili” və s. əsərlərini misal göstərmək olar.

“Çirk” felyetonu dini mövhumatın, mollaların əməllərinin tənqidinə həsr olunmuşdur. Əsərdə Naxçıvanda qızdırmalı xəstəliyin yayıldığı zamanda molla Zülənamın əhaliyə yalandan onların sağalması üçün “çarə” tapması öz əksini tapır. Mollaların din pərdəsi altında törətdikləri əməllər və mollaların yalanlarına inanan avam insanlar tənqid edilir. Molla Zülənam həkimlərin əlac tapa bilməməsindən, xalqın cəhalətindən öz fayda və qazancı üçün istifadə edir və Allahın adından uydurma qərar verir. *“Allah-taalanın bu yazıq Naxçıvandakı bəndələrinə rəhmi gəlib, şəhərimizin vaizi molla Zülənam cənabları mənbərdə vəz əsnasında tərləyib və çirklənmiş köynəyinin tərini və çirkini onlara şəfa qərar verdi. Belə ki, bu ilin ərzində şəhərimizin hamı müsəlman övrətləri balaca şüşələr götürüb Axundgildən pul ilə o mücərrəb davadan alıb hansı bir qızdırmalının canına və hansı boğaz gəlmişin boğazına sürtdülərsə, filfövr şəfa tapıb, canları bidin və laməzhəb rus həkimlərinin əlindən qurtardı*” [53, s. 97]. Əsərin sonunda müəllif belə mollalar haqqında ironiya ilə deyir: *“Xudavəndi-ələm bu cənablara ömür versin ki, öz şəfa tərini və köynəyinin çirkini heç kəsdən müzayiqə eləmərlər*” [53, s. 97].

Ə.Qəmküsarın “Hürriyyət” felyetonunda *“İranda məşrutə almağa görə irəvanlıların həsəd aparması*” [53, s. 96] və *“Rusiya dövlətindən hər nə cür olsa, zorla da olsa, dörd bənddən ibarət bir hürriyyət alsınlar*” [53, s. 96] deyər, əslində “məşrutə”yə, azadlığa yox, cəhalətə, qadın hüquqsuzluğuna, ədalətsizliyə, qanunsuzluğa şərait yaradan məramnamə təqdim edir. Sözsüz ki, müəllifin felyetonda təqdim etdiyi məramnamədəki müddəaları heç bir hökumət elan etməzdi. Ancaq

İranın üsul-idarəsi yazılmamış qanunlarla, məhz felyetonda ifşa olunduğu kimi fəaliyyət göstərirdi.

Felyetonda “hürriyyət” istəklərinə istehza ilə yanaşılır. Çünki bu istəklərinin hürriyyətlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Burada hürriyyət, azadlıq kimi məfhumlardan anlamayanlar tənqid olunur. Əsərin sonunda qeyd olunur:

“Vəssalam. Bu qədərəcə hürriyyətə bunlar kifayət edirlər, daha ayrı bir zad ilə işləri yoxdur.

Qoy gürcülər ermənilər özlərindən ötrü nə istəyirlər istəsinlər” [53, s. 97].

Ə.Qəmküsərin “Senzur” felyetonu senzuranın tənqidinə yönəlmişdir. Müəllif burada saatlarla senzur idarəsində gözləməyindən və burada baş verən hadisələrdən bəhs edir. *“Və hətta bəzi vaxtlar bu ayrılığa davam gətirə bilməyib özümü min zəhmətlə onun astanasına salırdım və əl-əl üstə qoyub ikiqat baş əyəndən sonra deyirdim: ay atam-anam, qövm-əqrəbam, kül-külfətim sənə fəda olsun, zəhmət çəkib bəndənəvazazlıq elə, mənim boynuma böyük bir haqq qoy, bu bir neçə kəlmə yazılmış hədəren-pədərəni gözdən keçirt, gör, əgər, Allah eləməmiş, bir xilafi-qanun söz var isə, hökm elə bu saat mənim boynumu vursunlar və əgər yoxdursa, öz mübarək adını bura yazıb məni balalarının başına çevirib mürəxxəs elə”* [53, s. 148]. Burada senzura prosesinin problemləri, süründürməçiliyi, insanların səsini kəsmək üçün irəli sürdükləri bəhanələr, müəlliflərə qarşı kobudluqları, mədəniyyətsizlikləri kəskin şəkildə tənqid hədəfinə çevrilir. Senzuranın tələblərinə görə dövlətli, xan, bəy, axund, seyid, dərviş, hacı, məşhədi, kərbəlayı, oğru və başqalarına söz deməyin qadağan edilməsi tənqid edilir.

“Binəva”, “Bəxti qara Binəva”, “Binəva bəy”, “Q.” və s. imzalarla mətbuatda çıxış edən Əliheydər Qarayevin “Məşəl” jurnalında “Tartan-partan” başlığı altında bir çox felyetonları çap olunmuşdur. Bu felyetonlarda müəllifin dövrün ictimai proseslərinə münasibəti öz əksini tapmışdır. Nəsrə yazılan bu felyetonlar öz satirik ifşa gücü ilə seçilir. “Məşəl” jurnalının 5 dekabr 1919-cu il tarixli 2-ci nömrəsində “Binəva” imzası ilə dərc olunan “Tartan partan” başlıklı felyetonda müəllif qeyd edir ki, o, nə yazsa da, qapıya qıfıl vurulacaq. Çünki o, yazılarında siyasi məsələləri işıqlandırır və tənqid edir.

Müəllif felyetona maraqlı bir giriş edir, Sabirin sözlərini xatırladaraq sözə belə başlayır:

“Mən belə əsrarı qana bilmirəm”

A kişi sən öləsən bu rəhmətlik Sabir Ələkbərin sözləri gərək qızıl hürufat ilə yazılıb hər kəs cibində saxlaya. İndi mən də o biçarə kimi qalmışam əli qoynunda bilmərəm nə edim və mən bu övzai nə tövr başa düşüm. Götürüm əlimə qələmi başlayım yazım fəhlə məişətindən görürəm ki, o biri kimi cənab pristav yanında iki qorodovoy idarədə hazırdır. Qolumuzdan tutub kəmal ehtiram ilə bayıra itələyib idarənin qapısına bir yekə qıfıl, üstündən də qırmızı peçat vurub gedir” [66, s. 19].

Daha sonra müəllif nə yazacağını düşünərək bir çox mətləblərdən oxucuları aqah edir, baş verən ictimai-siyasi proseslərə toxunur:

“Fikir, fikir xeyir başıma o qədər fikirlər girir ki, daha da çaşıb qalmışam. Məsələ: Başıma böylə fikir gəlir ki, görəsən pərvərdigara bu Vilson kimi 14 maddəli “Millətlərə “Nicatverici” bir sülh müahidə naməsi yazsam görəsən qapımız möhürlənməzmi? Baxıram görürəm xeyir desən möhürlənəcək, çünki qardaş, öylə şey yazacağam ki, nə özüm inanacağam və nə də qeyriləri inanacaqdırlar. İş öylə yerə yetəcəkdir ki, həman müahidə naməni imza etməyə özüm utanacağam.

Gedim İngiltərə hökumətinin donu ilə girim hər millətə deyim: Qardaş, sənin istiqlalıyyətini qəbul edirəm, daldan isə həmənlə millətləröylə dərin quyular qazım ki, ora düşdükdən sonra heç Əflatun özü gəldikdə onları xilas edə bilməsin” [66, s. 19-20].

Nəsrə yazılan felyetonların bir qismində əsərin əvvəlində bir atalar sözü xatırlanır ki, bu da felyetonda ifadə edilən əsas fikrə uyğun seçilir. Fikri qüvvətləndirmək məqsədilə seçilən atalar sözü vasitəsilə əsərə giriş edildikdən sonra oxucular əsas hadisə ilə tanış olurlar. Məsələn, “Kirpi” jurnalının 1955-ci ildə çapdan çıxan 7-ci nömrəsində H.Həsinin “Aldım qoz, satdım qoz” sərlövhəli felyetonunda əsərə belə bir atalar sözü ilə giriş edilir:

“Ataların belə bir sözü var. Deyirlər: “Aldım qoz, satdım qoz. Mənə qaldı şaxşaxı” [51, s. 3]. Bu hissədən sonra əsas faktların verilməsinə keçid edilir:

“Düzü mən bu atalar sözünün mənasını yaxşı başa düşə bilmirdim. Deyirdim görəsən, bu necə alverdir ki. adamın əlində ancaq şaxşax qalır.

Lakin Sumqayıt şəhər maliyyə şöbəsinin işləri ilə tanış olandan sonra bu atalar sözünün mənasını başa düşdüm” [51, s. 3]. Nəyi başa düşdüyünü izah edərkən maliyyə şöbəsində fəaliyyət göstərən agentliklərin dövlətə artıq yük olmasını, yeyintiyə şərait yaratdığını ifşa edir. Bu hissədən sonra müəllifin fikirləri ilə əsər yekunlaşır:

“1955-ci ildə də bu iki agentin yığacaqları vergi onların maaşını güclə ödəyəcəkdir.

Görəsən maliyyə orqanları başqa müəssisələrdən qəpiyə qənaət olunmasını tələb etdikləri halda, Sumqayıtdakı bu şaxşax əhvalatına necə baxırlar?” [51, s. 3].

Nəsrə yazılan felyetonların əksəriyyətində müəllif xüsusi bir başlanğıc edir. Bu hissədə müəllif əsas məsələyə giriş etməzdən əvvəl oxucunun marağını cəlb etmək və həm də mövzuya giriş etmək üçün bir məfhumun və ya bir hadisənin nə olduğunu qısa izahı ilə başlayır. Bu hissədə bir çox hallarda komik elementlərə də yer verilir. Bəxtiyar Sadıqovun 24 yanvar 2023-cü ildə “Azərbaycan” qəzetində “İki bacının bir qardaşı” adlı felyetonda girişi qardaşlaşmanın nə olduğunu açıqlamaqla başlayır:

“Əslində, bu qardaşlaşma ki var, elə-belə məsələ deyil!

Adətən, dostlar qardaşlaşırlar.

Həm də adi dostlar yox ey, əqidə, əməl. Məslək, işbirliyi dostları qardaşlaşırlar.

Məsələn. görürlər ki. daha əvvəlki kimi yaşaya bilmirlər, istəyirlər bir-birilərinə daha yaxın, hətta canbir qəlbədən də yaxın olsunlar!

Yəni bir-birilərinə elə polad kəndirlərlə bağlansınlar ki, daha heç kim onları qoparıb ayıra bilməsin!” [89, s. 7].

“Bəs qardaşlaşma hansı formada, necə olur?” [89, s. 7] cümləsi ilə əsas mövzuya keçid edilir. İranla Fransanın Ermənistanın işğalçı siyasətini dəstəkləməsi tənqid atəşinə tutulur.

Nəsrə yazılan felyetonların bir çoxu özünəməxsus sonluqla bitir. Bu hissədə müəllifin öz düşüncələrinə yer verilir. Burada müəllif hadisəyə öz münasibətini satirik-ironik yanaşma tərzilə əks etdirir.

Məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz felyeton müəllifin bu sözləri ilə yekunlaşır:

“Əslində, biz təzə qardaşlığa heç paxıllıq da etmirik...

Su çuxuru tapar, çuxur da suyu!

Bura qədər dediklərimizə qədim bir atalar sözü ilə (cüzi “redaktə” etməklə) yekun vururuq.

Atımızı sürək daşlığa, “tüpürək” belə qardaşlığa!” [89, s. 1; 7].

Yuxarıda istinad və təhlil etdiyimiz felyeton nümunələri göstərir ki, felyetonlar ədəbiyyatımızda satirik nəsrin inkişafında əhəmiyyətli yerə malikdir. Nəsrin təhkiyə imkanları müəllifə baş verən hadisələri mətnə proyeksiya etməyə kifayət qədər imkan yaradır.

3.2. Dramatik nitq komponentləri əsasında yazılan felyetonlar

Felyetonlarda monoloqdan istifadə daha çox tipin öz dili ilə özünü ifşa etməsinə şərait yaradırsa, dialoqlar bəzən əsas obrazın, bəzən hər ikisinin, bəzi hallarda isə onların birlikdə ifadə etdiyi model tipin (əsasən toplu obrazların və ya mühitin) ifşası üçün istifadə olunur. *“Dialoji nitq, eləcə də monoloqlar ifşa, ironiya və dərin həyəcan ifadə edən ekspressivliklə birləşir”* [33, s. 116]. Eyni zamanda, obrazların nitqindən istifadə felyetonları daha komik-satirik planda verməyə kömək edir. Felyetonlarda bir şəxsin nitqindən ibarət olan monoloqlarla yanaşı, iki şəxsin nitqindən ibarət dialoqlar, üç və daha artıq şəxsin nitqindən ibarət olan poliloqlardan da istifadə olunur. Dramatik nitq obrazların daxili dünyasını açmaqla bərabər, cəmiyyətdə mövcud olan problemlərin gərgin və kəskin xarakterini daha aydın göstərməyə imkan yaradır. Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarının nitq xüsusiyyətlərini araşdırarkən həmin felyetonların bir qisminin tamamilə monoloq, dialoq və ya poliloq şəklində qurulması müşahidə olunur. Bəzi felyetonlarında isə təhkiyənin daxilində müəyyən qədər monoloq və ya dialoqlardan istifadə edilir. Dialoqlar vasitəsilə tipin ümumi cəhətləri, nöqsanları üzə çıxır. Dialoqlardakı kiçik detallar belə cəmiyyətdəki böyük problemlərin diqqətə çatdırılmasında mühüm rol oynayır.

“Felyetonun bədii təsir qüvvəsini artıran səciyyəvi cəhətlərdən biri burada olan ictimai konfliktlərin kəskinliyindən asılıdır. Məhz belə bir mənalı konflikt müəllifə maraqlı, yadda qalan dialoqlar yaratmağa imkan verir. Səhnə əsərlərində iki və daha çox şəxs arasında mükəllimə getdiyi halda felyetonlarda əksər hallarda bu mübahisə / dialoq / iki şəxs həm də bir – birinə zidd münasibətdə olan personajlar arasında gedir. Ziddiyyətlərin daha doğrusu zidd qüvvələrin toqquşması felyetonun ideya – siyasi mənasının tez açılmasına, oxucuya çatmasına imkan yaradır” [31, s. 426].

Üzeyir Hacıbəylinin “Monoloq, ya müsəlmanca həsb-hal” felyetonu monoloq şəklində yazılmışdır. Dialoq şəklində yazılmış felyetona Üzeyir Hacıbəylinin “Bir oxucu ilə söhbət” felyetonunu misal göstərə bilərik. Onun “Ustadına bərəkallah” felyetonunda da dialoqdan istifadə edilmişdir.

Şuşalı ədibimiz, dahi sənətkarımız Üzeyir Hacıbəyli felyetonlarında sosial-ictimai vəziyyəti bütün gerçəkliyi ilə oxucularına çatdırır, dövrün, cəmiyyətin problemlərini tənqid edirdi. Üzeyir Hacıbəyli ədəbiyyatımızda felyeton janrını həm forma, həm də ideya-məzmun baxımından inkişaf etdirən ədiblərimizdənədir. O, felyetonlarında, dünya felyeton ənənələrində də tez-tez müraciət olunan, dramatik nitqdən geniş istifadə etmişdir. Dramatik nitq obrazların daxili dünyasını açmaqla bərabər, cəmiyyətdə mövcud olan problemlərin gərgin və kəskin xarakterini daha aydın göstərməyə imkan yaradır. Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarının nitq xüsusiyyətlərini araşdırarkən həmin felyetonların bir qisminin tamamilə monoloq, dialoq və ya poliloq şəklində qurulması müşahidə olunur. Bəzi felyetonlarında isə təhkiyənin daxilində müəyyən qədər monoloq və ya dialoqlardan istifadə edilir.

Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında publisistik yazıları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O, bu yazılarında cəmiyyətin problemlərini oxuculara çatdırırdı. Ü.Hacıbəyli nöqsanlı cəhətləri göstərərək bu problemləri aradan qaldırmaq qayəsilə Vətəninin, millətinin inkişafı üçün yazırdı. Onun publisistikasında felyeton janrı mühüm yer tutur. Üzeyir Hacıbəyli ədəbiyyatımızda felyeton janrını həm forma, həm də ideya-məzmun baxımından inkişaf etdirən ədiblərimizdənədir. Onun felyetonlarının struktur xüsusiyyətlərinə nəzər yetirmək vacibdir. O, felyetonlarında, dünya felyeton

ənənələrində də tez-tez müraciət olunan, dramatik nitqdən geniş istifadə etmişdir. Bu isə felyetonların dinamik ünsiyyət imkanlarını daha da qüvvətləndirmişdir.

Üzeyir Hacıbəylinin felyetonları həm məzmun, həm forma baxımından olduqca maraqlıdır. Onun felyetonlarının struktur xüsusiyyətlərinə nəzər yetirmək vacibdir. O, felyetonlarında dramatik nitqdən də istifadə etmişdir. Burada monoloq və dialoqlardan geniş istifadə olunmuşdur. Bu isə felyetonların forma-struktur istiqamətində daha da inkişaf etdirməyə hərəkət və hadisənin birgə təqdimi ilə təsir gücünü artırmağa imkan vermişdir.

Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında monoloq və dialoqlardan bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, onun felyetonlarının bir qismi tamamilə monoloq, dialoq və ya poliloq şəklində qurulmuşdur. Bəzi felyetonlarında isə təhkiyənin daxilində müəyyən qədər monoloq və ya dialoqlardan istifadə edilir.

Üzeyir Hacıbəylinin monoloq, dialoq və ya poliloqlardan istifadə etdiyi felyetonlarına “Monoloq, ya müsəlmanca həsb-hal”, “Yazı yazanın yazı yazmaqdan qabaq fikri” (monoloqdan ibarət); “Bir qədər qəzetçilik dərsi”, “Mühüm suallar və əhəmiyyətli cavablar”, “Üsuli-tərcümə”, “Bir müsəlman ilə bir şvesarlığının söhbəti”, “Kimdən nə soruşdular”, “Müsəlman kəndlisinin siyasi söhbəti”, “Müsəlmanların halı”, “Məişətimizdən” (dialoqdan ibarət); “Bir firəng ilə söhbətim” (həm nəqletmə, həm də dialoqdan istifadə olunmuşdur); “Maarif işləri, yaxud şurayi-valideyn”, “İcmali-siyasi və yaxud Yevropanın halı” (poliloqdan ibarət); “Niyyəti-xalisə” (həm təhkiyə, həm də poliloqdan istifadə olunmuşdur) və s. kimi felyetonlarını misal göstərmək olar.

Üzeyir Hacıbəylinin bədii publisistikası ədəbiyyatımız üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. O, bu əsərləri yazaraq xalqın, millətin, Vətənin inkişaf etməsi üçün çalışırdı. Milli özünüdərk onun publisistik yaradıcılığının əsasında duran mühüm məsələlərdəndir. Məhz bu baxımdan onun bədii publisistikasının araşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir.

Professor Tahirə Məmməd Üzeyir Hacıbəylinin bəzi səhnəciklərinin dialoq şəklində yazılmış felyetonlar kimi də təhlilə cəlb edilə biləcəyini qeyd etmişdir [61].

Şəfa Əliyeva “Azərbaycan tənqidi realist dramaturgiyasında dialoq və monoloq” adlı dissertasiyasında monoloq və dialoqlar haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Müəllif monoloq haqqında yazır: *“Monoloq semantik baxımdan fikrin məna əsası və periferik hissəsini tamamlayan, izah edən və detallarla təqdim edən danışiq aktıdır”* [33, s. 49]. Monoloqun hər hansı bir obraza deyil, oxucu və tamaşaçıya ünvanlandığı dissertasiyada qeyd olunur [33, s. 49].

Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında monoloqlardan geniş istifadə edilmişdir. Belə əsərlərə onun “Monoloq, ya müsəlmanca həsb-hal”, “Yazı yazanın yazı yazmaqdan qabaq fikri” kimi felyetonlarını misal göstərə bilərik. “Monoloq, ya müsəlmanca həsb-hal” monoloq formalı felyetonunda İranda, Rusiyada insanların azadlıq tələb etməsindən bəhs olunur. Təhkiyəçi azadlıq tələb etməyi “dəli-dəli əməllər”dən hesab edir. Danışanın nitqi vasitəsilə müəllif dövrün hadisələrinə ironiya edir:

“Bu bədbəxtlik ki, bütün Rusiyəti basıbdır, hamısı nəyin ucundandır?! Onun ucundandır ki, Rusiyət adamlarının aqlını Allah alıb, olublar hamısı dəli. Dəlindən də nə gözləmək olar? Dəli hərəkətlər, dəli işlər, dəli sözlər və dəli-dəli əməllər!

Zalım oğlu zalım, evində rahatca oturub arvad-uşağı ilə keyfi gələndə zarafat elədiyi yerdə, birdən-birə dəli kimi durub (qudurğanlığa bax ha!) hökumətdən azadlıq istəyir!” [40, s. 406].

Felyetonda İranın da vəziyyətindən bəhs olunur. Daha sonra isə Ərəbistandakı Fas padşahlığında baş verən hadisələrə nəzər salınır. Ölkənin var-dövlətini yalnız özü üçün istifadə edən padşahın əməlləri ironik tərzdə ifşa edilir:

“İndi də deyirlər ki, nə bilim, guya Ərəbistanın bir tərəfində bir müsəlman padşahlığı var ki, adına Fas deyirlər, oranın adamları da qudurğanlığı o dərəcəyə çatdırıblar ki, padşaha deyirlər: “Gərək taxtdan yerə düşəsən. Əvəzinə ayrı adam seçək!”

... Mənim qorxum ondadır ki, bugün-sabah bizim camaat da qudurub dəli ola, düşə bizim canımıza ki, bəs filan vaxtı filan işi eləmisən, indi də gərək filan iş ola!” [40, s. 406].

Eyni formada yazılan “Yazı yazanın yazı yazmaqdan qabaq fikri” felyetonunda XX əsrin əvvəllərində yazı yazanın nə yazmaq barəsində bir qərara gəlməməsi göstərilir: “ – Nə yazım? İrandan yazım, yoxsa Osmanlıdan? Yoxsa Rusiyadan yazım? Yox, qoy öz əhvalımızdan yazım. Yaxşı, öz əhvalımızdan nə yazım?” [39, s. 13]. Monoloqun davamında dövrün xaotik ab-havası, düşüncələrdəki qarışıqlıq, qeyri-müəyyənlik əks olunur. Burada ümumilikdə dövrün problemləri, cəmiyyətin həm qlobal, həm də yerli səviyyədə içində olduğu çətin vəziyyət əks olunaraq ifşa edilir.

Bəzən dialoqlarda sual-cavab formasından da istifadə olunur. Suallara verilən cavablarda cəmiyyətin problemləri açılır. Sual-cavablar ironik şəkildə verilir ki, bu da nöqsanların tənqid olunmasında böyük rol oynayır. “Mühüm suallar və əhəmi cavablar” felyetonunda avamlıq, cəhalət, gerilik, ətalət məsələlərinə toxunulur. Sual-cavab şəklində yazılmış bu felyetonda suallar və onlara verilən cavablarda ironiya olduqca güclüdür. Eyni zamanda burada cəmiyyətin nöqsanları kəskin satira atəşinə tutulur:

“Sual: Biz nə üçün geridə qalmışıq?”

Cavab: Çünki bizi irəli aparanlar, cibləri ağırlıq etdiyinə görə yorulub yolda qalıblar. Ciblərinin də nə səbəbə ağır olduğunu mən bilmirəm. “Vişşiy kurs” qurtarmışlarımızdan xəbər al, desin”. Burada xalq malı ilə varidat toplayıb xalqı düşünməyənlər kəskin tənqid olunur.

“Sual: Məktəblərimiz nə vaxt islah olunacaqdır?”

Cavab: Ana dilimizi unudandan sonra, ana dilini unutmaq yolunu da bilmirəm. Zaqafqaziya seminariyası müəllimlərindən xəbər al, desin” [39, s. 201].

Burada Çar Rusiyasının xalqımıza qarşı yürütdüyü dil siyasəti, ana dilimizi unutturmağa çalışması və təhsilin rus dilində aparılması tənqid hədəfindədir. Suallara verilən cavablarda ironiyadan istifadə edildiyi nəzərə çarpır.

“Sual: Biz nə etməliyik?”

Cavab: Sözün doğrusu heç nə, çünki bir işə iqdam etdikdə, onu başa aparmaq lazımdır. Biz isə hər bir işimizi daim yarımçıq qoyuruq, bunun da səbəbini mən bilmirəm. Bütün adamlarımızdan xəbər al, desin” [39, s. 201-202].

Əsərin bu hissəsi “Biz nə tövr iş görürük?” felyetonu ilə səsleşir. Müəllif göstərir ki, bir işə başladıqda sona qədər davam etmirik. Bunun nəticəsində də heç bir şey əldə edə bilmirik. Müəllif hər kəsin belə etdiyini və buna görə də gerilik, avamlıq, cəhəlin hökm sürdüyünü ifadə edir.

Üzeyir Hacıbəylinin qəzet və mətbuat məsələləri ilə bağlı bir çox felyetonu vardır. Qəzetlərin azlığı, eyni zamanda mətbuatda söz azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər, qadağalar bu felyetonlarda tənqid atəşinə tutulur. Onun “Bir qədər qəzetçilik dərsi”, “Bir firəng ilə söhbətim” kimi felyetonlarında mətbuat və qəzet məsələlərinə yer verilir. “Bir firəng ilə söhbətim” felyetonunda ədib qəzetlərimizin azlığına diqqət çəkir.

Müəllim və şagirdlərin dialoqundan ibarət olan “Bir qədər qəzetçilik dərsi” felyetonunda şagirdlər dərstdə müəllimin suallarına verdikləri cavablarda o dövrdə mətbuatla bağlı problemləri söyləyirlər. Amma bunu doğrusu bu imiş kimi bilirlər və “belə də olmalıdır” deyə bildiklərini müəllimə danışirlər. Müəllim də onlara “çox gözəl, dərsinizi yaxşı bilirsiniz” [39, s. 48], - deyir. Əslində, müəllif müəllimin və şagirdlərin nitqi vasitəsilə göstərmək istəyir ki, mətbuatla, qəzetçiliklə bağlı hansı mənfi cəhətlər və nöqsanlar var. Söz azadlığı və mətbuat məsələlərinə, eyni zamanda elm və maarif məsələlərinə diqqət yönəldən bu felyetonda o dövrdə baş verən hadisələrə ironiya edilir. Felyetonda müəllim və şagirdlərin dialoquna nəzər salaq.

“Müəllim: – Qəzetəyə hər cür şey yazmaq olarmı?”

Şagirdlər: – Xeyr, olmaz.

Müəllim: – Necə olmaz? Bəs qəzetənin başında hürriyyət yazılıbdır?”

Şagirdlər: – Doğrudur, hürriyyət yazılıbdır, amma hürriyyət ondan ötrü yazılmayıbdır ki, hər kəsin ağına nə gəlsə, götürüb qəzetəyə vurdursun.

Müəllim: – Çünki o halda qəzetə nə olar?”

Şagirdlər: – O halda qəzetə zibil səbəti olar” [39, s. 46].

Dahi mütəfəkkirin irəli sürdüyü bu tənqidi fikir günümüzdə də son dərəcə aktualdır. Hazırda bir sıra televiziya proqramlarının, internet kanallarının, bloqer fəaliyyətlərinin narazılıqla qarşılanması, cəmiyyətə mənfi təsiri yuxarıdakı dialoqda əksini tapan tənqidi münasibətlə dəyərləndirilə bilər.

Dialogun davamında millətin geridə qalmasını ürəkağrısı ilə yazan müəlliflərin yazılarının da qəzetdə çap olunmasının mümkün olmadığını satirik-ironik planda göstərilir:

“Şagirdlər: – Və xamisən biməna şeylər yazılmasın.

Müəllim: – Nə tövr?

Şagirdlər: – Məsələn, bu gün tək və tənha əyləşib öz-özümə fikir edirdim. Müsəlman millətinin xar və zəlil olmağı barəsində. Hansı ki, ayrı millətlər hamısı qabağa gedir, amma biz bədbəxtlər geriə qalıb, hansı ki, gərək biz hamı millətlərdən qabaqda olub, yüzlərcə məktəblərimiz olub, uşaqlarımız dərs oxuya idi. Hansı ki, indi küçələrdə “əlməndə” oynayırlar. Müdir möhtərəm, təvəqqe olunur ki, çox tez qəzetənidə çap eləyib, adımı da “Nalan” qoyasınız.

Müəllim: – Müdiri möhtərəm bu məqaləni tezmi çap edər?

Şagirdlər: – Deyir, müdiri möhtərəm bu məqaləni cırıq-cırıq eləyib öz-özünə deyər, bunun əvəzinə bir əhvalat yazıla idi, yenə bir şey olardı” [39, s. 48].

Felyetondan aydın görünür ki, həmin dövrdə qəzetlərdə söz azadlığı məhdudlaşdırılır, Vətəni üçün ürəyi yanan ədiblərimizin yazılarına məhdudiyyət qoyulurdu. Sensor nəzarəti Vətənin inkişafı üçün çarələr arayan bu cür yazılara mətbuatda yer vermir, onların yazılmasının qarşısını almağa çalışırdı.

Şuşalı ədibimiz, dahi sənətkarımız Üzeyir Hacıbəyli felyeton janrının təşəkkülü və inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, felyetonlarında sosial-ictimai vəziyyəti bütün gerçəkliyi ilə oxucularına çatdırır, dövrün, cəmiyyətin problemlərini tənqid edirdi. Onun bədii-publisistik yaradıcılığının öyrənilməsi, felyetonlarında monoloq və dialoqlardan istifadə olunmasının araşdırılması məqalənin mühüm elmi yeniliklərindəndir. Belə ki, Üzeyir Hacıbəylinin bədii-publisistik əsərləri kifayət qədər tədqiq olunmamışdır. Onun yazılarının bu kontekstdə tədqiqata cəlb olunmasına böyük ehtiyac vardır.

Nəcəf bəy Vəzirovun 25 iyun 1906-ci ildə “Həyat” qəzetində çap olunan “Dərvişin fəryadı” başlıqlı felyetonu dərvişin monoloqu ilə başlayır, onun sözləri vasitəsilə İranda istibdad, hakim təbəqənin xalqı çox pis vəziyyət qarşısında qoyması,

insanların acınacaqlı halı ifşa olunur və Dərvişin fəryadı əslində müəllifin fəryadını ifadə edir:

“Biçarələr, dalında palan, başında mündəris bərk, ya dəsmal, libası zibil içindən tapılmış, ömründə hamam görməyən, bir gün tox, bir gün ac, biçarə, bədbəxt, günü qara, qardaşlarım... Halınız yadıma düşəndə ciyərim odlanır... Xaraba qalsın İran, necə ki, qalıbdır. Vəzirləriniz əlimə düşsəydilər, sizləri qətrəbəqətrə düzərdim, qardaşlarım, ərz edərdim cənaba! Buyurunuz tamaşa ediz bu hala, bu ruzigara, biçarə, sərgərdan, köməksiz qardaşlar! Vətəninizdə insaf, vicdan, rəhm, müriyyə, namus yox, millət tarmar olub, vilayətiniz viran, vüzarayi–İran! ... Bağışlayın cəməət, yenə yandı ciyərim...” [95, s. 79].

Bu hissədən sonra dərvişin öz-özünə fəryad etdiyini görən kərbəlayi deyir:

“Ağa Dərviş! Nə olub yenə öz-özünə danışırısan” [95, s. 79].

Dərviş onu eşitmədən sözü belə davam edir və İranda mövcud olan bütün problemləri sadalayır:

“Heç rəvadır, vətəndən əl çək, qohum-əqrəbadan, külfətdən əl çək, heyvan kimi fəhləlik et, beş-altı şahı pul qazan, vətənə daxil olan kimi onu da əlindən alsınlar!” [95, s. 79].

Kərbəlayi yenidən dərvişə nə olduğunu soruşur, amma dərviş yenə də onu eşitmir, nitqini belə davam etdirir:

“Sual edirsən ki, oğlan, sənə nə olub vətəndən əl çəkib diyar-bədiyar düşübsünüz, o tövr gözəl vətəndən, cavab nə olur? “Yalansa, xaraba qalsın o vətən” [95, s. 79-80].

Əslində dərviş öz sözləri vasitəsilə fəryadının səbəbini açıqlayır, amma nədənsə kərbəlayi ondan dəfələrlə nə olduğunu, niyə fəryad etdiyini soruşur. Kərbəlayi bu acınacaqlı vəziyyəti anlaya bilmir. Dərviş nitqini belə yekunlaşdırır:

“Tfu sənin üzünə, ey çərxi-fələk, kəc rəftar, Məlik şahın, Şah Abbasın, Nadirin İrani gör necə viran olub? Üləmayı-İran! Fəda olum sizə, hümmət, həmiyyət, qeyrət, insaf, fədakarlıq məqamıdır, İranımız yığılar, xanimanımız bərbad olar!

Yoxsa neçə belə illər ilə duran dünya olacaq başınıza təng, deyirlər!” [95, s. 80].

Felyetonda müəllif maraqlı bir yazı texnikasından istifadə edir. Burada dərvişin monoloqu kərbəlayi ilə dialoq kimi də verilə bilər. Amma kərbəlayi dərvişin dərini anlamadığı üçün dərviş kərbəlayinin söylədiklərinə əhəmiyyət vermədən monoloquna davam edir. Kərbəlayi dərvişi anlamır, İranda vəziyyətin nə qədər acınacaqlı olduğunun fərqinə varmır. Buna görə də monoloq dialoqa çevrilə bilmir.

Əliqulu Qəmküsarin “Qatış-bulaş” felyetonu monoloq formasındadır. Dilimizin saflığı və yad təsirlərdən qorunmasının vacibliyi felyetonun əsas ideyasıdır. Əsərdə türk, fars və ərəb dillərini bilən alimin bu dilləri “qatış-bulaş” etməsi tənqid olunur.

“Sərkər Molla əmi, özümü tərif etmək olmasın, mən tamam üç dilə: türk, fars və ərəb dillərinə aliməm. İndi sənin əqlincə mən bu üç dillərin hansı birində məqalə yazsam mənim üçün fəzilət artıq olar. Mənim bu kəm əqlimə görə bu dillərin heç birində məqalə yazmaq mənə əl verməz. Çünki əgər türk dilində yazaram, deyəllər fars, ərəb dillərini bilmir, əgər fars dilində yazaram, deyəllər türk və ərəb dillərindən xəbəri yoxdur. Və əgər ərəb dilində yazaram, deyəllər türk və fars dillərindən məhrumdur” [53, s. 95].

“Çarəni” o vaxtkı bir sıra müəlliflərin yazı üslubunda rast gəlinən “qatış-bulaş” dilində yazmaqda görünən şəxs sözünə belə davam edir:

“Yaxşısı bilirsən, nədir? Yaxşısı odur ki, mən məqalədə bu üç dili bir-birinə qatış-bulaş edəm” [53, s. 95].

Burada tipin monoloqu vasitəsilə məqalə yazıb öz fəzilətini göstərmək istəyən şəxsin insanların başa düşəcəyi kimi yazmaqdan, öz məharətini göstərərək üç dili qarışdırıb məqalə yazmaq istəməsi fonunda dilimizin saflığına xələl gətirənlər tənqid olunur. Felyetonun ifşa hədəfi dil məsələsi olsa da, müəllifin əsas qıldıracağı problem milli kimliyin qorunması ilə bağlıdır. Dili qarışdıranlar, sözsüz ki, milli şüuru “qatış-bulaş” edəcəklər. Belə qarışıq şüurla yaşayanlar təkcə dil baxımından deyil, öz dünyagörüşlərində də qarışıqlığa məhkumdurlar və o tip ziyalıları olan bir millətin azadlığı, demək olar ki, imkansızdır.

Nəriman Nərimanovun “Telefon” başlığı ilə çap olunan felyetonları dialoq formasında yazılan felyetonlardandır. Bu felyetonlar “Bürhani-tərəqqi” qəzetində

1910-cu ildə çap olunmuşdur. İctimai-siyasi proseslərin işıqlandırıldığı həmin felyetonlarda dialoqların xüsusi əhəmiyyəti var.

Felyetonda “Bürhani-tərəqqi” qəzetinə zəng edən Arı bəy söyləyir:

– *Əhvalat çox fəqət hələ bunları yazınız: cənab konsulun teatr barəsində verdiyi hesab cəmi rus, firəng, alman, ingilis, yapon qəzetlərində çap olunacaqdır. Tainki bu millətlər dəxi zəhmət çəkib tufandan tələf olan iranlıların yetimlərinə ianə göndərməsinlər. Çünki ianə göndərib iranlıların boyunlarına bir böyük haqq qoyacaqlar. Nə lazım düşüb canım! Hazır özümüz, Allah bərəkət versin, teatrdan lazım olan pulu götürdük*” [76, s. 363].

Felyetonda digər ölkələrin İran üçün ianə göndərməsinə qarşı çıxılır, çünki əgər onlar ianə göndərsə, İranın işlərinə daha çox müdaxilə edəcəklər. Münasibət doğrudur, problemlər daxildə həll edilsə daha yaxşı olar. Lakin dialoqun davamında ironik münasibət ortaya çıxır. Vəkilləri, aidiyyatı olan insanları xalqın çətinlikləri yox, başqa cəlbədedici məqamlar özünə çəkir:

– *Cənab Arı bəy! Bu barədə Peterburqdan nə xəbər?*

– *O barədə vəkillər gələnədən sonra böyük “doklad” olunacaqdır...*

Ay Moskva şəhərində bir qız sevmişəm,

Ay sarıbaş sonama dərdim demişəm...” [76, s. 363].

Bu hissə əsərin komikliyini artırır. Oxucunun simasında bir təbəssüm yaranır. Əsər skeç-şou mətnlərini xatırladır. Felyeton mətnlərinin ekranlaşdırılaraq skeç-şou kimi istifadə edilə biləcəyini göstərir. Bu mənada xüsusilə dialoq şəklində verilən felyetonların böyük əhəmiyyəti var. Onlar müasir skeç-şouların yaranmasına təkan vermişdir.

Cahangir Gözəlovun “Çillə yuxusu” [37, s. 38-42] adlı felyetonda poliloqdan istifadə edilmişdir. Felyetonda göstərilir ki, kolxoz sədri saxta sənədlər düzəldib dövlətin 200 min manat pulunu mənimsəyib. Burada kolxoz sədri yuxusunda hakim qarşısına çıxdığını görür.

Beləliklə, tədqiqata cəlb etdiyimiz nümunələrdən də aydın olur ki, dramatik nitq komponentləri felyetonlarda geniş istifadə dairəsinə malikdir. Müəllif monoloq vasitəsilə tipin daxili dünyasını açır, zehmindən keçən fikirlərini ifşa edir, dialoq və

poliloqlar vasitəsilə isə kütlənin qüsurlarını, bütövlükdə cəmiyyətdə mövcud olan düşüncələri oxuculara çatdırır. Dramatik nitq komponentləri müəllifin toxunmaq istədiyi problemlərin aşkara çıxarılmasında misilsiz rol oynayır.

3.3. Mənzum felyetonlar

Felyetonlar nəsrə yazıldığı kimi, nəzmlə də yazıla bilər. Azərbaycan mətbuatında bir çox mənzum felyetonlar dərc olunmuşdur. Bu tip felyetonlar nəzmin qanunauyğunluqlarına əsasən yazılır. Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum felyetonların parlaq nümunələrinə Mirzə Ələkbər Sabirin, Əli Nəzminin, Əliqulu Qəmküsarın, Cəfər Cabbarlının və b. sənətkarlarımızın yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür.

Əli Nəzmi “Molla Nəsrəddin”, “Kəlniyyət”, “Babayi-Əmir”, “Zənbur”, “Tuti”, “Tərəqqi”, “İstiqlali-İran”, “Sədayi-həqq”, “Maarif və mədəniyyət”, “Yeni fikir”, “Yeni Gəncə”, “Ədəbiyyat qəzeti” kimi bir çox mətbu orqanda əsərlər çap etdirmişdir. O, “Acıdil”, “Ə.N.”, “Əlidəyənəkli”, “Gəncə cavanları”, “Gəncəlizadə”, “Hekayəçi”, “Həcəmətqulu”, “Həmişəki”, “Hərdəmfikir”, “Qanacaqsız”, “Qoca zıq-zıq”, “Kəfsiz”, “Məşədi Sijimqulu”, “Noxtasız”, “...O...”, “Pəşiman qoca”, “Sijimqulu”, “Şəmsir”, “Şəmsir Əyyar”, “Şəmsirək” və s. kimi imzalarla mətbuatda çıxış etmişdir.

Əli Nəzmi yaradıcılığı yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Ədibin felyetonları da bu baxımdan olduqca dəyərlidir. Onun mənzum felyetonlarının nəzəri istiqamətdə araşdırılmasına ehtiyac var. Ədəbi-nəzəri tədqiqatlarda felyetonlar haqqında araşdırmalar kifayət qədər çox deyil. Bu janrın ədəbiyyatımız üçün dəyəri olduqca böyükdür və buna görə də bu haqda tədqiqatların genişləndirilməsi önəmlidir. Xüsusilə də mənzum felyetonlar tədqiqata çox az cəlb edilmişdir. Mənzum felyetonların forma və məzmun xüsusiyyətləri, strukturu, yaradıcılıq texnikası istiqamətində tədqiqinə daha çox yer verilməlidir, çünki bədii publisistikanın özünəməxsus poetikası var. Nəzəri aspektdə araşdırmaların məhdudluğu janr haqqında konkret fikrin olmamasına, onun sərhədlərinin dəqiq

müəyyənləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də, həm nəsrə, həm də nəzmlə yazılan felyetonların forma və məzmun xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi vacibdir. Bu baxımdan Əli Nəzminin də felyetonlarının öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əli Nəzminin mətbuatda çap olunan felyetonları arasında həm nəsrə, həm nəzmlə, həm də dramatik nitq komponentləri əsasında yazılan felyetonlar vardır. Müəllif müxtəlif mövzulara həsr olunan felyetonlarında satiradan yararlanmış, əsərlərində bir çox ictimai-siyasi məsələləri işıqlandırmışdır. Bu yazılarında o, hadisələri özünəməxsus yazı texnikası vasitəsilə oxucuların diqqətinə çatdırmışdır. Siyasi hadisələrin gərgin inkişafı fonunda felyetonların məzmunu getdikcə kəskinləşmiş, janr bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Belə bir zamanda Əli Nəzminin felyetonları öz satirik kəsəri, dərin məzmunu ilə seçilmiş, dahi ədibin sayəsində felyetonların ölməz nümunələri yaranmışdır.

Felyetonist öz əsərinin mərkəzinə ictimai-siyasi problemlərin ifşası üçün məsələnin ən vacib olan tərəflərini, əhəmiyyətli vəziyyətlərini qoyur. Bu əsərlərdə obraz felyetonistin vəzifələrinə, onun çatdırmaq istədiyi ideyalara tabedir. Felyetonlarda obraz yaradarkən jurnalistika tələblərini pozmaq yolverilməzdir. Felyetonist təxəyyüldən yalnız jurnalist vəzifələri ilə məhdudlaşan çərçivədə istifadə edə bilər. Hadisə və obraz seçimi felyetonistin istedadı və yüksək sənətkarlığından irəli gəlir. Mühüm faktların, hadisələrin seçilməsi əsərin dəyərini və əsərə marağın artmasına şərait yaradır. Bu tipli yazılar oxucuların daha çox diqqətini cəlb edir və kiçik bir yazı daşdığı önəmlə böyük bir aləmə qapı açır. Felyetonlar baş verən hadisələrin ifşası fonunda problemlərin dərinliklərinə qədər oxucu zehində təhlilə xidmət edir.

Əli Nəzminin mənzum felyetonlarının həsr olunduğu mövzuları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti
- İran istibdadı və Məhəmmədəli şahın törətdiyi əməllər
- Avamlıq, cəhalət
- Dini mövhumat

- Hakim zümrənin xalqın başına gətirdiyi fəlakətlər
- İkinci Dünya müharibəsi, Hitler və faşizm
- Yaşadığı dövrdə insana dəyər verilməməsi, xalqın çətin vəziyyəti və s.

Əli Nəzminin mənzum felyetonlarında rüşvətxorluğun tənqidi mühüm bir xətt kimi keçir. Bu haqda yazdığı felyetonlarına misal olaraq onun “Cib xəstəliyi” felyetonunu göstərə bilərik. 1923-cü ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunan bu əsərdə toxunulan problem dövrümüzə yaxından səsləşir. 100 ildən çox müddət keçməsinə baxmayaraq, mövzu hələ də aktualdır. Əsər sanki o dövrün yox, müasir zamanın da ələbaxım, şəxsi maraqlarını millət və dövlət maraqlarından üstün tutan mənfi tiplərini ifşa edir.

Müəllif felyetonda bir çox xəstəliklərin adını çəkir və qeyd edir ki, bu qədər xəstəliklər içərisində bir də yeni bir xəstəlik – cib xəstəliyi yaranıb.

Əli Nəzmi həmin felyetonu əruz vəznində yazmışdır. Əsər I şəxsin dilindən verilib. Mətdə mənzum formada dramatik nitq komponentlərindən də istifadə olunmuşdur. Burada cib xəstəliyi üçün həkimə gedən obraz həkimin ondan daha kəskin vəziyyətdə cib xəstəliyinə tutulduğunun şahidi olur.

Forma etibarilə mənzum felyeton olan bu əsər Əli Nəzmi sənətkarlığının, bədii ustalığının, eyni zamanda vətəndaş həssaslığının ən gözəl nümunələrindəndir.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı Hitlerin törətdiyi qətliaamlar, müharibə nəticəsində günahsız insanların həyatına son qoyulması Əli Nəzminin kəskin satira atəsinə tutduğu məsələlərdəndir. Onun 1942-ci ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunan “Hitlərdən əlaltılarına”, “Tülkü həccə gedir”, “Canavarın Allaha etirazı” mənzum felyetonları bu mövzuda yazılmışdır.

“Hitlərdən əlaltılarına” adlı mənzum felyetonda dövrün faşist komandanlarının adı çəkilir və onlar Hitlerin əlaltıları kimi təqdim olunur. Müxtəlif xalqların diktatorları Hitlerə kömək etmək uğrunda öz xalqının başına açdığı bələlərdən danışır və artıq ona yardım edəcək yollarının qalmadığını bildirirlər. Tipin öz dili ilə özünü ifşa üsulundan istifadə edən müəllif bununla da faşizmin dünyada törətdiyi dəhşətləri və xalqlara verdiyi zərəri nümayiş etdirir. Felyetonda poliloqdan istifadə olunmuş,

Hitler əlaltılarından yardım istəmiş, Antonesku, Xorti, Mussolini, Mannerheyim kimi faşist diktatorları Hitlerə müraciət etmişlər.

Məsələn, Mannerheyimin dilindən deyilir:

*“Mən bütün fin xalqını satdım, fəda etdim sənə,
Onları min dildə aldatdım, fəda etdim sənə.
Bir oyuncaq qıldım oynatdım, fəda etdim sənə,
Qanlara, torpaqlara qatdım, fəda etdim sənə,
Tanrımı, insafımı atdım, fəda etdim sənə.
İndi artıq yardıma yox iqtidarım, əl götür!
Qalmamış millət yanımda etibarım, əl götür!”* [77, s. 281]

Onların dilindən söylənilənlər İkinci Dünya müharibəsi dövründə Hitlerin qəddarlığı və müttəfiqlərinin də Hitlerə uyub xalqlarının başına gətirdikləri fəlakətləri ifşa edir.

Felyetonun sonunda Hitlerin dilindən qeyd edilir:

*“Ey böyük tanrım, mənə yox müttəfiqlərdən kömək,
Qoyma dinsiz bolşeviklər “dostuna” vursun kömək!”* [77, s. 282].

Burada Əli Nəzmi Hitlerin dili ilə dolayı yolla bolşevizm və faşizmi eyni müstəviyə gətirir. Müəllif dostuna sözünü dırnaq içində yazsa da, oxucu təsəvvüründə onların müqayisəsinə yol açır və oxşar cəhətləri ortaya çıxaracaq qənaətlərə yönləndirir.

Felyetonların əsas xüsusiyyətlərindən biri burada faktların əksini tapması və ifşa hədəfinin ictimai-siyasi reallığıdır. Burada da faktlar verilmiş, real tarixi hadisələr və şəxslər ifşa obyektinə çevrilmişdir.

Felyeton faktlarla zənginliyi ilə seçildiyi kimi, bədii keyfiyyətləri ilə diqqət çəkir. Bundan əlavə, satirik, ironik bir ovqat da əsərə hakim olur ki, bu da onun daha da böyük bir maraq cəlb etməsinə səbəb olur.

“Tülkü həccə gedir” mənzum felyetonu da Hitlerin faşist siyasəti və İkinci Dünya müharibəsi ilə bağlıdır.

“Canavarın Allaha etirazı” adlı mənzum felyetonda Canavar Hitlerin törətdiyi bəd əməlləri heç canavarların belə törətməyəcəyini söyləyir. Burada Canavarın nitqi vasitəsilə Hitlerin etdikləri sadalanır, belə bir misli görünməmiş qəddarlıq canavarın etirazına səbəb olur. Çünki adətən canavarı yırtıcı hesab edirlər, amma canavar söyləyir ki, mən heç bir zaman bu qədər vəhşi, bu qədər qaniçən olmamışam. Hitleri canavara oxşatdıqları üçün canavar etiraz edir.

*“Oxşadır onlar mənə, gündə yazıb Hitleri.
Halbuki, heç də bunun yox hala uyğun yeri.
Qalmışam, aləm bilir, mən o köpəkdən geri.
Yırtıcı o, ya mənəm? Hər kəsə qiymətmi yox?
Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətmi yox?”* [78, s. 325].

Canavar Hitlerin və faşistlərin vəhşiliyini, qəddarlığını belə ifşa edir:

*“Bir ananın gənc oğlu, ya qızını ver nişan.
Öz qucağında qanın şişəyə tutdum haçan?
Məndə bu vəhşiliyi görmədi haşa zaman!
Üstümə yıxdıqları çirkə nəyahətmi yox?
Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətmi yox?”* [78, s. 325].

Canavarın söylədikləri ilə faşizm kəskin şəkildə tənqid olunur:

*“Zülmünə qoymuş bütün aləmi heyran faşist,
Körpə qanından arar dərindən dərman faşist,
Dörd ayağı yox onun, ya deyil insan faşist?
Ya ki, o insanda qəlb, üz suyu, qeyrətmi yox?
Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətmi yox?”* [78, s. 326].

Əsər faşistlərin binaları, abidələri yandırdığı, körpə, gənc, qoca, qadın demədən neçə-neçə dinc xalqların, günahsız insanların həyatına son qoyduğu, bir çox alim və ədiblərin əsərlərini cırıb, yandıraraq məhv etdiyi kimi faktlarla zəngin bir mənzum felyeton kimi nəzərə çarpır. Faktların çoxluğu Hitlerin əməlləri barəsində geniş məlumat almağa imkan yaradır. Felyetonun sonu müəllifin səsləndirdiyi nəticələrlə poetika baxımından klassik ədəbiyyatımızdakı sonluqlar ənənəsini davam etdirir. Hitlerçilərin misli-bərabəri olmayan qəddarlığına etiraz edən şair bədii sualla özünün və oxucusunun mövqeyini bərabərləşdirir:

“Hər şeyi təfriq üçün rəhm, fərasətmi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətmi yox?” [78, s. 326]

Son bənddə canavar Allah etiraz edir ki, Hitleri mənə ona oxşatmasınlar, çünki o, heç zaman Hitler kimi yırtıcı, vəhşi olmayıb:

“Mən belə haqsızlığa etməliyəm etiraz,

Bəndə sənindir, onu danla, öyüd ver bir az.

Qoy mənə oxşatmasın Hitleri, bir hökm yaz!

İzzəti-nəfsə məgər zərrəcə hörmətmi yox?

Tanrım, adamda məgər rəhm, ədalətmi yox?” [78, s. 326].

Canavarın etirazı ilə müəllif obrazın mənəvi portretini daha kəskin şəkildə ifşaya cəlb edir, eyni zamanda belə vəhşiliyin cəzasını təkcə insanların yox, həm də tanrının verəcəyi qənaətinə gəlir.

Mir Cəlal həm nəsrə, həm də nəzmlə felyetonlar yazmışdır. Onun “İmperiyalistlər Tanca üzərində boğuşurlar” mənzum felyetonunda imperiyalistlərin şərq ölkələrini istismar edib bərbad etməsi onların öz dili ilə ifşa olunur:

“Yurdumuzu müstəmləkə bəhrilə abad eyləriz.

*Meydan oxur aləmlərə, zor və hünər yad eyləriz,
Hər Şərqi istismar edib, getdikcə bərbad eyləriz.
Dünya tanır nəslən-bə-nəsil, bizlər böyük əyanlarız,
Sübh olmamış vaxtsız xoruzlar tək dəmadəm banlarız.*

*Duyduq sərəsər həpimiz “quyruq” iyi var Tancadə.
İspanyamız çəkməz əlin iş bu boğazdan ölsə də,
İngiltərə çoxdan bəri at oynadır bu sahədə,
Adətdi qarışmaq bizə, biz də belə insanlarız,
Sübh olmamış vaxtsız xoruzlar tək dəmadəm banlarız” [68, s. 10]*

Əruz vəznində yazılan bu felyetonda ironiya və satiradan geniş istifadə olunmuşdur. Avropa ölkələrinin Şərq ölkələrinin daxili işlərinə qarışması, ölkələri öz müstəmləkələri kimi görməsi tənqid edilir. Bu əsərlə bağlı Təhsin Mütəllibov yazır: *“İmperiyalistlər Tanca üzərində boğuşurlar” satirasında obyekt konkret göstərilərsə də, şeirin məzmunu ümumən imperialistlərin Şərqi işğal iştahlarından xəbər verir. Mərakeş ərazisində yerləşən və İspaniya ilə həmsərhəd olan Tanca (əslində Tanjer) ətrafındakı mübarizələr hədəf olsa da, əsərdə başqa ölkələrin də ünvanına kəskin ittihamlar söylənilmişdir” [73].*

İmperiyalistlərin Şərqi işğal etmək arzuları əsərin son bəndlərində daha qabarıq şəkildə ifşa olunur:

*“Şərqə çevirmək” yüz bizə şimdi müqəddəs bir şüar,
Cümləmərakeş ölkəsin etdi firənglər tarmar,
“Tanca” ilə dür amalimiz şərqə çəkək möhkəm hasar.
Bu məqsədə çatmaqla biz şərq əhlini zindanlarız,
Sübh olmamış vaxtsız xoruzlar tək dəmadəm banlarız.*

*Göstərməsin Allah əgər şərqli oyansa dəmbə-dəm,
Qoyazlar əsla qərblilər şərqə ata bir də qədəm.*

*İmperyalistlər ol zaman şərqəz tutar ali şanlarız,
Sübh olmamaış vaxtsız xoruzlar tək dəmadəm banlarız,
Leş üstə daim əlləşib yekdigəri böhtanlarız.” [68, s. 11].*

“Kirpi” jurnalının 1977-ci ildə dərc olunan 11-ci nömrəsində Rüşət Əhmədzadənin “Bircə dəfə narazı qaldı” mənzum felyetonuna yer verilmişdir. Felyetonda rüşvətxorlar, xalqın malına göz dikənlər bir şəxsin əməllərinin ifşası kontekstində tənqid olunur. Bir faktdan bəhs olunsa da, əslində müəllif bu hadisənin təqdimi ilə ümumilikdə bütün rüşvətxorların əməllərini satira atəşinə tutur.

Hazırda mənzum felyetonlar mətbuatda say etibarilə olduqca azdır. Ağasəfanın “Tıxacda yazılmış şeir-felyeton” mənzum felyetonunda tıxacda qalan insanların duyğu və düşüncələri öz əksini tapır, müəllif şəhərdəki sıxlıq və qarışıqlığı tənqid edir.

*“Elə çatdım şəhərə...
Gurladı səs: - “Dal-dalı get!
Hər tərəf sıxma tıxac,
Durma tələs! Dal-dalı get!”.*

*Hey maşındır, düzülüb yollara karvan-karvan,
Necə olsun bu işin çarəsi bəs? Dal-dalı get!*

*Bir saatdır uyuyub, mürgüləyir öndəkilər,
Lap əzəldən uyumaq bizdə həvəs!
Dal-dalı get!” [1].*

Burada “əzəldən uyumaq bizdə həvəsdır” [1] fikri ilə xalqın qəflət yuxusunda olmasına ironiya edilir.

*“Nə olar, taksici qardaş, məni qurtar burdan,
Ay “malades”, dal-dalı get!*

Bu şəhər ayrı şəhərdir, çox işi dal-dalıdır.

İstəyirsən çatasan mənzilə tez? Dal-dalı get...” [1].

Əsərdə tez-tez təkrarlanan “Dal-dalı get” ifadəsi hər bir şeyin tərsinə edildiyinin, düzgün yol tutmaq əvəzinə bunun əksinə getməyin ifşasına xidmət edir.

Mənzum felyetonların mətbuatımız və ədəbiyyatımızda yeri və rolu dəqiq müəyyənləşdirilməli, problemə konkret nəzəri yanaşma formalaşmalıdır. Bu gələcəkdə də bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması üçün zəmin yarada bilər. Çünki hazırda mənzum felyeton haqqında araşdırma aparmaq istəyən tədqiqatçı mənbə azlığı ilə üzləşir. Bununla bağlı olaraq felyetonlar daha çox təhlilə cəlb olunmalıdır. Əli Nəzminin mənzum felyetonları da bu cəhətdən tədqiq edilməsi vacib olan bədii publisistik mətnlərdir. Müəllifin toxunduğu bir çox mövzular öz aktuallığı ilə seçilir. Müasir dövrümüzə yaxından səsleşən məqamların çoxluğu bunu bir daha sübut edir.

Yalnız nəsrə, yalnız nəzmlə və ya yalnız monoloq, dialoq və poliloqdan ibarət olan felyetonlar olduğu kimi, elə felyetonlar da var ki, onlarda həm nəsr, həm nəzm, həm də dramatik nitq komponentlərindən istifadə olunur. Bir əsər daxilində hər üçündən istifadə olunan felyetonlardan əlavə, nəzmin içində nəsr, nəsrin içində dialoq, nəzmlə verilən dialoq kimi formalarda da yazılan felyetonlar mövcuddur.

Əliqulu Qəmküsarin “Şeytan fəhləsi” felyetonu dialoqla başlayır, nəsrə davam edir və nəzmlə sonlanır.

“ – *Kabla İmamverdi. Neçə vaxtdır Məşədi Orucəli heç görükmür, bir ayrı yerə-merə getməyibdir ki?*

– *Xeyr, kablayı, bankda isroqu var, neçə gündür əlləşir, düzəldə bilmir, başı qarışıqdır.*

– *Xub, Hacı Hümmət kişi niyə buralara heç üzükür, naçaq-zad deyil ki?*

– *Xeyr, kablayı, qəhvə dükənində dərviş nağıl deyir, nağıla qulaq asır, başı çox qarışıqdır” [53, s. 115].*

Bu hissədən sonra nəsrə keçilir. Qafqaz şəhərlərinin, kəndlərinin ümumi vəziyyətindən söz açılır, dini mövhumat, saxtakarlıq, mollalar üçün pul yığılması

kimi məsələlər ifşa olunur. Tacir və mülkədarların pul icarəyə verməsindən və bankların açılmasından sonra onların işinin azalmasından bəhs olunur. Bu hissədən sonra tacirin söylədikləri nəzmlə verilir:

*“Banklar açılıb işlərimiz əngələ düşdü,
qıldı məni dilxun.
Tənzildən əlim çıxdı, mənimki belə düşdü,
oldum necə məğbun.
Əvvəl gətirirdi yüzünə iyirmi icarə
sandıqdakı pullar.
Kifsindi bütün, müştəri yox, indi nə çarə,
hər şəhərdə bank var.
Tənzil pulunun ləzzəti dünyaya dəyərdi,
xoşhal idim onda.
Qalsaydı biri girdə nə bilsəydim elərdim,
kef öz kefim idi.
Ömrümdə girovsuz adam pulmu verərdim?
yüz qat nəfim idi...” [53, s. 117].*

Nəzmlə yazılan bu hissədə tipin öz dili ilə özünü ifşa etməsinə yer verilir.

Poetik ifadə gücü ilə seçilən mənzum felyetonlarda mövcud problemlərin işıqlandırılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Müəlliflər mənzum felyetonlarda nəzmin ifadə imkanlarından istifadə edərək felyeton janrının parlaq nümunələrini qələmə almışlar. Buna görə də, felyetonlardan bəhs edərkən nəzmlə yazılan felyetonların diqqətdən kənar qalması yolverilməzdir.

3.4. Silsilə, davamedici və balaca felyetonlar

Qəzet və ya jurnal səhifələrində dərc olunan elə felyetonlar var ki, onlar bir ümumi başlıq altında davamlı şəkildə çap olunur. Məsələn, Üzeyir Hacıbəylinin

“Ordan-burdan” başlığı altında bir çox felyetonları işıq üzü görmüşdür. Bu tipli felyetonları silsilə felyetonlar kimi xarakterizə etmək olar. Belə felyetonların yaranmasının əsas səbəblərindən biri ilk dəfə mətbu orqanlarda felyeton adlanan bölmədə silsilə şəkildə müxtəlif mövzularda yazıların dərc olunması idi. Bu baxımdan ümumi bir başlıq altında silsilə felyetonların dərc olunması felyetonun yarandığı ilk dövrdə felyeton adı ilə ümumi felyetonların çap olunmasından irəli gəlir.

Üzeyir Hacıbəyli “Ordan-burdan”, “O yan-bu yan” ümumi başlıqları altında silsilə felyetonları ilə mətbuatda çıxış etmişdir. “Ordan-burdan” başlığı ilə işıq üzü görən felyetonları say etibarilə olduqca çoxdur. Bu əsərlərdə XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətdə baş verən bir çox ictimai-siyasi hadisələr işıqlandırılır.

Nəriman Nərimanov da felyeton janrının inkişafında böyük xidmətləri olan ədiblərimizdənədir. Onun “Həftə fəryadı”, “Telefon”, “Hərdənbir”, “Cümə söhbəti” və s. ümumi başlıqları ilə bir çox silsilə felyetonları işıq üzü görmüşdür. Bu felyetonlar vasitəsilə müəllif dövrün ictimai-siyasi problemlərini ifşa etmiş və kəskin satira atəşinə tutmuşdur.

Nəcəf bəy Vəzirovun “Həyat” qəzetinin müxtəlif nömrələrində “Ağa Dərviş”, “Bu nə halətdir, Ağa Dərviş”, “Salam əleyküm, Ağa Dərviş”, “Dərvişin fəryadı”, “Naleyi-dərviş” ümumi başlıqları altında silsilə felyetonları işıq üzü görmüşdür. Bu felyetonlar ümumilikdə Şimallı, Cənublu Azərbaycanın sosial-siyasi vəziyyətinin əks olunduğu əsərlərdir. Bu ümumi başlıq altında dərc olunan felyetonların bir qismi XX əsrin əvvəllərində İranın, Cənubi Azərbaycanın vəziyyəti ilə bağlıdır. Müəllif həmin felyetonları “Dərviş” imzası ilə çap etdirmişdir.

“Şeypur” jurnalında Səməd Mənsurun “Kənarçı Pompuşalı” imzası ilə “Ziyalılarımız” başlıqlı silsilə felyetonları dərc olunmuşdur. Adı çəkilən felyetonlarda daşnakların və bolşeviklərin azərbaycanlıların başına gətirdikləri fəlakətlər göstərilmişdir. “Ziyalılarımız” başlığı altında çap olunan felyetonlardan birində doğma dilimizə yadlaşanlar, Azərbaycan dilində danışmağı özünə ar bilən “ziyalılarımız” tənqid olunmuşdur. “Ziyalılarımız”ın dialoqundan aydın olur ki, onlar övladlarının yalnız rus dilini bilməsini istəyirlər:

“Mən çox zəhmətlə onları adamlığa yetirmişəm. Zəhmətlər çəkmişəm bunnara, učitellər saxlamışam. Bu vaxta qədər qoymamışam bir kəlmə də olsa türk dili bilsinlər. ... Hamısı rusca razqavor eləyirlər. Rusca yeyirlər, rusca yatırlar, dajə ağlayanda da rusca ağlayırlar. O! Ujas!!! İndi mənə deyirlər ki, hökumət müsəlmanındır, gərək uşaqlar türk dili danışsınlar. Pamiluy! Mən öz əlimlə öz uşaqlarımı necə portit eləyim? İndi mən gərək bunlara türk yatmağı, türk yeməyi, türk oynamağı öyrədim. Onda bunlardan nə çıxar, axı bunlar gərək doktor, injener olsunlar” [65, s. 190].

Millətin varlığının əsasında duran amillərdən biri də onun dilidir. Felyetonda bunu anlamayan “ziyalılarımız”ın söylədikləri onların öz əməllərinin ifşasına xidmət edir.

“Molla Nəsrəddin”in silsilə felyetonlarına nəzər saldıqda orada Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Marallarım”, “Mozalan bəyin səyahətnaməsi” kimi əsərlərinə də rast gəlirik. Həmin silsilələrdə dövrün faktlarının ifşası çox geniş yer tutduğundan müəllif yazılarını felyeton adlandırmışdır. Lakin o, ifşa hədəflərini bədiilik planında o qədər tipikləşdirmişdir ki, silsiləyə daxil olan mətnlər tədqiqatçılar tərəfindən, haqlı olaraq, daha çox hekayə kimi qiymətləndirilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində çap olunan bir çox mətbu orqanlarda “Balaca felyeton” başlığı ilə əsərlər işıq üzü görmüşdür. Xüsusilə “Molla Nəsrəddin” jurnalında balaca felyetonlara çox yer verilirdi.

Balaca felyeton başlığı altında dərc olunan felyetonlar sırasında həm nəsrə, həm nəzmlə, həm də dramatik nitq komponentləri əsasında yazılan əsərlər var.

Nəriman Nərimanovun 1918-ci ildə “Hümmət” qəzetində “Balaca felyeton” başlığı altında “Arı bəy” imzası ilə çap olunan əsərində xanın hüzuruna gedən şəxsin başına gələn öz əksini tapır. Keçmişdə bir şəxs bağında yetişdirdiyi almalardan xana gətirir. Lakin həmin gün xan divan qurub müqəssir hesab etdiklərini həbs etdirir. Alma gətirən şəxs səhvən müqəssirlərin sırasında durur və onu da həbsə salırlar. Xan bir gün alma yeyərkən xidmətkarından bunu gətirən şəxsə mükafat olaraq nə verdiklərini soruşur. Bu zaman məlum olur ki, həmin şəxsi səhvən həbs ediblər. Xanın əmri ilə alma gətirən kişini zindandan çıxarırlar. Xan kişidən soruşur

ki, sənə nə bağışlayım? Kişi isə xandan ip, Quran və balta istəyir. Xan təəccüblənərək bunlarla nə edəcəyini soruşduqda kişi belə cavab verir: *“O balta ilə bağında olan alma ağacını dibindən vuracağam. O ip ilə bağlayıb şəhərdən aparıb kənddə yandıracağam. O Quranı da suya qoyub axırda o suda özümü və uşaqlarımı çimdərdirib and içəcəyəm ki, bundan sonra bir də xan və bəy qapısına getməsinlər”* [76, s. 397].

Əli Nəzminin balaca felyetonları mövzu, ideya və forma etibarilə olduqca maraqlıdır. Buna görə də balaca felyetondan bəhs edərkən Əli Nəzminin felyetonlarına da müraciət etmək məqsədəuyğundur. Onun İranda baş verən siyasi-ictimai proseslərin işıqlandırılmasına həsr olunmuş bir çox felyetonları dərc olunmuşdur. Ədibin “Balaca felyeton” başlıqlı felyetonu da bu mövzudadır. Əsər Əhməd şah Qacarın Avropadan İrana qayıdacağı haqqında qəzetlərdə çap olunan xəbərlərlə bağlıdır. Məhəmmədəli şahdan sonra hakimiyyətə gələn Əhməd şah 1923-cü ildə ölkədən qovulub Avropaya getmişdir. Atatürk hakimiyyətin türk mənşəli Qacar sülaləsinin əlində qalmasını istədiyi üçün Əhməd şah Avropadan İrana qayıtmasını tövsiyə etmiş, bunun üçün ona türk hərbi qüvvələrinin də kömək edəcəyini söyləmişdir. Türkiyə Xarici İşlər Naziri Tofiq Rüşdü bəy Lozannada Əhməd şahla görüşmüşdür. Görüşdə iranlı məmur Ərfəüddövlə və İranın Parisdəki vəzir-i muxtarı Əmu Kohən də iştirak etmişlər.

“Türkiyə naziri şahı bildirdi ki: “Atatürk, Tehrana qədər Əlahəzrətin müşayiət edilməsi və oradakı səltənətə qarşı çıxanların işdən uzaqlaşdırılması istiqamətində bir qoşun korpusunu da göndərməyə hazırdır və vəziyyət normallaşdıqdan sonra, Əlahəzrət onu müşayiət edən qoşunun vəzifəsinə xitam versin”. Yəni, Atatürk hakimiyyəti Rza xanın əlindən alıb Əhməd şahı qaytarmağı təklif edirdi. Bu təklifi eşidən Əhməd şahın sifəti dəyişdi və o “sizin türkcənizi başa düşmürəm” dedi. İndiyə qədər türk dilini çox gözəl anlayan şah üçün bu sözlər fransız dilinə çevrildi. Əhməd şah hirslənib dedi: “Atatürkə deyiniz ki, İran şahı heç vaxt əcnəbi qoşunu ilə öz ölkəsinə qayıtmayacaqdır!”. Bunu deyib, otaqdan çıxdı. Bundan sonra Atatürk Rza xanın (az sonra Rza şah Pəhləvinin) hökumətini tanımaq məcburiyyətində qaldı. Beləliklə də Qacar sülaləsinə və İranda türklərin 1000 illik hakimiyyətinə son qoyuldu” [20].

*“Gəzdi Avropada çox, yadına düşmüş vətəni,
Sən görən şah deyil o, indi olubdur mədəni,
Qurtarıb xəstəliyi, lap sağalıbdır bədəni,
Buraxıb Londonu, öz məsqəti Tehranə gəlir,
Baxəbərsənmi, dadaş? Şah genə İrana gəlir?”*

*Varlı Avropada şahənə əlamət çoxdur,
Kimya, elm və texnik... qiyamət çoxdur,
Gülyanaq, qönçə dəhənlər, uca qamət çoxdur,
Şah, görək ovcu dolu, yoxsa fəqirənə gəlir.
Baxəbərsənmi dadaş? Şah genə İrana gəlir! [78, s. 309].*

Felyetondan aydın olur ki, müəllif İranda baş verən proseslərə olduqca hakimdir. Siyasi məsələlərin qabardılması felyetonlarda xüsusi yer tutur. Bu əsərdə də ictimai-siyasi proseslərin gedişatına nəzər salınır. Felyetonda müəllif göstərir ki, Əhməd şahın Londonda pulu qurtarıb və o, öz faydası üçün yenidən İrana gəlib şah olmaq istəyindədir. Burada kinayəli şəkildə Əhməd şahın əməlləri ifşa olunur. Onun vətəninə düşünməməsi və yalnız Londonda gəzib-dolaşdıqdan sonra vətəninə xatırlaması tənqid edilən məqamlardandır.

*Boylə derlər ki, bitibdir şahın artıq parası,
Kisəsi boşluq olur hər kəs üçün üz qarası,
Tez gedər hər yara, getməz bu yaman dil yarası,
Bu acı sözdən adam lap usanıb canə gəlir!
Baxəbərsənmi, dadaş? Şah genə İrana gəlir!” [78, s. 309].*

Nəcəf bəy Vəzirovun “Dərviş” imzası ilə “Həyat” və “İrşad” qəzetlərində “Balaca mütəfərriqələr” başlığı ilə çap etdirdiyi bir çox balaca felyetonu var. “Həyat” qəzetinin 3 iyul 1905-ci il tarixli 20-ci nömrəsində işıq üzü görən “Balaca

mütəfərriqə” başlıqlı felyetonda milləti düşünməyən hacılar, mollaların adı çəkilir və onlar kəskin tənqid olunur. Əsərdə bu şəxslər kinayəli şəkildə “səxavəti-millətpərəst” adlandırılır [96, s. 347].

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, felyetonların forma xüsusiyyətlərini tədqiq edərək onların həm nəsrə, həm nəzmlə, həm də dramatik nitq komponentləri əsasında formalaşan növlərinin olduğunu görürük. Bu fəsildə qeyd etdiyimiz formalarda yazılan felyetonlarla yanaşı, silsilə felyetonlar və balaca felyetonlar da araşdırılmış, bu felyetonların özünəməxsus xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Üçüncü fəsildə aparılan tədqiqatlar zamanı əldə olunan nəticələrin əks olunduğu məqalə və konfrans materialı [23, 29] çap olunmuşdur.

NƏTİCƏ

- Felyeton Azərbaycan ədəbiyyatında böyük əhəmiyyətə malik olan bir janrdır. Ədəbiyyatımıza kənardan gəlsə də, qısa bir zaman ərzində milli dəyərlərimiz, milli ideallarımız ilə zənginləşərək ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Bu janr ilk dəfə Fransada yaranmış, sonralar dünyanın bir çox ölkələrinin mətbuatlarında aparıcı janrlardan biri kimi tanınmışdır.

- Hazırda felyeton janrının mövcud olub-olmaması, janrın ölümü məsələsi ətrafında mübahisələr mövcuddur. Bəzi tədqiqatlarda artıq felyeton janrının ömrünü tamamladığı qeyd olunur. Lakin felyeton janrı çağdaş zamanda da öz mövcudluğunu davam etdirir. Janrın ölümü haqqında mübahisələr onun tarixi inkişaf prosesində müxtəlif formalarının yaranması ilə bağlıdır. Felyeton-dialog, felyeton-məktub, felyeton-mübahisə və s. kimi formaları məhz bu inkişafın nəticəsidir. Eyni zamanda müasir dövrdə yaranan bir çox ekran işlərinin, xüsusilə də skeç-şou mətnlərinin felyetonlar kimi xarakterizə edilməsi mümkündür.

- Bu tədqiqat işinə felyeton janrının hibridliyi məsələsi aydınlaşdırılmışdır. Felyeton həm publisistik, həm də bədii xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edən bir janrdır. Bu da onun hibrid janr olduğunun sübutu kimi təzahür edir. Bu hibrid xüsusiyyətləri ilə o, həm mətbuatın, həm də ədəbiyyatın vacib janrlarından birdir.

- Janrın ilkin rüseymlərinin Avropada XVIII əsrin sonlarından yaranmağa başladığı tədqiqatlarda qeyd olunur. Lakin bir janr kimi formalaşması XIX əsrə təsadüf edir. Azərbaycan ədəbiyyatında isə XIX əsrin və XX əsrin əvvəllərində formalaşmış inkişaf etmişdir. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan felyetonlarının ən mükəmməl nümunələrinin yarandığı dövrdür. “Kəşkül”, “Molla Nəsrəddin”, “İrşad”, “Kəlniyyət”, “Zənbur”, “Arı”, “Mirat”, “Məşəl”, “Lək-lək”, “Bəhlul” və s. kimi mətbu orqanların səhifələrində felyeton janrının parlaq nümunələri işıq üzünə çıxmışdır.

- İctimai-siyasi məzmunu ilə seçilən felyeton janrında yazılan əsərlərdə vətən, millət idealının ifadəsi xüsusi yer tutur. Sosial-siyasi proseslərin gərgin inkişafı felyetonların məzmununun daha da kəskinləşməsinə gətirib çıxarmışdır

- Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Ömər Faiq Nemanzadə, Nəriman Nərimanov, Mir Cəlil, Səməd Mənsur, Məmmədli Sidqi və b. ədiblər bu dövrdə öz felyetonlarında zamanın nəbzini tutur, baş verən siyasi prosesləri işıqlanırdılar.

- Cahangir Gözəlov, Əvəz Sadıq və b. publisistlər mətbuatda felyetonları ilə çıxış etmişdirlər. Belə bir dövrdə felyetonlarında mövcud problemlərin faktlarla ifşası yazıçıdan böyük cəsarət tələb edirdi. Böyük cəsarətlə yazılan bu felyetonlarda cəmiyyətdə, siyasi həyatda mövcud olan nöqsanlar kəskin tənqid olunurdu.

- Felyeton janrının həm məzmun, həm forma tipologiyasının aparılması böyük əhəmiyyətə malikdir. Siyasi-ictimai hadisələrin, ana dili məsələsi, doğma dilinə, söykökünə yadlaşanların ifşası, elm və təhsil məsələləri, savadsızlıq, avamlıq, cəhalət, rüşvətxorluq, qadın hüquqsuzluğu, hakim dairələrin xalqa qarşı zülmü, vətəni, milləti düşünməyənlərin törətdiyi əməllər və s. felyetonların əsas məzmun xətlərini təşkil edir. Bütün bu problemlərin ifşası vətənin, millətin inkişafına xidmət edir. Nöqsanların ifşası və kəskin satira atəsinə tutulması problemlərin aradan qaldırılması məqsədi daşıyır. Vəziyyəti göstərərək problemləri yaradanları bu əməllərindən çəkəndirmək felyetonistlərin əsas qayəsidir.

- Felyetonların forma təsnifatının aparılması da olduqca vacibdir. Felyetonlar nəsrə, nəzmlə və dramatik nitq komponentləri vasitəsilə formalaşır. Bəzən bir felyeton daxilində qeyd etdiyimiz formaların bir neçəsindən birlikdə istifadə edildiyinin də şahidi oluruq. Elə felyetonlar var ki, onlarda nəsrin içində nəzm, yaxud nəsrin və ya nəzmin içərisində dramatik nitq komponentlərinin olduğunu görürük.

- Felyetonların içərisində dialoqla yazılan felyetonlar xüsusi maraq doğurur. Bu dialoqlar vasitəsilə tipik obrazların öz dili ilə özünü ifşasına yer verilir. Dialoqlar tipin daxili aləminin də açılmasına xidmət edir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə dialoqla yazılan felyetonlar diqqəti cəlb edir.

- Bəzən felyetonların yalnız nəsrə yazılan formalarını felyeton kimi qeyd edirlər. Bir çox yazıçı və şairlərin seçilmiş əsərlərinin toplandığı kitablarda da “Felyetonlar” başlığı altında yalnız nəsrə yazılan felyetonları verirlər. Lakin felyeton janrının müxtəlif formaları mövcuddur və bu formaların hər biri nəzərə alınmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Ağasəfa. Tıxacda yazılmış şeir-felyeton / – 5 fevral 2024. URL: <https://525.az/news/230462-tixacda-yazilmis-seir-felyeton>
2. Akif Əli: “Mətbuatda satira və felyeton yazmaq istedad tələb edir”: [Elektron resurs] / – 27 sentyabr 2022. URL: <https://modern.az/news/647/>
3. Axundov, N. Azərbaycan satira jurnalları (1906-1920-ci illər) / N.Axundov. – Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, – 1968. – 356 s.
4. Axundova, G. Məmməd Səid Ordubadi yaradıcılığında felyeton janrı // Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – 2015. №61(93). – s. 376-378.
5. Babayev, B. Azərbaycan realist nəsrində satira / B.Babayev. – Bakı: Elm, – 2008. – 324 s.
6. Babayev, B. Azərbaycan nəsrində satiranın təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və problemləri (1850–1920-ci illər): / filologiya elmləri doktoru dis. / Bakı, 2012, – 259 s.
7. Babayev, B. Haqverdiyev gülür, güldürür (Ə.Haqverdiyevin felyeton yaradıcılığından) / Azərbaycan: ədəbi-bədii jurnal. – 2019. №7-8. – s. 174-179.
8. Babayeva, G. “Molla Nəsrəddin” jurnalı və milli ədəbi dəyərlər / G.Babayeva. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 415 s.
9. Babayeva, G. “Molla Nəsrəddin” publisistikası: janr və üslub rəngarəngliyi // 525-ci qəzet. – 8 aprel 2020, URL: <https://525.az/news/138924-molla-nesreddin-publisistikasi-janr-ve-ustlub-rengarengliyi>
10. Babayeva, G. Ömər Faiq Nemanzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalı. – 525-ci qəzet, – 2022, 15 iyul, – s. 11.
11. Babayeva, G. Üzeyir bəy Hacıbəylinin publisistik irsinə bir baxış – Təhlil: [Elektron resurs] / – 23 aprel 2022. URL: <https://525.az/news/126633-uzeyir-bey-hacibeylinin-publisistik-irsine-bir-baxis-tehlil>

12. Bir “Mozalan” vardı: [Elektron resurs] / – 3 fevral 2024. URL: <https://kinoyazar.az/bir-mozalan-vardi/>
13. Cəfər, İ. Azərbaycan ədəbiyyatında səyahətnamə / İ.Cəfər. – Bakı: Elm. – 2001. – 180 s.
14. Cəfərov, İ. Azərbaycan ədəbiyyatında səyahətnamə / filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dis. / – Naxçıvan, 1999, – 200 s.
15. Cəfərov, İ. Sözüümüzün Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” zirvəsi // 525-ci qəzet. – 8 may 2012. – s. 7
16. Cəfərov, M.C. Cəlil Məmmədquluzadə / M.C.Cəfərov. – Bakı: Azərneşr, – 1966. – 55 s.
17. Dünyaminqızı, Q. Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan mətbuatı: 1918-1920-ci illər / Q.Dünyaminqızı. – Bakı: Elm, – 2011. – 216 s.
18. Əbdürrəhimova, C. Felyeton və pamflet / C.Əbdürrəhimova. – Bakı: ADU, – 1987. – 85 s.
19. Əfəndiyev, T. Ədəbi düşüncədə milli özünüdərək problemləri. V məqalə. Üzeyir Hacıbəyli publisistikasında milli özünüdərək: [Elektron resurs] / 525-ci qəzet – 15 oktyabr 2020. URL: <https://525.az/news/152431-uzeyir-hacibeyli-publisistikasında-milli-ozunuderək-v-meqale>
20. Əhməd, D. İran şahı Qacar: “Atatürkə deyin ki...”: [Elektron resurs] // – 22 fevral 2024. URL: <https://www.nuh.az/16783-ran-ah-qacar-atatrk-deyin-ki.html>
21. Əhməd, V. XX əsrin əvvəllərində ictimai-siyasi şərait və satirik mətbuat // Bakı: Filologiya və sənətsünaslıq, – 2021. №2, – s. 159-167
22. Əhmədova, G.V. Felyetonun janr identifikasiyası // Bakı: Poetika.izm, – 2021. №1, – 103-107
23. Əhmədova, G.V. Üzeyir Hacıbəylinin felyetonlarında monoloq və dialoqlar // “Azərbaycan filoloji fikrində Qarabağ mövzusu” adlı Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı, BDU, – 2022, – s. 89-94
24. Əhmədova, G.V. Felyeton janrının təşəkkülündə Üzeyir Hacıbəylinin rolu / Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2023. №1, – s. 71-77

25. Əhmədova, G.V. Felyeton janrının yaranması və inkişafında Cəlil Məmmədquluzadənin rolu / Bakı: Poetika.izm, – 2023. №2, – s. 90-99
26. Əhmədova, G.V. Felyetonların adlandırılması: simvoliklik və informativlik // Uluslararası 6. Piri Reis Dil, Tarih, Coğrafiya Kongresi, – Gəncə: Gəncə Dövlət Universiteti, – 14-15 noyabr, – 2023, – s. 36-37.
27. Əhmədova, G.V. Felyetonlarda gülüş // “Türk dünyasına gənc baxışı” Uluslararası lisansüstü öyrənci sempozyumu. – Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi edebiyat fakültesi Çağdaş türk lehçələri və edebiyatları, – 25-26 nisan, – 2024.
28. Əhmədova, G.V. Felyetonların skeç-şouların yaranmasına təsiri // – Bakı: Filologiya məsələləri. – 2024. №5, – s. 351-357.
29. Əhmədova, G.V. Əli Nəzminin felyetonlarının forma və məzmun xüsusiyyətləri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. BDU, – 2024. №2(125), – s. 174-177.
30. Əliyev, M.İ. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi / M.İ.Əliyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 480 s.
31. Əliyeva, S.Ə. Azərbaycan ədəbiyyatında felyeton ənənəsi // Bakı: Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2019. №2(110). – s. 426-427
32. Əliyeva, S.Ə. Azərbaycan satirik mətbuatı və felyeton janrı “XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinin materialları əsasında) / S.Ə.Əliyeva. – Bakı: ADPU, – 2023. – 132 s.
33. Əliyeva, Ş.Ş. Azərbaycan tənqidi realist dramaturgiyasında dialoq və monoloq: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2022. – 130 s.
34. Əzimova, A. Müstəqillik dövrü Azərbaycan bədii publisistikası (“Azərbaycan”, “Ulduz” “Qobustan” jurnallarının materialları əsasında) / A. Əzimova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2018. – 206 s.
35. Fərəcova, A. Əli Nəzminin felyeton yaradıcılığı // Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – 2021. №3 (117), – s. 163-166

36. Fərəcova, Z.F. “İrşad” qəzetində ədəbiyyat məsələləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2021. – 177 s.
37. Gözəlov, C. Günahkar müqəssirlər / C.Gözəlov. – Bakı: Birləşmiş, – 1958. – 172 s.
38. Gülüşü ilə düşündürən – “Mozalan”. 20.01.2024. URL: <https://pia.az/amp/?id=11882>
39. Hacıbəyli, Ü. Seçilmiş əsərləri [İki cildə]: / Ü.Hacıbəyli. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005. – c.2. – 456 s.
40. Hacıbəyli, Ü. Seçilmiş əsərləri / Ü. Hacıbəyli. – Bakı: TEAS Press, – 2022. – 788 s.
41. Həbibbəyli, İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri (təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri) / İ.Ə.Həbibbəyli. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2009. – 424 s.
42. Həbibbəyli, İ.Ə. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik / İ.Ə.Həbibbəyli. – Bakı: Nurlan, – 2007. – 689 s.
43. Həbibbəyli, İ.Ə. Mollanəsrəddinçilik təlimi və müasirlik // “Azərbaycan” qəzeti, – 7 aprel 2009, – s. 6
44. Həbibbəyli, İ.Ə. Sosialist realizmindən milli istiqlaladək. Dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri: [Elektron resurs] / 525-ci qəzet, 2017. – 6 yanvar, s. 8; 10.
URL: <http://www.anl.az/down/meqale/525/2018/yanvar/570766.htm>
45. Həbibbəyli, İ.Ə. Satira nəzəriyyəsinə yenidən baxış // Bakı: Poetika.izm, – 2021. – №2, – s. 6-12.
46. Həbibbəyli, İ.Ə. Satira ədəbi növ kimi // Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: inkişaf mərhələləri və problemləri: [2 cildə]. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu. – 2018. – c.2. – s. 5-12
47. Həşimli, H. Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı / H.Həşimli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 95 s.
48. Həşimli, H. “Şeypur” jurnalı və ədəbi-tarixi həqiqətlər / H.Həşimli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 167 s.

49. Hüseynova, P. XX yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycan satirik nəsrində milli istiqlal ideyalarının bədii əksi: [Elektron resurs] / Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2021, – 178 s.
50. Kazımov, Q. Bədii ədəbiyyatda komizm üsulları / Q.Kazımov. – Bakı: Maarif, – 1987, – 228 s.
51. “Kirpi” jurnalı / 1955, aprel, №7
52. “Kirpi” jurnalı / 1977, iyun, №11
53. Qəmküsar, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə.Qəmküsar. – Bakı: Şərq-Qərb, – 168 s.
54. Quliyeva, S.H. Ömər Faiq Nemanzadə yaradıcılığında felyeton // Elmi əsərlər / Bakı Qızlar Universiteti. – 2020. C.11, №4 (44). – s. 19-25.
55. İldırımoglu, Ə. Telepat: felyetonlar / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Azərbaycan, – 1994. – 376 s.
56. İldırımoglu, Ə. Yazım, yazmayım?... / Ə.İldırımoglu. – Bakı: Yazıçı, – 1982. – 262 s.
57. Məhəmmədzadə, M. Azərbaycan Türk mətbuatı / M.Məhəmmədzadə. – Bakı: Çapar, – 2022. – 162 s.
58. Məmməd, T.Q. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı / T.Q.Məmməd. – Bakı: Apostrof, – 2010. – 161 s.
59. Məmməd, T.Q. Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərinin psixanalitik və struktur-semiotik dəyərləndirilməsi // Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş “Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur” mövzusunda Respublika konfransının materialları. – Naxçıvan: “Qeyrət” nəşriyyatı, 2019, – s. 84-86
60. Məmməd, T.Q. Milli kimlik və bədii mətn / T.Məmməd. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 144 s.
61. Məmməd, T.Q. Üzeyir Hacıbəylinin kiçik həcmli dramlarında forma və məzmun, janr problemi // Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 135 illiyinə həsr olunmuş VIII Beynəlxalq Elmi simpozium “Tarixdə şəxsiyyətin rolu”. Qars, 2020, – s. 11-14

62. Məmmədquluzadə, C. Seçilmiş əsərləri [2 cildə]: / C. Məmmədquluzadə. – c.2. – Naxçıvan: Əcəmi, – 496 s.
63. Məmmədli, Q. İmzalar / Q. Məmmədli. – Bakı: Xatun Plyus, – 2010. – 145 s.
64. Məmmədli, Q. İmzalar / Q. Məmmədli, A. Əliyeva. – Bakı: Letterpress, – 2015. – 312 s.
65. Mənsur, S. Seçilmiş əsərləri / S. Mənsur. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 248 s.
66. “Məşəl” satirik jurnalı yeni əlifbada / Tərt. ed. V. Əhməd, D. Rzayeva. – Bakı: PrintMe, – 80 s.
67. Mir Cəlal. C. Məmmədquluzadə realizmi haqqında (filoloji fakültənin tələbləri üçün dərs vəsaiti) / Mir Cəlal. – Bakı: Azərb. SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, S. M. Kirov ad. Azərb. Döv. Un-ti, – 1966, – 69 s.
68. Mir Cəlal. Əsərləri [5 cildə]: / Mir Cəlal. – Bakı: Adiloğlu, – c.5, – 2013. – 318 s.
69. Mirəhmədov, Ə. Ədəbiyyatşünaslıq: Ensiklopedik lüğət. Ə. Mirəhmədov. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, – 1998. – 240 s.
70. Molla Nəsrəddin (satirik jurnal) (1907-1909) [10 cildə]: / Bakı: Şərq-Qərb, – 2017. – c.2. – 646 s.
71. Molla Nəsrəddin (satirik jurnal) (1925-1926) [10 cildə]: / Bakı: Şərq-Qərb, – 2018. – c.7. – 652 s.
72. “Mozalan” kinojurnalının yaranma tarixindən: [Elektron resurs] / – 7 fevral 2024. URL: <https://aki.az/mozalan-kinojurnalinin-yaranma-tarixin%c9%99-qisa-baxis/>
73. Mütəllimov, T. Görkəmli ədib Mir Cəlalin “Şəhab” və “Şöhrət” imzalı şeirləri. 525-ci qəzet. – 2011. – 14 may. – s. 18-19 / – 24 fevral 2024. URL: <http://anl.az/down/meqale/525/2011/may/174951.htm>
74. Nemanzadə, Ö.F. Seçilmiş əsərləri / Ö.F. Nemanzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 352 s.
75. Nəbiyev, B. Üzeyir Hacıbəyli – publisist: İllər, şəxsiyyətlər / Ədəbiyyat qəzeti, – 2010, 2 iyul, – s. 1, 3

76. Nərimanov, N. Seçilmiş əsərləri / N.Nərimanov. – Bakı: Lider nəşriyyat, – 2004. – 496 s.
77. Nəzmi, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə.Nəzmi. – Bakı: Yazıçı, – 1979. – 360 s.
78. Nəzmi, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə.Nəzmi. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 544 s.
79. Pirəliyev, V. Jurnalistikaşünaslığın əsasları / V.Pirəliyev. – Bakı: Təknur, – 2013. – 496 s.
80. Oğuz, Y. Dodaqaltı mızıldananlar / Azad Azərbaycan. – 2019. – 30 noyabr. – s. 3
81. Oğuz, Y. Dolanışiq / Olaylar. – 2019. – 26-28 oktyabr. – s. 9
82. Oğuz, Y. İşverən / Olaylar. – 2019. – 21-23 sentyabr. – s. 9
83. Oğuz, Y. İt zülmünü çəkənlər / Olaylar. – 2019. – 28-30 dekabr. – s. 6
84. Oğuz, Y. Mollacümənin xoruzu / Olaylar. – 2021. – 24-30 sentyabr. – s. 13
85. Oğuz, Y. Satıcılara səs verək! / Olaylar. – 2019. – 2-3 may. – s. 8
86. Oğuz, Y. Virusə yoluxanlar / Olaylar. – 2020. – 27-28 fevral. – s. 9
87. Sabir, M.Ə. Seçilmiş əsərləri. Hophopnamə: [İki cilddə] / Ə.M.Sabir. – Bakı, Şərq-Qərb, – 2004, – c. 2. – 380 s.
88. Sadıq, Ə. Nadürüstov və başqaları / Ə.Sadıq. – Bakı: Azərnəşr, – 1955. – 116 s.
89. Sadıqov, B. İki bacının bir qardaşı / “Azərbaycan” qəzeti, – 2023. – 24 yanvar. – s. 1; 7
90. Salamoğlu, T. Azərbaycan tənqidi realizminin estetikası / T.Salamoğlu. – Bakı: “Orxan” NPM, – 2018. – 184 s.
91. “Şeypur” jurnalı (1918-1919-cu illər) / çapa haz. və ön söz müəll. H.Həşimli. – Bakı: Elm və təhsil. – 2014. – 279 s.
92. Şərif, Ə. Molla Nəsrəddin (Cəlil Məmmədquluzadə) / Ə.Şərif. – Bakı: Azərnəşr, – 1946. – 54 s.
93. Şərifova, S. Azərbaycan nəsr janrlarının təşəkkül və formalaşması prosesi (XX əsrin əvvəllərinə qədər) / S.Şərifova. – Bakı: Elm, – 2005. – 240 s.
94. Tahirli, A. Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yolu / A.Tahirli. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019, – 344 s.

95. Vəzirov, N. Məqalə və felyetonlar / N.Vəzirov. – Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, – 1960. – 102 s.
96. Vəzirov, N. Əsərləri / N.Vəzirov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 422 s.
97. Yusifli, C. Janrdaxili proseslər: qısa hekayələr./ – 11 aprel 2022. URL: <https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/8733-janrdaxili-prosesler-qisa-hekayeler>
98. Yusifli, C. Azərbaycan komediyasının poetikası / C.Yusifli. – Bakı: YYSQ, – 2014, – 456 s.
99. Zeynalov, N. Azərbaycan mətbuatı tarixi: [iki cildə] / N.Zeynalov. – Bakı: ADU, – 1973, – c. 1. – 100 s.
100. Zeynalov, N. Azərbaycan mətbuatı tarixi: [iki cildə] / N.Zeynalov. – Bakı: ADU, – 1974, – c. 2. – 104 s.
101. Ziyad (İsgəndərov), A. Azərbaycan uşaq şeirində sərlövhə - adlar sistemi: [Elektron resurs] / – 16 fevral 2022.
URL: <https://yazarlarsite.wordpress.com/2022/05/15/az%C9%99rbaycan-usaq-seirind%C9%99-s%C9%99rlovh%C9%99-adlar-sistemi/>

Türk dilində

102. Ahmedova, G.V. Azərbaycan edebiyatında felyetonlar: gelişimi ve işlevleri // “Gagavuzya: Dil, Tarih, Kültür” Uluslararası Bilimsel Sempozyumu. – Moldova: Komrat Devlet Üniversitesi, – 1 dekabr, – 2023, – s. 141-145
103. Ahmedova, G.V. Edebiyatta gülmenin önemi ve felyetonlar // Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks, – 2023, c. 15, №3, – s. 107-119, DOI: 10.46291/ZfWT/150307
104. Aksoy, T. Mizah her kapıyı açar: [Elektronik kaynak] / – 30 ekim 2023.
URL: <https://www.temelaksoy.com/mizah-her-kapiyi-acar/>
105. Alay, O. Mizah kavramı ve mizahın tarihsel süreci // Türk dili dergisi, – 2019. № 808, – s. 22-30
106. Bayrakçı, O. Gülme eylemine sosyolojik bir yaklaşım // Mizah kitabı / Ed. Y.Kahya. – İstanbul: TEDEV Yayınları, – 2019. – s. 115-127

107. Bayraktar, L. Bergson'dan Mustafa Şekip'e "Gülme / L.Bayraktar, Z.Tek. – Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık. – 2015. – 220 s.
108. Bergson, H. Gülme. (Çev. Devrim Çetinkasap) / H.Bergson. – İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. – 144 s.
109. Ceyhan Coştu, F. Gülme üzerine bir deneme: Bergson ve Freud. Felsefe Dünyası Dergisi, – 2020. №71, – s. 135-154
110. Erkek, F. Kahkaha toplumdan yana: Henri Bergson'un gülme yorumu. Dört Öge, – 2017. №11, – s. 1-15
111. Hisar, A, Ş. Komikliğin kuvve-i ittisaiyesi // Bayraktar, L. ve Tek, Z. Bergson'dan Mustafa Şekip'e "Gülme". – Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık, – 2015. – s. 116-122
112. Hüküm, M. Mizahta siyasetin yükselişi: II Meşrutiyet dönemi // Mizah kitabı. Ed. Y.Kahya. – İstanbul: TEDEV Yayınları, – 2019. – s. 213-232
113. İnan, R. Osmanlıca mizah süreli yayınlarında mizahın kodları // Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, – 2016. №22. – s. 1-33
114. Kaya, B. Bergson'un gülme teorisi: bir cezalandırma mekanizması olarak gülme // Felsefe Dünyası Dergisi, – 2021. №74, – s. 278-299
115. Koestler, A. Mizah yaratma eylemi (Çev. Sevinç Kabakçıoğlu, Özcan Kabakçıoğlu) / A. Koestler. – İstanbul: İris, – 1997. – 119 s.
116. Kuruoğlu, H. Medya ve mizah / H.Kuruoğlu; M.Boz. – Ankara: Nobel Yayıncılık, – 2016. – 592 s.
117. Moliere sözleri: [Elektronik kaynak] / – 20 Mayıs 2023. URL: <https://www.unutulmayansozler.com/moliere-sozleri-12.html>
118. Morreal, J. Gülmeyi ciddiye almak / J.Morreal. – İstanbul: İris Yayıncılık, – 1997. – 192 s.
119. Nitscheden hayat dersi niteliğinde muhteşem alıntılar: [Elektronik kaynak] / – 3 Eylül 2023. URL: <https://eksiseyler.com/friedrichnitscheden-hayat-dersi-niteliginde-muhtesem-alintilar>

120. Özçelik, Z. Milyonlarca yıldır gülüyoruz / – 28 ağustos 2023. URL: <https://www.hayatpsikoloji.com.tr/makale-detay/348-milyonlarca-yildirguluyoruz-bakirkoy-hayat-psikoloji-psikolog.html>
121. Özden, H. Mizah, tarih ve insan: [Elektronik kaynak] / – 17 ağustos 2023. URL: <https://www.belgeseltarih.com/mizah-tarih-ve-insan/>
122. Salman, Y. Ön söz // Arthur Koestler. Mizah yaratma eylemi. (Çev. Sevinç Kabakçioğlu, Özcan Kabakçioğlu). – İstanbul: İris, – 1997. – s. xxiii-xv
123. Sanders, B. Kahkahanın zaferi: yıkıcı tarih olarak gülme / B.Sanders. – İstanbul: Ayrıntı yayınları, – 2001. – 370 s.
124. Sevindik, A. Kahkahanın kültür tarihi / A.Sevindik. – İstanbul, Ötüken, – 2023, – 279 s.
125. Uygur, E. *Molla Nasreddin* dergisi'nde felyetonlar // – Ankara: Modern türklük araştırmaları dergisi. – 2006. C: 3, № 3, – s. 7-21
126. Yakar, F. Mizahın gücü: Başlangıçtan günümüze kadar türk ve dünya edebiyatında mizah / F.Yakar. – İstanbul: Kastaş Yayınevi, – 2013. – 352 s.
127. Yücel, Ö.F. Gazetecilik ve edebiyatın gelişmesinde 'Tefrika'nın rolü ve işlevi üzerine bir değerlendirme // Akademik incelemeler dergisi, – 2022, C: 17, №2. – s. 369-388

İngilis dilinde

128. Ahmadova, G.V. Feuilleton: main characteristics and themes // Latin American Conference on Social Sciences and Humanities Proceeding Book, – Villahermosa, Mexico, – November 5-6, 2021. – p. 105.
129. Ahmadova, G. Feuilleton as a literary journalistic genre // Istanbul, Studies in Humanities proceedings, DAKAM, – 2021, – p. 55
130. Ahmadova, G.V. Feuilleton in the context of journalistic and literary texts // Journal of Language and Cultural Education, – 2023. Vol. 11, Issue: 3, – pp. 34-38.

131. Aliyeva, S. Column genre in Azerbaijan literature history of development // International Journal of Innovative Technologies in Social Science, 2023 (1(37)). – pp. 1-4, https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032023/7953
132. Applegate, E. Literary journalism: a biographical dictionary of writers and editors // E.Applegate. – Westport: Greenwood Press. – 1996. – 352 p.
133. Boven, C. A comparison of Australian and German literary journalism: [Electronic resource] / May 3, 2023. URL: <https://ro.ecu.edu.au/theses/578>
134. Collins Dictionary. Sketch show: [Electronic resource] / – January 22, 2024. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/sketch-show>
135. Critchley, S. On Humour / S.Critchley. – London and New York: Routledge, – 2002. – 144 p.
136. Definitions for feuilleton: [Electronic resource] / March 6, 2023. URL: <https://www.definitions.net/definition/feuilleton>
137. Dianina, K. When art makes news: writing culture and identity in imperial Russia // K.Dianina. – DeKalb, Illinois: Cornell University Press, Northern Illinois University Press. – 2013. – 324 p.
138. Eaman, R. The A to Z of journalism / R.Eaman. – UK: Scarecrow, – 2009. – 436 p.
139. Glover-Meni, N. Between Facts and Fiction: The Relationship between Journalism and Literature // Journal of Communications, Media & Society. – 2011. Vol. 2, No. 1, – pp. 77-94
140. Gottlieb, E. What is satire? : [Electronic resource] / – June 7, 2023. URL: <https://liberalarts.oregonstate.edu/wlf/what-satire>
141. Hanoli, V. Literary journalism as a clash of genres between journalistic literature and fiction // International Conference on Journalism, Media, and Communication. 9th UBT International Conference, Conference Book of Proceedings, Pristina, Kosovo, – University for Business and Technology, – 30-31 October 2020, – pp. 87-92
142. Hicks, J. Mikhail Zoshchenko and the poetics of 'skaz' / J.Hicks. – Nottongham: Astra Press, – 2000. – 202 p.

143. Kaur, G. Narratives and real Stories: Rules Governing Literary Journalism // International Journal of Management and Social Sciences Research. – 2012. Volume 1, No. 1, – pp. 55-60
144. Knight, C.A. The Literature of satire / C.A.Knight. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2004. – 327 p.
145. Koval, Y. Topics and issues of Pylyp Kapelhorodskyi's feuilletons // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства матеріали в всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників. – Суми, – Міністерство освіти і науки України сумський державний університет факультет іноземної філології та соціальних комунікацій, 20-21 квітня 2017 року, – с. 152-153
146. Masterclass. How to recognize and write literary journalism: [Electronic resource] / – September 8, 2021.
URL: <https://www.masterclass.com/articles/how-to-recognize-and-write-literary-journalism#what-is-literary-journalism>
147. McBride, P. “Serial Untruth: The Feuilleton and the Ornamental Image”. Truth in Serial Form: Serial Formats and the Form of the Series, 1850–1930, edited by Malika Maskarinec, – Berlin, Boston: De Gruyter, – 2023. – pp. 277-290.
148. Merriam-Webster. Feuilleton: [Electronic resource] // In Merriam-Webster.com dictionary. – May 17, 2023. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/feuilleton>
149. Morreal, J. Humour as Cognitive Play // Journal of Literary Theory. – 2009. Vol.3, Issue 2, – p. 241-260
150. Muecke, D.C. Irony and the ironic / D.C.Muecke. – New York: Methuen&Co, – 1986. – 110 p.
151. Remonato, I. Poetics of title: Some Observations on Literary Translations from Russian into Italian // Translation Studies: Theory and Practice, – 2022. Volume 2, Issue 1 (3), – pp. 38-57

152. Seppi, R.K. Viennese Feuilleton During the Early 1920s: Description and Analysis of Bertha Pauli's Biographical Sketches as Contributions to a Literary Genre. Undergraduate Honors Theses: [Electronic resource] / – June 5, 2023, URL: https://scholarsarchive.byu.edu/studentpub_uht/2/
153. Shavladze, T. Modern English Feuilleton / T. Shavladze, M. Makharadze // Galaxy: An International Multidisciplinary Research Journal, – 2017. Vol. 6, Issue II, – pp. 29-32
154. Stern, A. The Art of Thinking in Other People's Heads and what is feuilleton: [Electronic resource] / [In:] Humanities, Winter 2017, Volume 38, Number 1 / – April 7, 2023. URL: <https://www.neh.gov/humanities/2017/winter/feature/the-art-thinking-in-other-people%E2%80%99s-heads>
155. Thériault, B. Feuilleton: Biography of a genre inspired by Siegfried Kracauer: [Electronic resource] / Sociologie Et Sociétés. – February 4, 2022. URL: <https://www.academia.edu/100544325/Feuilleton>
156. The satirical genre in literature. What is feuilleton?: [Electronic resource] / – April 3, 2023. URL: <https://who-knows.imtqy.com/articles/C8281/index.html>
157. What are feuilleton articles? Brief history and features of the genre: [Electronic resource] / – April 26, 2023. URL: <https://srimathumitha.com/obrazovanie/81036-feletony-eto-cto-kratkaya-istoriya-i-osobennosti-zhanra.html>
158. What is literary journalism: [Electronic resource] / – June 2, 2021. URL: <https://www.masterclass.com/articles/how-to-recognize-and-write-literary-journalism#what-is-literary-journalism>
159. Zhernokleyev, D. Dostoevskii, the Feuilleton and the Confession // *Slavonic and East European Review*, – 2021. vol. 99 no. 1, – p. 71-97.

Rus dilinda

160. Амиров, С. Фельетоны Джалила Мамедкулузаде / Автореферат дис., представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук. / – Баку, 1967, – 32 с.
161. Головчинер, В.Е. Истоки и функции комического в фельетоне как явлении литературы / В.Е. Головчинер, Т.Л.Веснина // Сибирский филологический журнал, – 2020 (3), – с. 107-117
162. Ершов, Л. Стихотворный фельетон Маяковского // *Literatura, Umenia Revoluce*, BRNO, – 1973, – с. 115-120
163. Журбина, Е.И. Теория и практика художественно публицистических жанров (очерк, фельетон) / Е.И. Журбина. – Москва: Мысль, – 1969, – 399 с.
164. Журбина, Е.И. Фельетон в газете 40-х годов / Е.И. Журбина. – Москва: Огонек, – 1930, – 48 с.
165. Журбина, Е.И. Искусство фельетона / Е.И.Журбина. – Москва, 1965, – 287 с.
166. Заславский, Д.И. Истоки и пути фельетона / Д.И.Заславский. – Москва: Огонек, – 1931. – 96 с.
167. Истомина, А.Е. Характеристики жанра политического фельетона: [Электронный ресурс] // Известия ВГПУ. 2007. №5. – 9 марта 2024. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristiki-zhanra-politicheskogo-felietona>:
168. Истомина, А.Е. Характеристики жанра политического фельетона: / Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. / – Волгоград, 2008, – 23 с.
169. Козлов, И. В. Стихотворные фельетоны П. Я. Блиновского в уральских газетах «Уральский рабочий» и «Уральская новь»: жанр и исторический контекст // Известия УрФУ. Серия 2. Гуманитарные науки. – 2019. т. 21. № 2 (187), – с. 135-146
170. Кольцов, И.В. Писатель в газете / И.В. Кольцов . – Москва: Советский писатель, – 1961, – 140 с.

171. Комаров, С. А. Фельетон: проблемы жанрового определения // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С.Сковороди. – Сер.: Літературознавство. – 2011. Вип. 2 (1). – с. 159-171
172. Мазуров, А.Е. Фельетонное творчество Ф. В. Волховского в контексте региональной сибирской периодики: / Автореферат дис. кандидата филологических наук. / Томск, 2022, – 20 с.
173. Мазуров, А.Е. Документальная основа и работа с фактами в фельетонах ф.в. волховского (на примере публикаций 1882-1884 гг.): [Электронный ресурс] / Вестн. Том. гос. ун-та. – 2021. №469. – 1 марта 2024.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dokumentalnaya-osnova-i-rabota-s-faktami-v-felietonah-f-v-volhovskogo-na-primere-publikatsiy-1882-1884-gg>
(дата обращения:).
174. Марачева, А.В.; Молодцова, А.М. Особенности фельетона как жанра сатирической журналистики // E-scio, – 2022. 9 (72), – с. 371-376
175. Прокопьева, С.М., Никонова, Ю.И. Типология фельетонов в соответствии с доминирующей прагматической установкой: [Электронный ресурс] // Филология и человек. 2010. №3. – 1 марта 2024.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tipologiya-felietonov-v-sootvetstvii-s-dominiruyushey-pragmaticheskoy-ustanovkoy>
176. Северина, Е.А. Фельетон как гибридный жанр публицистического дискурса (на материале немецкоязычной прессы) // Вестник МГЛУ. – 2014. Выпуск 19 (705), – с. 122-133
177. Северина, Е.А. Фельетон как средство воздействия на общественное мнение // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки, – 2016. №1 (762), – с. 79-92
178. Северина, Е.А. Гибридные характеристики современного немецкоязычного фельетона // Вестник московского государственного лингвистического университета. гуманитарные науки, – 2021. №6 (848), – с. 148-159

179. Спутницкая, Н.Ю. Киножурнал «Фитиль»: публицистика и опыт политической сатиры в России // Телекинет, – 2018. №4(5), – с. 30-32
180. Фельетон. Сборник статей / Под ред. Ю.Тынянова, Б.Казанского. – Ленинград: Academia, – 1927, – 96 с.
181. Чельцова, Т.Н. Фельетон как жанр политического дискурса / Т.Н. Чельцова, А. Черников // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета, – 19-20 апреля 2018 г. – Минск : МГЛУ, 2018. – ч. 3. – с. 265-267
182. Шарифова, С. Теоретические проблемы жанрового смешения и литературного влияния в западной и восточной литературе / С.Шарифова. – Москва, «У Никитских ворот», – 2021. – 530 с.
183. Юсифов, Ю.А. Развитие жанра фельетона в Азербайджана (1930–1940 гг.): / Автореферат дис., представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук. / – Баку, 1966, – 18 с.